

โบราณคดีสามทศวรรษที่

เวียง กุมกาม

53

ป

โบราณคดี สยามทศวรรษที่
เวียงกุมกาม

สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่
สำนักโบราณคดี
กรมศิลปากร

โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม

ISBN 974-417-757-8

พิมพ์ครั้งที่ 1 : พฤษภาคม 2548

ที่ปรึกษา

อารักษ์ สังหิตกุล อธิบดีกรมศิลปากร
สศ. แดงมียุต รองอธิบดีกรมศิลปากร
พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้อำนวยการเฉพาะด้านโบราณคดี
(โบราณคดีและพิพิธภัณฑฯ)
เชมชาติ เทพไชย ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดี

บรรณาธิการ

สทวัฒน์ นันทนา ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่

กองบรรณาธิการ

ทรรณะ โดยธาดา นักโบราณคดี 8 ว.
จิรศักดิ์ เศรษฐ์ธาดา นักประวัติศาสตร์ศิลปะ
ชินกัญญา วิธยาธิษ นักโบราณคดี 6 ว.
วีรธรรม แสงจันทร์ นักโบราณคดี
ภาวิทย์ นพรัตนสิงห์ นักโบราณคดี
ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มงคล นักวิชาการวัฒนธรรม
อนิภาณต์ วรธรรมานนท์ นักวิชาการวัฒนธรรม

เรียบเรียงต้นฉบับ

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มงคล

ภาพประกอบ

ศูนย์วิชาการ สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่

ศิลปกรรม

ภาวิทย์ นพรัตนสิงห์
ชนาธิป อับดุลฮาดี

พิมพ์ที่

บริษัท การจัดการพิมพ์ จำกัด
40/671 ต.พาราม 2 ซ.34 ต.บางมด
อ.จอมทอง กรุงเทพฯ 10150
โทร. 0-2452-0638
แฟกซ์ : 0-2452-1274

หนังสือปกหน้าสี : เชียงใหม่

LOC 000929

ท้องถิ่น

๑๕๑๐

๑๕๑.๑๕๓

๑๕๑๑

๑๕๑๑๑

๑.๑

๑๐๑๑๑๑ ๑๐๑๑๑ ๑๑๑๑๑

หนังสือปกหน้าสี : เชียงใหม่

LOC04014

คำนำ

บรรดาชุมชน หรือเมืองโบราณต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ นอกจากเมืองเชียงใหม่ แล้ว ปัจจุบัน “เวียงกุมกาม” ยังเป็นที่รู้จักมากที่สุดอีกแห่งหนึ่ง

กรมศิลปากรได้เข้าดำเนินการขุดแต่งโบราณคดีที่เวียงกุมกาม มาตั้งแต่ พ.ศ.2527 จากที่รู้เพียงว่า ในบริเวณพื้นที่ตำบลสารภี มีกลุ่มโบราณสถานสำคัญหลายกลุ่ม และเคยมีการขุดพบพระพิมพ์ดินเผาจำนวนมากในบริเวณกลุ่มโบราณสถานนั้นๆ กระทั่งกรมศิลปากรสามารถพิสูจน์ได้ว่า กลุ่มโบราณสถานเหล่านั้น คือ “เวียงกุมกาม” ที่ปรากฏในตำนานและพงศาวดารฝ่ายเหนือหลายฉบับ

ปัจจุบันกรมศิลปากรดำเนินการขุดแต่งโบราณคดี และอนุรักษ์เวียงกุมกาม รวมเวลาที่สิ้นได้สามทศวรรษ

จากการดำเนินงานที่ผ่านมา จึงทราบว่าเวียงกุมกามมิได้เป็นเพียงราชธานีของอาณาจักรล้านนาก่อนเมืองเชียงใหม่เท่านั้น แต่ยังเป็นเมืองสำคัญตลอดราชวงศ์มังราย และปัจจุบันก็ยังมีผู้คนอาศัยสืบต่อกันมา

เวียงกุมกาม นับเป็นเมืองประวัติศาสตร์เมืองหนึ่ง ที่กรมศิลปากรได้ดำเนินการอนุรักษ์ และพัฒนา จนกลับคืนชีวิตอีกครั้ง หลังหลับใหลได้ตะกอนมาหลายร้อยปี และสามารถดำรงควบคู่กับเมืองเชียงใหม่ได้อย่างสลับผ่านยุค

ในวาระครบรอบสามทศวรรษนี้ กรมศิลปากรได้รวบรวม และเรียบเรียงเนื้อหาสาระ เพื่อนำเสนอต่อสาธารณชน นับว่าหนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่รวบรวมข้อมูลของเวียงกุมกามไว้มากที่สุด

กรมศิลปากรหวังว่า “โบราณคดีสามทศวรรษที่เวียงกุมกาม” จะเป็นจุดเริ่มต้นในการรวบรวมข้อมูลทางโบราณคดี เพื่อเป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ และช่วยกระตุ้นให้เกิดกระบวนการศึกษาต่อไป อันจะส่งผลให้ “เวียงกุมกาม” มรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาวเชียงใหม่ และชาวไทยทั้งชาติ คงอยู่ควบคู่ไปกับสังคมปัจจุบันอย่างยั่งยืน และมีคุณค่า

(นายอารักษ์ สวัสดิกุล)
อธิบดีกรมศิลปากร

สารบัญ

คำนำ		
บทนำ	สืบค้นจากตำนาน เล่าขานสู่เรื่องจริง	7
ภาคที่ 1	เล่าเรื่องโบราณคดีที่น่าสนใจในสามทศวรรษ	11
-	กำเนิดเวียงกุมกาม	13
-	เมืองใต้พิภพหรือเมืองใต้บาดาล : ศึกษาจากชั้นดิน	17
-	วัดหนานช้าง 1 : บ้านที่กหน้าสุดท้ายก่อนการล่มสลาย	21
-	วัดหนานช้าง 2 : วิเคราะห์บ้านที่กหน้าสุดท้าย คล้ายสถาปัตยกรรมเวียงกุมกาม	31
-	มรดกสายมังกร : ประติมากรรมปูนปั้นประดับราวบันได ที่อุโบสถวัดกุฎีป่าด้อม	37
ภาคที่ 2	เล่าเรื่องโบราณสถานในเวียงกุมกาม	45
-	การดำเนินงานโบราณคดีในเวียงกุมกาม	46
-	รูปแบบสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม	50
อภิธานศัพท์		106
บรรณานุกรม		108

บทนำ

สืบค้นจากตำนาน เล่าขานสู่เรื่องจริง

ในยุคสมัยปัจจุบัน “เวียงกุมกาม” คือเมืองโบราณที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดเมืองหนึ่ง เพราะมีความโดดเด่นทั้งทางด้านประวัติศาสตร์ รูปแบบสถาปัตยกรรม ตลอดจนประดับโบราณสถาน และอื่นๆ ความเป็นมาที่น่าจะเป็นเรื่องกุมกามในวันนี้เป็นอย่างไรนั้น น่าสนใจอย่างยิ่ง

เดิมทีเวียงกุมกามปรากฏเฉพาะในเอกสารทางประวัติศาสตร์ จึงเป็นเพียงเมืองในตำนานเช่นเดียวกับเมืองสุวรรณโคฒ์ เมืองโยนกนาคนคร หรือเมืองชะวาทิพัฒน์ราชพระสร้างขึ้นก่อนเวียงกุมกาม (เมืองเหล่านี้ยังคงรอการค้นคว้าต่อไปในอนาคต)

ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานและพงศาวดารทางภาคเหนือ นั้น ได้บันทึกเรื่องราวของเวียงกุมกามไว้หลายฉบับ เช่น

ชินกาลมาลีปกรณ์ : ระบุว่าโดยพระรัตนปัญญาธระ พระภิกษุชาวเมืองเชียงใหม่ เขียนเสร็จเมื่อ พ.ศ.2071 ในเอกสารฉบับนี้ บันทึกเรื่องราวการสร้างเวียงกุมกามของพญามังรายว่า

“... ต่อจากได้ขึ้นชนะพระเจ้าสุริยวงศาแล้ว พระเจ้ามังรายได้สร้างนครกุมกามเมื่อจุลศักราช 665 (พ.ศ.1846)...”

ตำนานมูลศาสนา : พระภิกษุจากทุกาญ ระบุว่าก่อนชินกาลมาลีปกรณ์ ในตำนานมูลศาสนากล่าวถึงเวียงกุมกามว่า

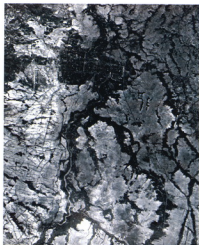
“...บัดนั้นพระยามังรายออกมาตั้งที่กุมกามแปดบ้านอยู่ 3 แห่ง แห่ง 1 ชื่อว่าบ้านกลาง แห่ง 1 ชื่อว่าบ้านคุ้ม แห่ง 1 ชื่อว่าบ้านหมื่น...”

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ : ฉบับ พ.ศ. 2514 ที่คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรีจัดพิมพ์ บันทึกไว้ว่า

“...อ้ายปี่ระว่ายเกิด ศักราชได้ 648 ตัว เจ้าพระยามังรายย้ายมาสร้างเวียงกุมกาม ที่จุลศักราชที่สร้างนั้น ไปเอาแม่น้ำริมฝั่งเจ้าโล้คือ ตั้งบ้านเวียงรอดทุกเมือง ตั้งบ้านเวียงนอนทุกบ้าน...”

พงศาวดารภาคที่ 61 : กล่าวถึง การสร้างเวียงกุมกามไว้ว่า

“...ถึงศักราช 648 ตัว ปี่ระว่ายเสกพระยามังรายเจ้า ก็ยกเอาหมู่ไพร่พลไปตั้งอยู่บ้านเวียงกุมกามแม่น้ำริมฝั่ง ตั้งบ้านอยู่ 3 แห่ง

- เมืองพิษณุโลก
- เมืองสุพรรณ
- แม่น้ำปิง
- แม่น้ำปิง (สายเดิม)

ภาพถ่ายทางอากาศ
เมืองพิษณุโลกและเมืองสุพรรณ

แหล่งที่ 1 ชื่อว่าบ้านกลาง แหล่งที่ 2 ชื่อว่าบ้านลุ่ม แหล่งที่ 3 ชื่อว่าบ้านแหม่นแล มียามกลางพรรษา น้ำท่วมฉิมพลีมากนัก...”

พงศาวดารโยนก : พระยาพระเจ้าจักรจักร (เช่น บุญนาค) รวบรวมและเรียบเรียงไว้ พงศาวดารฉบับนี้บรรยายเกี่ยวกับโยนกยามนี้ไว้ดังนี้

“...พระยาเมธราชได้เมืองหริภุญไชย ในวันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 8 เหนือ ตรงกับเดือน 8 ได้ จุลศักราช 643 ปีมะเส็ง ศักราช ยามทองสาย คือยามสาย ชนมาญพระเจ้าเมธราชได้ 43 ปี ครั้นเมื่อพระยาเมธราชได้หริภุญไชยนั้นครั้นแล้วอยู่เสวยราชสมบัติ ณ เมืองหริภุญไชยนั้นได้สองปีจุลศักราช 645 ปี พระยาเมธราชก็มอญเวนเมืองหริภุญไชยให้ขุนฟ้าเป็นพระยาครองเมือง ส่วนเจ้าพระยาเมธราชก็ยกไปตั้งเมืองอยู่ใหม่ ณ หักอีสานแห่งเมืองหริภุญไชยไว้จุดดัดทุ่ง แม่น้ำ ณ ที่นั้นไว้เป็นที่ตกทำสัตว์นั้นได้ชื่อว่า ชะวพระยาเมธราชตั้งอยู่ที่นั่นได้ 3 ปี ค่ายคนนั้นเป็นที่ลุ่มน้ำ ยามฤดูพรรษา ช่าง มา โด กระบือ หว่าที่อาศัยมิได้ ครั้นถึงปีจอ จักรจักรจุลศักราช 648 พระยาเมธราชจึงย้ายสถานมาสร้างเมืองสุพรรณ ณ ที่ใกล้แม่น้ำมะรังค์ (เพ็งคี่)...”

เพื่อความในเอกสารทางประวัติศาสตร์ฉบับต่างๆ กล่าวชัดเจนว่า เวียงกุมกาม ถูกสถาปนาขึ้นโดยพญามังราย ภายหลังที่ยึดเมืองหริภุญชัยได้แล้ว

พญามังรายประทับอยู่เมืองหริภุญชัยไม่นาน ก็ยกเมืองให้ย้ายทัพปกครอง ส่วนพระองค์ไปสร้างเมืองใหม่ชื่อเมือง “ชะแวง” ก่อนจะสถาปนาเมืองเชียงใหม่ขึ้นในเวลาต่อมา

เมื่อสถาปนากรุงเทพมหานครแล้ว พญามังรายก็โปรดให้สถาปนารัตน์ ขุดคูเมืองแล้วมีน้ำปิงเข้าใส่ พระองค์ที่ตั้งตลาดกลางเวียง ดังปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ดังนี้

สถาปนารัตน์คู่คำ (ชินกาลมาลีปกรณ์)

“...โปรดให้สร้างเจดีย์คู่คำขึ้นในนครนั้น เรืองรายไปด้วยพระพุทธรูป ๘๐ องค์...”

สร้างคูเมืองแล้วผันน้ำปิงเข้าใส่ (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่)

“...เจ้าพระยามังรายย้ายมาสร้างเวียงกุมกาม เมื่อขุดเวียงทั้งสี่ด้าน ไปสู่น้ำแม่ริมฝั่งเข้าใส่คือ...”

ตั้งตลาดกลางเวียง (พงศาวดารโยนก)

“...แล้วพระยามังรายโปรดตั้งตลาดกุมกาม เป็นที่ประชุมซื้อขายแห่งนครทั้งหลาย...”

“...อยู่มาวันหนึ่ง พระยามังรายจำพิริวไพร่พลเมืองคู่มือจักเป็นสุข และทุกข์สิ้นไฉนหนอ ท้าวเรอโคร์จิกูรี จึงแต่งกายปลอมเป็นราชบุตร บัญจำมีนครคำร้อยคำไถภายใน บัญจำไทยยกภายนอกปลอมไปเจ้าตลาดกุมกามแล้วไปมียอู๋มีน้ำพิงค์ บัญจำสู่ทิศตะวันออกแลดูคนทั้งหลายเข้าตลาด และดูคนลงยาน้ำในแม่น้ำพิงค์ ท้าวเรอคำพิริวว่าบุคคลใดฮายน้ำแล้วอุบะมลงลุ่ม บุคคลผู้ใดหากมีทุกข์ฮายหาสมบัตินี้ได้ กูจักให้ฝ่ามีนครคำร้อยคำแก่มีนผู้นั้น เจ้าเมมรายเห็นคนชวามจำฮายเชียงเวือ ชีเวือฮามน้ำมาตลาด เวือคืบคังกันล้มหลายคำ เหตุนี้เองจึงให้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำเรียกว่าสะพานกุมกามแต่บัดนั้นมา...”

เอกสารทางประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า ภายหลังพญามังรายยกทัพกลับมาจากเมืองพุกาม พระองค์โปรดให้ช่างเหล็ก ช่างหล่อ ที่พระเจ้าอริยวงศาวมอญอยู่ในเวียงกุมกาม

ต่อมาเมื่อพระองค์จะสถาปนาเมืองเชียงใหม่ขึ้นแล้ว ทว่าสถานะและบทบาทเวียงกุมกามนั้น ยังคงเป็นเมืองที่มีความสำคัญอยู่ ศาสนสถานใหญ่ๆ หลายแห่งที่ขุดพบ พบว่าสร้างขึ้นภายหลังแทบทั้งสิ้น ซึ่งเป็นหลักฐานที่บ่งบอกชัดเจนว่า มีการก่อสร้างภายในเวียงกุมกามต่อเนื่องกันมา อีกอย่างน้อยสองร้อยปีเศษ ภายหลังที่เมืองเชียงใหม่ถูกสร้างขึ้นแล้ว

จากการดำเนินงานครั้งแรกในปี พ.ศ.2527 และต่อมาในปี พ.ศ.2528, 2529, 2531 และ 2532 ทำให้เกิดความเชื่อมั่นได้ว่า ณ สถานที่ปัจจุบันซึ่งเรียกว่าเวียงกุมกามนั้น คือ เวียงโบราณกุมกามที่กล่าวถึงในตำนาน

ปัจจุบันกรมศิลปากรยังต้องศึกษาเรื่องราวของเวียงกุมกามต่อไป เพื่อตอบคำถามบางอย่างที่ยังไม่ทราบแน่ชัด เช่น เรื่องอายุการกำเนิดที่แน่ชัดของเมือง หรืออาณาเขตของเวียงกุมกาม เป็นต้น ทั้งนี้ทั้งนั้นการศึกษาในปัจจุบันได้กระทำควบคู่ไปกับการอนุรักษ์และพัฒนา เพื่อให้เวียงกุมกามกลายเป็นเมืองประวัติศาสตร์ และเป็นเมืองท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่งของภาคเหนือตอนบน

เวียงกุมกาม

ภาคที่ 1

เล่าเรื่องโบราณคดีที่น่าสนใจ
ในสามทศวรรษ

រតនគិរី ភ្នំពេញ ខេត្តកំពង់ចាម

กำเนิดเวียงกุมกาม

ในทศวรรษแรกหลังจากเรื่องราวของ “เวียงกุมกาม” เป็นที่รู้จักโดยทั่วไปแล้ว ประเด็นปัญหาประเด็นหนึ่ง ที่นักวิชาการสนใจเกี่ยวกับเวียงกุมกาม คือ เรื่องอายุการสร้างเวียงกุมกาม ประเด็นคำถามนี้ มีหลายส่วนที่ควรพิจารณา ก่อนตอบคำถาม โดยเฉพาะหลักฐานจากเอกสารทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางโบราณคดี

เอกสารทางประวัติศาสตร์

เรื่องกิจการการสร้างเวียงกุมกามนี้ ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ฉบับต่าง ๆ ได้ระบุถึงการสร้างเวียงต่างกัน แต่ส่วนใหญ่ระบุว่าสร้างเมื่อ พ.ศ.1829 ยกเว้นชินกาลมาลีปกรณ์เพียงฉบับเดียว ที่ระบุว่าพระญามังรายได้สร้างเวียงกุมกามใน พ.ศ.1846

...จุลศักราช 649 (พ.ศ.1830) กษัตริย์ 3 พระองค์ คือ พระเจ้ามังราย 1 พระเจ้างำเมือง 1 พระเจ้าโอง 1 เป็นพระสหายกัน มีดี ประชุมกัน ณ สถานที่ที่มั่นคงการชนะ (ประตูชัย) ถูกมีศรภาพซึ่งกันและกันแน่นแฟ้น แล้วต่างก็เสด็จกลับเมืองของตน ดำเนินเดิมปรากฏดังนี้ จากนั้นอีก 2 ปี พระเจ้ามังรายได้ส่งเจ้าชาย ให้เป็นโสดาไนหรือบุญชัย ลำดับนั้น พระเจ้ามังรายซึ่งมีพระชนมายุ 53 ปี ในปีนั้นเอง จุลศักราช 654 (พ.ศ.1835) พระองค์มีทหาร 12 แสน นวตลอมเสด็จมาหริบุญชัย ทรงทำสงครามกับพระเจ้าญีบา ขับไล่พระเจ้าญีบาหนีไปแล้ว ทรงได้ชัยชนะ โปรดให้ยกเสนาบดีศรีชั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในแคว้นโยน (โยนก) ทั้งสิ้น และในหริบุญชัย จากนั้นพระองค์ทรงสร้างนครเชียงใหม่ ในท้องที่ระหว่างภูเขาจุจตุคีรี (คอขลุเตพ) กับแม่น้ำฝิงค์ เมื่อปีวอก จุลศักราช 658 (พ.ศ.1839) เมื่อพระเจ้ามังรายรบกับพระเจ้าญีบาได้ชัยชนะแล้ว พระเจ้าญีบาพร้อมด้วยบริวารเสด็จหนีไปเมืองเขลางค์ ซึ่งไม่มีเสด็จไปเมืองเขลางค์นั้นแล้วไม่อาจจับยังอยู่ได้ จึงเสด็จหนีไปทางทิศใต้พร้อมกับเจ้าเมืองเขลางค์ผู้เป็นพระอนุชาของพระองค์ เมื่อกษัตริย์ทั้งสองหนีไปทางทิศใต้พระเจ้ามังรายได้แต่งตั้งขุนชาติมิตถะภูหนึ่งไว้เป็นใหญ่ในเมืองเขลางค์ และมีภักษะผู้เป็นใหญ่ขึ้นนั้นได้ชักชวนนครทั้งหมกละทิ้งเมืองเขลางค์เก่าเสีย แล้วสร้างเมืองเขลางค์ใหม่นี้ขึ้น เมื่อปีฉลู จุลศักราช 663 (พ.ศ.1844)...

ต่อจากได้ชัยชนะพญาญีบาแล้ว พระเจ้ามังรายได้สร้างนคร
กุมกาม เมื่อจุลศักราช 665 (พ.ศ.1846)..."

เมื่อปี พ.ศ.2537 มีนักประวัติศาสตร์ได้เสนอว่า ปีที่สร้างเวียงกุมกามควรเป็น
ปี พ.ศ.1837 มากกว่าที่จะเป็นปี พ.ศ.1829 หรือปี พ.ศ.1846 ดังที่ปรากฏใน
ตำนาน โดยอ้างอิงจากหลักฐาน 2 ประการ คือ

ประการแรก จากหลักฐานเอกสารจีนที่บันทึกไว้ว่า ในปี พ.ศ.1834 นั้น
หริภุญชัยได้ส่งบรรณาการไปจีน แสดงว่าหริภุญชัยยังเป็นเอกราชอยู่ พญามังราย
จึงยังไม่ได้เคลื่อนทัพเข้าตีเมืองหริภุญชัย

ประการที่สอง ผู้ศึกษาเลือกใช้ชินกาลมาลีปกรณ์ อธิบายถึงปี พ.ศ. ที่
พญามังรายเข้าตีเมืองหริภุญชัย ว่าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ.1835 แต่เลือกที่จะ
อธิบายปีที่สร้างเวียงกุมกามตามเอกสารฉบับอื่นว่าพญามังรายทรงสร้างเวียงกุมกาม
หลังจากที่ตีเมืองหริภุญชัยได้แล้วสองปี (ทำไมไม่เลือกเชื่อเอกสารฉบับใดฉบับหนึ่ง
เพียงฉบับเดียว)

หากเป็นไปตามที่ผู้ศึกษาอธิบาย เวียงกุมกามจะถูกสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1837
ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานจากเอกสารจีนข้างต้น แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นหากกลับไปดู
ชินกาลมาลีปกรณ์อีกครั้ง จะพบว่าในเนื้อหาของชินกาลมาลีปกรณ์นั้น บันทึกไว้
ชัดเจนว่า เวียงกุมกามสร้างหลังเชียงใหม่นปี พ.ศ.1846

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ ปี พ.ศ.1834 ที่อ้างว่าหริภุญชัยส่ง
บรรณาการไปจีนนั้น หลักฐานในเอกสารจีนระบุถึงเมืองที่ส่งบรรณาการว่า คือ
เมืองหริภุญชัยแน่นอนหรือไม่ หรือเป็นการตีความของนักประวัติศาสตร์เอง

หากย้อนกลับไปดูเอกสารจีนดังกล่าวแล้ว ในเอกสารจีนได้กล่าวถึง
"หฺยวนซือ" (ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หยวนฉบับหอหลวง) ระบุว่า "มีเมือง
Lo-hu (สะโว) และเมือง Nu-jen (เมืองผู้หญิง) ส่งทูตไปจีนเมื่อวันที่ 4
ธันวาคม พ.ศ.1832 และอีกครั้งหนึ่งเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ.1834"
ซึ่งก็ไม่ได้กล่าวถึงหริภุญชัยอย่างชัดเจนแต่อย่างใด

ความเข้าใจที่เชื่อกันว่า Nu-jen หมายถึงหริภุญชัยนั้น อาจเป็น
เพราะผู้ศึกษาเชื่อว่า คงไม่มีเมืองใดที่มีผู้หญิงปกครอง อย่างพระนาง
จามเทวีที่ปกครองเมืองหริภุญชัย แต่ในบทความเดียวกันนั้นเอง
Gordon H. Luce ผู้เขียนบทความได้อ้างถึง "หมานซู" ที่เขียน
โดย "ผานอวี่" เมื่อ พ.ศ. 1406

หมานซูเป็นเอกสารจีนที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับ
ชนชาติทางชายแดนด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของ
อาณาจักรล้านเจ้า เอกสารฉบับนี้ได้กล่าวถึง

ชินกาลมาลีปกรณ์ระบุว่า
พญาญีบาได้สร้าง
เวียงกุมกาม เมื่อจุลศักราช 665
(พ.ศ.1846) แล้วโยกย้ายไปสร้าง
เจดีย์ผู้ล่าช้าง ที่เชียงใหม่นปีถัดมา
คือเจดีย์เชียงนอนปัจจุบัน
เจดีย์แห่งนี้ได้ใช้ในการบูรณะ
ครั้งล่าสุดเมื่อปี พ.ศ.2539

⁷ Gordon H. Luce "The early Siam in Burma's History", Journal of the Siam Society, 35,31 pt2 (November, 1956) p. 123-214.

ตำนานสิบห้าราชวงศ์ฉบับสอบชำระ ซึ่งรองศาสตราจารย์สมภณาย เปรมจิตต์ ได้ใช้ต้นฉบับจากวัดเมธังกราวาส จังหวัดแพร่ ที่คัดลอกขึ้นเมื่อ พ.ศ.2432 กล่าวไว้ว่า

“...ที่มีจักกักล่าวอุปติตินิทานอันสร้างวัดการคณสนันนี้ เจ้ามิ่งรายยังมีไม่ได้คือเกลี้ยงต้นนี้คำม่านว่า สะพาน ต่อโหล่นัก รุกขทวดคาคนสวีสสาวดอยู่รักษาไม้คือต้นนั้น เทวดาคณนั้นมักใคร่หือเป็นศุภณกคนทั้งหลาย ก็เนรมิตเป็นสนเณือกตัวหนึ่งอยู่ไม้คือต้นนั้นคนโง่หลายเห็นก็เอากันไปสักการบูชา แล้วปรารถนาเอายังถูกยิงลูกธนูเข้าของสนเณือกต้นใดก็ได้ดังใจมักแห่งคนทั้งหลายอยู่ บ่นวนเท่าใด ไม้ต้นนั้นเป็นอันผ่นแก่นักสวดตาย คนทั้งหลายเที่ยวยอมไปสักการบูชาที่นั่นมาชด คราบเงิงเจ้ามิ่งรายมาคือเรื่องกุนการณ...”

เอกสารดังกล่าวบันทึกไว้ชัดเจนว่า ก่อนสร้างวัดกานโถมและเวียงกุงกาม บริเวณดังกล่าวเคยเป็นชุมชนในวัฒนธรรมหริภุญชัยมาก่อนตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา แล้วจึงมีการสร้างวัดกานโถมขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 20

ฉะนั้นช่วงรอยต่อของสองหลักฐานทางโบราณคดีที่พบนี้ คือช่วงเวลาที่สร้างเวียงกุงกาม แต่ก็ไม่สามารถชี้ชัดได้ว่า พ.ศ.ใด

การตอบคำถามดังกล่าว จำเป็นต้องศึกษาเปรียบเทียบกันต่อไป ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาเปรียบเทียบทางด้านรูปแบบศิลปะ การศึกษาทางวิทยาศาสตร์ หรือวิธีอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานทั้งสองส่วนพบว่า เวียงกุงกามสร้างขึ้นโดยพญามิ่งรายในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 และสร้างขึ้นก่อนเชียงใหม่อีกอย่างแน่นอน

ภาพถ่ายทางอากาศ เมืองหริภุญชัย หรือลำพูนในปัจจุบัน

แนวกำแพงและฐานประตู วัดกุงกามเป็นป้อมหน้าของเขต 1 แล้วอยู่ใต้เงาไม้ของพุทธชนปี

เมืองไต่พิภพหรือเมืองไต่บาดาล : ศึกษาจากชั้นดิน

หลักฐานทางโบราณคดีอย่างหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ตะกอนทรายหนาหลายชั้น ที่ทับถมโบราณสถานหลายแห่งในระดับความลึกที่ต่างกันไป ซึ่งลักษณะชั้นดินของวัดอีค่าง ทำให้นักวิชาการตั้งข้อสันนิษฐานว่า เวียงกุมกามอาจถูกน้ำท่วมใหญ่เป็นเมืองไต่บาดาล และต่อมาก็ถูกทิ้งร้างไป แต่จากการศึกษาชั้นดินจากวัดอื่นๆ ที่เพิ่งขุดค้น นักโบราณคดีกลับพบว่า โบราณสถานบางแห่งในเวียงกุมกามข้างไปก่อนที่น้ำจะท่วมครั้งใหญ่

ในทศวรรษปัจจุบัน (พ.ศ.2540-2549) สำนักงานศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ได้ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานเพิ่มเติมจากเดิม 13 แห่ง คือ วัดเสนาหิน วัดโบสถ์ วัดคูปีด้อม วัดคูอ้ายหลาน วัดกุมะเกลือ วัดจุัดไม้ วัดกุมกามที่ปรางค์ วัดคูจอกปือก วัดคูอ้ายสี วัดมะจำโฮง วัดกอมะม่วงเขียว วัดพันแล และวัดหนานช้าง

จากการขุดแต่งวัดต่างๆ พบว่าชั้นดินของแต่ละวัดนั้นแตกต่างกัน เมื่อวิเคราะห์ชั้นดินเหล่านี้แล้ว เราพบสาเหตุที่เวียงกุมกามร้างลงไปได้

นักโบราณคดีพบชั้นตะกอนทรายที่ถูกน้ำหลากพัดพามาทับถมเป็นชั้นหนาอยู่ที่วัดหนานช้าง ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับวัดปู่เปี้ย วัดอีค่าง และวัดคูปีด้อม ทำให้คิดว่าจุดที่น้ำปึงอันมีพระลี้เจ้าท่วมเมืองน่าจะมาจากด้านทิศเหนือค่อยมาทางทิศตะวันตก ตะกอนทรายหยาบและละเอียดหนา 1.8-2.0 เมตรเหล่านี้ (ลักษณะตะกอนทรายดังกล่าว เคยพบในวัดอีค่างเมื่อ พ.ศ.2528 เช่นกัน) ได้ทับถมอยู่บนอาคารต่างๆ เช่น กำแพงวัด วิหาร หามเดิน และอื่นๆ จนหมด ถัดลงไปเป็นชั้นกิจกรรมหรือชั้นใช้งานเดิมของคนสมัยโบราณที่วัดแห่งนี้ ถัดจากชั้นกิจกรรมการใช้งานนี้ลงไปเป็นชั้นดินเหนียว และดินเหนียวปนทราย ที่ไม่พบหลักฐานใดๆ

ชั้นทับถมที่วัดหนานช้างแสดงให้เห็นว่า วัดนี้ถูกทิ้งร้างและมีบางส่วนของอาคารพังทลายลงก่อนที่จะมีน้ำหลากท่วมเข้ามา

แต่พบว่าที่วัดปู่เปี้ย นักโบราณคดีพบชั้นทับถมการทิ้งร้างถึงสองครั้ง คือ ชั้นบนสุด ลักษณะเป็นชั้นมีดินทับถมอยู่บนชั้นอิฐหักที่เกิดจากการพังทลายของโบราณสถาน ถัดลงมาเป็นชั้นทรายที่ถูกน้ำพัด ทับถมอยู่บนชั้นอิฐหักของโบราณสถานอีกชั้นหนึ่ง และรองรับด้วยชั้นกิจกรรมทางวัฒนธรรม หรือพื้นใช้งานเดิม (Living Floor) ระดับล่างลงไปไม่พบชั้นกิจกรรมใดๆ (Steeple)

จากลักษณะชั้นดินของวัดปู่เปี้ย สามารถสันนิษฐานได้ว่า หลังถูกน้ำท่วมใหญ่แล้ว ยังคงมีการซ่อมแซมวัดปู่เปี้ย เพื่อใช้งานต่อไปอีกระยะหนึ่ง ก่อนจะทิ้งร้างไปในที่สุด นั่นแสดงให้เห็นว่า ภายหลังจากที่น้ำท่วมใหญ่ผ่านไปแล้ว ชาวเวียงกุมกามยังคงกลับมา

อยู่อาศัยเช่นเดิม นั่นหมายความว่าเวียงกุมกามไม่ได้ร้างลงไปทันที

ส่วนบริเวณวัดอีค่าง พบชิ้นดินหีบถมคล้ายกับที่วัดหนานช้าง คือ ชิ้นบนเป็นชั้นตะกอนทรายและกรวดหนาถึง 160 เซนติเมตร ได้ลงมาเป็นชั้นเศษขีรูดกเหล็ก ซากการพิมพ์ของอาคารโบราณสถาน และชิ้นกิจกรรมสมัยโบราณ คือ มีตะกอนทราย และกรวดทับถมบนชั้นขีรูดกอาคารที่พัง และพังไปแล้ว แสดงว่าที่วัดอีค่างนี้ คงจะมีการอพยพพระภิกษุ และทิ้งวัดให้ร้างไประยะหนึ่ง ก่อนที่จะมีน้ำหลากท่วมเข้ามา

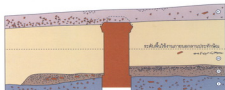
หากพิจารณาจากรูปแบบเจดีย์วัดอีค่างแล้ว น่าจะสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 และทิ้งร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22

ส่วนวัดภูปาด้อม ก็พบชิ้นทับถมที่ต่างออกไปอีก คือ พบชิ้นดินทรายที่ถูกน้ำพัดพามาทับถมหนาถึง 2 เมตร ได้ชิ้นทรายที่เป็นชิ้นกิจกรรมการใช้งานเดิม และชิ้นที่ไม่พบหลักฐานใดๆ เลย ไม่พบชิ้นพิภพของอาคารหรือก้นระหว่างชิ้นทรายกับชั้นพื้นใช้งานเดิม นั่นแสดงว่าวัดนี้มีการใช้งานมาตลอดตั้งแต่แรกสร้าง จนถูกน้ำท่วมครั้งใหญ่จึงทิ้งร้างไป และไม่มีการกลับมาซ่อมแซมใช้งานอีกเลย ดังเห็นได้จากแนวผนังอาคารที่ล้มบนชิ้นทรายที่น้ำพัดมา ซึ่งแสดงว่าวัดภูปาด้อมมีสภาพรวมถล่มเข้าดี ในช่วงที่น้ำเริ่มหลากเข้ามา จนมีทรายมาทับถมบนพื้นใช้งานเดิม จากนั้นจึงเกิดน้ำหลากท่วมครั้งใหญ่ จนผนังอาคารพังลงบนพื้นทราย ลักษณะชิ้นดินช่วยให้เราตีความได้ว่า วัดภูปาด้อมถูกทิ้งร้างไปช่วงน้ำหลากท่วมครั้งใหญ่

จากชิ้นทับถมทั้งสี่วัดที่กล่าวไปแล้วนี้ ทำให้เรามองเห็นภาพาวเวียงกุมกามที่สะท้อนผ่านโบราณสถานเหล่านี้ได้ว่า อดีตของเวียงกุมกามนั้น มีทั้งวัดที่มีพระภิกษุจำพรรษา และวัดร้างอยู่ควบคู่กันไป จนกระทั่งเกิดน้ำท่วมใหญ่ วัดโคกข้อมได้ก็ใช้งานต่อไป แต่ดูเหมือนว่าหลังน้ำท่วมใหญ่ วัดที่ถูกซ่อมแซมเพื่อใช้งานอีกจะมีน้อย ชาวเวียงกุมกามคงอพยพโยกย้ายไปอยู่ที่ดอนที่สูงชันเสียมาก มีเพียงส่วนน้อยที่กลับไปอาศัยอยู่ที่เดิม จึงมีการซ่อมแซมวัดกันเพียงไม่กี่แห่งเท่านั้น เช่น วัดภูเบื้อ วัดอีค่าง และวัดน้อย ซึ่งนักโบราณคดีพบว่า วัดเหล่านี้มีการซ่อมแซม ยกฐานอาคารให้สูงขึ้นมากกว่าปกติ ก่อนจะทิ้งร้างไปในท้ายที่สุด

วัดในเวียงกุมกามจึงมีทั้งวัดที่จมใต้บาดาล เช่น วัดหนานช้าง วัดภูปาด้อม และที่จมอยู่ใต้พิภพ เช่น วัดกุมกามที่ปราสาทแก้ว ดังนั้นเหตุผลของการล่มสลายของเวียงกุมกามจึงได้มีเพียงปัจจัยเดียวเป็นผลสำคัญ เวียงกุมกามจึงเป็นได้ทั้งเมืองใต้พิภพ และเมืองใต้บาดาล แต่ต่างกรรม ต่างวาระกัน

แผนที่ชิ้นดินจากการ
ขุดค้นบริเวณวัดอีค่าง
ปี พ.ศ.2547 แสดงการทับถม
ของตะกอนทรายและ
ดินการถมใหม่ทับถม

UNEXCAVATION

0 1 2 3 4 5 6 M.

- (IV) ดินเหนียวจากยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (ก่อน-หลัง) เป็นดินเหนียวปนทรายปนดินกรวด
- (III) ดินเหนียวจากยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (ก่อน-หลัง)
- (II) ดินเหนียว (เล็กน้อย) ปนทรายปนดินกรวด + ดินเหนียว
- (I) ดินเหนียวปนทรายปนดินกรวด + ดินเหนียวปนทรายปนดินกรวด + ดินเหนียวปนทรายปนดินกรวด

ภาพขุดพบประตูอิฐปรางค์มุน แสดงภาพที่บริเวณของสิ่งก่อสร้างเดิม

อิฐปรางค์มุน

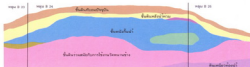

A photograph showing a wide, flat, grassy field in the foreground. In the middle ground, there is a low, earthen wall or embankment. Behind the wall, there are several trees, including a prominent palm tree on the left. The sky is clear and blue. The overall scene appears to be a rural or semi-rural landscape.

วัดพนานช้าง : สมดบันพิกัดเดิมใหญ่ได้ตะกอนทรายเวียงกมกาม

ห่างจากวัดหนานช้างไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 300 เมตร เป็นตำแหน่งของแม่น้ำปายสายเก่า (เชิงช้าง) ซึ่งเคยไหลเลียบแนวกำแพงเมืองเวียงกุมกามด้านทิศเหนือ บริเวณนี้ยังคงปรากฏร่องรอยกำแพงเมืองซึ่งมีลักษณะเป็นกำแพงดินเตี้ยๆ อยู่บางส่วน นอกจากนั้นยังพบร่องรอยแนวพืดดินกินที่ราบตัวในแนวทิศเหนือ-ใต้ ซึ่งอาจเป็นแนวกำแพงด้านทิศเหนือ

จากแนวพรมที่ดินนี้ไปทางทิศตะวันออกเคยมีร่องน้ำขนาดเล็ก ชาวเวียงกุมกามในปัจจุบันเล่าว่า เป็นร่องน้ำที่ขุดมาจากแม่น้ำปิงไหลเอียบกับแนวพรมที่ดินไปทางทิศใต้ ผ่านพื้นที่ระหว่างวัดหนานช้างและวัดศรีบุญเรืองทางทิศตะวันออก โดยในปัจจุบันยังคงเหลือร่องรอยให้เห็นอยู่บ้างบริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวัดหนานช้าง (ด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกของวัดคือลำน้ำ) แนวร่องน้ำนี้เคยมีผู้สันนิษฐานว่าเป็นแนวตมเนื่องด้านทิศตะวันตกของเวียงกุมกาม

[illegible]

ห่างจากวัดหนานช้างไปทางทิศตะวันตกประมาณ 100 เมตร เป็นตำแหน่งของร่องหม้อองขนาดเล็ก ซึ่งขุดมาจากแม่น้ำปิงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของวัดเจติยบรรพตหรือภูค่าว ไหลผ่านทิศตะวันตกของวัดพระเจ้าย่องคำ วัดพญามังราย วัดหนานช้าง และวัดปู่เปี้ย

ถัดจากร่องหม้อองนี้มีไปทางทิศตะวันตก มีโบราณสถานที่สำคัญคือวัดเจติยบรรพต วัดธาตุขาว และภูปาด้อม เนื่องจากแนวร่องหม้อองนี้ไหลเชื่อมต่อกับแนวกำแพงด้านทิศเหนือและทิศใต้ ซ้ำยังมีร่องรอยคันดินปรากฏเป็นช่วงๆ จึงทำให้มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นกำแพงดินด้านทิศตะวันตกของเวียงกุมกาม

อย่างไรก็ตามใน พ.ศ.2541-2542 และ พ.ศ.2546 กรมศิลปากรได้ขุดตรวจบริเวณแนวคันดินเหล่านี้ พบว่าเป็นแนวคันดินที่เกิดจากการขุดร่องหม้อองเพื่อระบายชลประทานในยุคหลัง ไม่ใช่ขุดหม้ออง และกำแพงเมืองของเวียงกุมกามแต่อย่างใด เป็นอันว่าแนวสันนิษฐานเกี่ยวกับกำแพงด้านทิศตะวันตกของเวียงกุมกามก็ได้รับคำตอบที่ชัดเจนแล้ว 1 แนว ยังคงเหลือเพียงแนวคันดินที่ปรากฏร่องรอยอยู่ด้านทิศตะวันออกของวัดพระเจ้าย่องคำ วัดพญามังรายและวัดหนานช้างที่อาจเป็นแนวคูเมืองและกำแพงเมืองก็ได้

ก่อนการขุดแต่งใน พ.ศ.2545 วัดหนานช้างมีสภาพคล้ายกับโบราณสถานแห่งอื่นในเวียงกุมกาม คือ ปรากฏเพียงร่องรอยเนินดินขนาดเล็กสูงประมาณ 1 เมตร วางตัวเรียงกันในแนวทิศตะวันออกระหว่างทิศตะวันตก ในขนาดพื้นที่ประมาณ 50 ตารางเมตร แต่หลังการขุดแต่งพบว่าใต้ชั้นตะกอนทรายนั้น พบโบราณสถานขนาดเล็กอยู่จำนวนมากถึง 6 หลัง กรมศิลปากรจึงได้ทำการขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้อีกครั้งในพ.ศ.2546

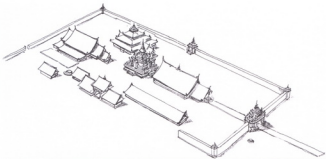
หลังสิ้นสุดการขุดแต่งพบว่า วัดหนานช้างเป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ ประกอบด้วยอาคารมากถึง 13 หลัง ครอบคลุมพื้นที่กว่า 3 ไร่ นอกจากนั้น หลักฐานที่พบจากการดำเนินงานทางโบราณคดีในโบราณสถานแห่งนี้ ไม่ว่าจะเป็นชิ้นส่วนปูนปั้น เศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก และรวมถึงผลการศึกษาลักษณะทางปฐพีวิทยาของตะกอนทรายที่ทับถมบริเวณวัด สามารถบอกเล่าเรื่องราวของเวียงกุมกามได้อย่างชัดเจน วัดหนานช้างจึงเป็นเสมือนสมุดบันทึกเล่มใหญ่ที่สามารถสะท้อนภาพพัฒนาการของเวียงกุมกาม ตั้งแต่ช่วงรุ่งเรืองที่สุดจนถึงวาระสุดท้ายแห่งการล่มสลายได้อย่างน่าสนใจ

บ้านที่กหน้าแรก: ยุคทองของศาสนา ศิลปะ และสถาปัตยกรรม

หลังเสร็จสิ้นการขุดแต่งวัดหนานช้างใน พ.ศ.2546 ได้พบหลักฐานอาคารโบราณสถานจำนวน 13 รายการ คือ เจดีย์ประธาน วิหาร อาคารที่พิทักษ์รั้ว จำนวน 3 หลัง หอระฆัง อาคารทรงปราสาท หอระฆังน้ำ และอาคารโถง มีฐานประดับและแนวกำแพงวัดล้อมรอบโบราณสถานกลุ่มนี้ภายใน มีรายละเอียดดังนี้

โบราณสถานหมายเลข 1 : เจดีย์ประธาน

เจดีย์ประธานประกอบด้วยฐานอยู่ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขอบลดหลั่นกัน 3 ชั้น รองรับฐานบัวคว่ำในผังสี่เหลี่ยมยกเก็จที่มีปลายอกสิบนิ้วประดับลอนคล้ายรับอิทธิพลศิลปะลาว เหนือฐานบัวคว่ำขึ้นไปยังหลายแต่ยังคงขึ้นส่วนปล้องโถง และปล้องลดตกอยู่ในบริเวณใกล้เคียง

ภาพสันนิษฐาน
วัดพนมเข้านิเวศทอง

เจดีย์ประธานตั้งบนลานประทักษิณซึ่งสร้างในสมัยหลัง ที่มุมทั้งสี่ด้านของลานประทักษิณมีเจดีย์มุม ที่บริเวณองค์ระฆังประดับปูนปั้นรูปกบิลดอกไม้มงคล การประดับองค์ระฆังของเจดีย์วัดพระธาตุใหญ่อธิบายหลังการปฏิสังขรณ์ในพุทธศตวรรษที่ 20

บริเวณทิศเหนือ ทิศตะวันตกและทิศใต้ของเจดีย์ประธานมีแท่นบูชา หลังคาเครื่องไม้ มุงกระเบื้องดินช่อ ส่วนด้านทิศตะวันออกมีมณฑปขนาดเล็กประดับด้วยลวดลายปูนปั้นรูปพรรณพฤกษาปิดทองสองซีก

การขุดแต่งบริเวณพื้นที่รอบๆ เจดีย์ประธาน พบชิ้นส่วนปูนปั้นกรอบซุ้มโค้งซ้อนลดหลั่นกัน ปลายกรอบซุ้มเป็นรูปมกรคายาศรขนาดใหญ่ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าองค์เจดีย์ประธานวัดพนมเข้านี้ เป็นเจดีย์ทรงปราสาทขอมระฆัง

โบราณสถานหมายเลข 2 : วิหาร

ลักษณะเป็นวิหารโถงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จ หันหน้าสู่ทิศตะวันออก ซึ่งเป็นตำแหน่งของร่องน้ำบึง มีบันไดทางขึ้นอยู่ด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก บริเวณพื้นที่ส่วนหลังมีฐานชุกชีประดับด้วยปูนปั้นรูปพรรณพฤกษาและสัตว์วิเศษพันต์คล้ายปูนปั้นประดับกรอบซุ้มประตูโงะวัดหัวหนอง

โบราณสถานหมายเลข 3 : ซุ้มประตูโงะและแนวกำแพงวัด

กำแพงวัดเป็นกำแพงก่ออิฐ มีซุ้มประตูโงะอยู่ทางด้านทิศตะวันออก มีทางเดินไปด้วยอิฐทอดตัวจากด้านตะวันออกของวัด ผ่านซุ้มประตูโงะไปยังบันไดทางขึ้นวิหารที่ซุ้มประตูโงะนี้ พบหลักฐานว่ามีบานประตูไม้ 2 บาน สามารถเปิดเข้าด้านในได้

หลังการขุดแต่งพบว่า ขอบเขตของวัดในยุคแรก มีความกว้างประมาณ 30 เมตร ยาวประมาณ 85 เมตร ครอบคลุมเจดีย์ประธาน วิหารและอาคารรวมถึงอาคารหมายเลข 5 ซึ่งอาจเป็นได้ว่าเป็นยุคแรกนั้นทำหน้าที่เป็นอุโบสถ(?) และตั้งอยู่นอกเขตกำแพงวัด ต่อมาได้มีการขยายแนวกำแพงด้านทิศตะวันตกของวัดออกไปอีกประมาณ 25 เมตร เพื่อก่อสร้างอาคารหมายเลข 4, 6, 13 (อาคารทรงมณฑป

บ่อน้ำและที่หักลงทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้) โดยอาคารที่หักลงนั้นและพระที่นั่ง
ด้านทิศใต้เริ่มมีหลักฐานชัดเจนว่าก่อสร้างขึ้นบนแนวกำแพงวัดยุคที่ 1

สุโขทัยวัดหนานช้าง

โบราณสถานหมายเลข 4 : อาคารทรงปราสาท

อาคารทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดทางขึ้นหลักที่ประดับลวดลาย
มกรคายานาคอยู่ทางด้านหน้า และมีบันไดขนาดเล็กซึ่งคงใช้เฉพาะภิกษุสงฆ์เดินขึ้นสู่
อาคารทางด้านทิศตะวันตก

อาคารนี้มีลักษณะเป็นอาคารโถงยกพื้นสูง ภายในพบฐานเสาสี่เหลี่ยมขนาด
ใหญ่ก่ออิฐจำนวน 4 กลุ่ม กลุ่มละ 4 ต้น จากแผนผังของอาคารสันนิษฐานว่าเป็น
อาคารทรงปราสาทซึ่งอาจสร้างขึ้นสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ มีหลังคา
เครื่องไม้ซ้อนกันอย่างน้อย 2 ชั้น มุงกระเบื้องดินเผา แผนผังอาคารอาจเทียบเคียง
ได้กับวิหารพระเจ้าทันใจ วัดพระธาตุศรีบุญชัย

การขุดแต่งพบชิ้นส่วนปูนปั้นรูปกิเลน ซึ่งคงเป็นชิ้นส่วนประดับหุ้มของอาคาร
โดยอาคารหนึ่งของวัดหนานช้างในยุคที่ 1 มีอยู่ใต้ฐานเสาต้นหนึ่ง นอกจากนั้นยังพบ
ว่าฐานอาคารนี้ก่อขึ้นบนแนวกำแพงวัดยุคที่ 1 ด้านทิศตะวันออก ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า
อาคารนี้เป็นสิ่งก่อสร้างในยุคที่ 2 ของวัดหนานช้าง

โบราณสถานหมายเลข 5 : อาคารที่หักลง

อาคารเหล่านี้ตั้งอยู่ทิศตะวันตกของวิหาร แผนผังอาคารวางตัวฉีกออกจาก
แนวแกนวิหาร เจดีย์และอุโบสถุโอง รวมทั้งอยู่นอกกำแพงวัดในยุคที่ 1 จึงอาจเป็น
ได้ว่า อาคารนี้สร้างขึ้นในยุคที่ 2 ของวัดหนานช้าง

ภาพสลักปูนปั้นฐานวิหาร

การขุดแต่งพบหลักฐานการก่อสร้างและซ่อมแซมครั้งใหญ่หลายครั้ง โดยการก่อสร้างในครั้งแรก แฉกผนังของอาคารมีลักษณะคล้ายคลึงกับอุโบสถของวัดป่าเปือย ต่อมามีการต่อเติมอาคารเพื่อปรับเปลี่ยนพื้นที่เป็นที่พัก โดยได้พบร่องรอยการแบ่งพื้นที่ภายในอาคารเป็นห้องสี่เหลี่ยมขนาดเล็กหลายห้อง รวมทั้งพบห้องที่มีลักษณะคล้ายห้องส้วมบนส่วนของอาคารที่ต่อเติมใหม่ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้อีกด้วย

โบราณสถานหมายเลข 6 : บ่อน้ำในผัปกลมและสี่เหลี่ยม

จากการสำรวจบ่อน้ำในอาณาเขตวัดจำนวนทั้งสิ้น 5 บ่อ บ่อน้ำหมายเลข 1-3 พบบริเวณพื้นที่ด้านทิศใต้ของวัด หมายเลข 4 และ 5 พบนอกเขตวัดด้านทิศตะวันออก โดยเฉพาะบ่อน้ำหมายเลข 5 พบหลักฐานแน่ชัดว่าขุดขึ้นหลังจากการก่อผนังดินกั้นนำทางทิศตะวันออกของวัดหนานช้าง ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงการใช้พื้นที่ด้านตะวันออกของวัดเป็นที่อยู่อาศัย

โบราณสถานหมายเลข 7 : อาคารโถงในผักระเบียงสี่เหลี่ยมผืนผ้า

อาคารโถงนี้ปูพื้นด้วยอิฐ และสร้างทับแนวกำแพงทิศใต้ของวัด เป็นอาคารที่วางตัวขนานกับแนววิหาร จึงอาจเป็นอาคารที่ใช้ประโยชน์เป็นศาลาและสร้างขึ้นในยุคที่ 2

โบราณสถานหมายเลข 8 : เป็นกลุ่มอาคารก่ออิฐ 3 หลัง

กลุ่มอาคารดังกล่าวเรียงตัวต่อเนื่องกันในแนวทิศตะวันออก ตะวันตก ระหว่างห้องมีร่องรอยประตูขนาดเล็กเชื่อมต่อกัน จากลักษณะแผนผังสันนิษฐานว่าอาคาร

ด้านข้างทั้งสองเป็นที่พักสงฆ์ ส่วนหลังกลางนั้นมีบันไดก่ออิฐสูงกว่าระดับพื้นใช้งาน ภายในของอาคารด้านข้าง จึงสันนิษฐานว่าเป็นหอกลองหรือหอระฆัง

โบราณสถานหมายเลข 9 : อาคารก่ออิฐในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า

อาคารหลังนี้ไม่สามารถระบุหน้าที่ใช้งานได้ชัดเจน แต่เนื่องจากอาคารนี้วางตัว อยู่ในแนวเดียวกับอาคารหมายเลข 8 จึงอาจเป็นอาคารที่พักสงฆ์เช่นเดียวกัน

โบราณสถานหมายเลข 10 : อาคารก่ออิฐในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า

อาคารขนาดเล็กนี้ มีประตูเข้าออกขนาดเล็กทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของ อาคาร เนื่องจากสร้างขึ้นใกล้บ่อน้ำ จึงสันนิษฐานว่าเป็นห้องสรงน้ำพระสงฆ์

โบราณสถานหมายเลข 11 : แท่นบูชา

ลักษณะแท่นบูชาเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบอยู่ด้านทิศตะวันออกของอาคาร หมายเลข 4

โบราณสถานหมายเลข 12 : อาคารเก็บวัสดุ

พบบริเวณแนวกำแพงวัดด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ลักษณะเป็นอาคารโถง ยกพื้นเดียว บนอาคารพบกองกระเบื้องดินขาวเรียงอย่างเป็นระเบียบ

โบราณสถานหมายเลข 13

พบเพียงส่วนฐานรากของอาคารขนาดกว้างประมาณ 4.3 เมตร ไม่สามารถ ระบุหน้าที่การใช้งานได้ และเนื่องจากอาคารนี้ถูกอาคารหมายเลข 9 สร้างทับ

กลุ่มภาชนะดินเผาบรรจุอยู่ใน
โถเนื่องกำแพงเมืองสีจำปาแดง

จึงอาจเป็นสิ่งก่อสร้างในยุคแรกๆ ของวัดหนานช้าง

จากผลการขุดตรวจชั้นดินและการขุดค้นโบราณสถานวัดหนานช้าง สามารถจำแนกช่วงเวลาการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้ได้ 3 ช่วงเวลาใหญ่ๆ ด้วยกัน คือ

การก่อสร้างวัดหนานช้างครั้งที่ 1 เริ่มต้นยุคทองของเศรษฐกิจ ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม

แผนผังของวัดหนานช้างในยุคนี้ประกอบด้วยขุมประตู่ แนวกำแพงวัด วิหาร เจดีย์ และอาจรวมถึงอาคารหมายเลข 5 และ 13 ซึ่งตั้งอยู่นอกแนวกำแพง เจดีย์วัดหนานช้างในยุคแรกน่าจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาท มีฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ส่วนเรือนธาตุมีขุมจะนำประดับส่วนปลายกรอบวงโค้งด้วยประติมากรรมปูนปั้นฐานทั้ง 4 ของมุมเจดีย์มีเจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กประดับอยู่ มีแผ่นปูนชาอยู่ด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก ส่วนด้านทิศตะวันออกเป็นมณฑป

จากลักษณะสถาปัตยกรรมของเจดีย์ทรงระฆังที่ประดับอยู่ที่มุมฐานทั้งสี่ของเจดีย์ประธาน และประติมากรรมปูนปั้นที่พบสันนิษฐานว่าการก่อสร้างวัดหนานช้างในยุคนี้ มีอายุอยู่ในช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 21

การก่อสร้างวัดหนานช้างครั้งที่ 2 ยุคทองของเศรษฐกิจ ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม

ในยุคนี้ได้มีการรื้อแนวกำแพงด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ออก เพื่อสร้างอาคารหมายเลข 4 (อาคารทรงปราสาท) 7, 8, 9, 10 และ 11 รวมถึงการต่อเติมเพื่อบริบพื้นที่การใช้สอย การปรับปรุงพื้นที่ภายในวัดหนานช้างในครั้งนี้อาจเกิดขึ้นพร้อม

เครื่องถ้วยจีน
พบจากการขุดค้นวัดหนานช้าง

โดยผู้ดำเนินนิพนธ์ฐานว่าสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าเจียงจื๋อแห่งราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 2065-2109) มีอายุร่วมสมัยกับพระเมืองเกษเกล้า (พ.ศ.2068-2081) ซึ่งเป็นช่วงที่อาณาจักรล้านนามีความระส่ำระสาย จนกระทั่งถึงเจ้าฟ้าวรมัญ (พ.ศ.2100-2107) ซึ่งเป็นช่วงที่พม่าสามารถผนวกล้านนาได้แล้ว

ทั้งนี้ในชินกาลอภิปิกรณ์ บันทึกไว้ว่าสมัยพระเมืองเกษเกล้ามีเหตุจากที่ต่างๆ เข้ามารวมทั้งจากหงสาวดีด้วย และของบรรณาการต่างๆ ที่รัฐได้มาก็มีนำไปถวายวัด

2. ประเภทที่พบในชั้นตะกอนทรายน้ำพา และจุดฝังไว้ใต้ชั้นดินทับถมที่เกิดจากการพังทลายของโบราณสถาน การพบกลุ่มภาชนะเรียงตัวอย่างเป็นระเบียบในชั้นตะกอนทรายน้ำพา และลักษณะการบรรจุภาชนะอย่างเป็นระเบียบในไหก่อนการจุดฝัง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงภาพของสงครามและการล่าอาณานิคมที่เกิดขึ้นในบริเวณกุ่มกาม ทำให้ประเมินได้ว่าภาชนะในชุดนี้มีช่วงการใช้งานอยู่ในระยะท้ายๆ ของการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมข่าและชุมชนรอบๆ

ภาชนะชุดนี้พบจากการขุดแต่งโบราณสถานวัดหนานช้าง ในระหว่างวันที่ 25 และ 28 ตุลาคม พ.ศ.2546 โดยพบ 2 กลุ่ม รวมทั้งสิ้น 55 ใบ

กลุ่มแรก พบบรรจุอยู่ในไหเนื้อแกร่งเคลือบสีน้ำตาลที่มีใต้ชั้นดินทับถมพังทลายลึก 0.30 เมตร บริเวณพื้นที่ระหว่างอาคารหมายเลข 4 และอาคารหมายเลข 5 (อาคารทรงปราสาท) เหนือชั้นดินนี้ เป็นชั้นตะกอนทรายน้ำพาที่ทับถมกันหนาประมาณ 1.30-1.50 เมตร โดยมีการวางเรียงอิฐกั้นระหว่างลำตัวไหและทรายบริเวณรอบๆ ปรากฏให้เห็นด้วยภาคสำหรับวัดและก็มีถอยอิฐปิดทับ 3 ก้อน ภายในไหบรรจุเครื่องถ้วยจีนและเครื่องใช้สำริดรวม 51 รายการ เครื่องถ้วยเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ พบทั้งประเภทเขียนลายได้เคลือบและเนื้อเคลือบด้วยสีฟ้าเงิน เหลือง แดง เขียว ฟ้าและน้ำตาลเป็นรูปสัตว์และพรรณพฤกษาต่างๆ หลายชิ้นมีอักษรจีนจารึกได้ก้น และหนึ่งในจำนวนนี้มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นความสำคัญของบุคคลผู้เป็นเจ้าของเครื่องถ้วยจีนกลุ่มนี้ และสะท้อนให้เห็นถึงสัมพันธไมตรีระหว่างล้านนาและจีน

เครื่องถ้วยจีนใบดังกล่าวเป็นจานลายคราม ที่ก้นด้านในเขียนลายนกพิณิกซ์ 2 ตัว ลำตัวด้านนอกเขียนลายนกพิณิกซ์ 1 ตัวและวาดลายพรรณพฤกษา ได้ก้นด้านนอกเขียนอักษรจีน 6 ตัว ในกรอบวงกลมซ้อนกัน 2 เส้น ตัวอักษรเขียนเรียงกันเป็นแนวตั้ง 2 แถว แถวละ 3 ตัว ความว่า “ต้า หมิง หวัน ลี้”

ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรจีนระบุว่า จานใบนี้ทำขึ้นในสมัยพระเจ้าหวันลี่แห่งราชวงศ์หมิง ซึ่งครองราชย์ในประเทศจีนในช่วงพ.ศ.2116-2162

ณัฐภัทร จันทวิช ผู้เชี่ยวชาญด้านเครื่องถ้วยจีน สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร (สัมภาษณ์ 3 มีนาคม 2547) เชื่อว่าจากลักษณะรูปแบบการตกแต่งและตัวอักษรที่จารึกอยู่ได้ก้น ระบุได้ว่าจานใบนี้เป็นภาชนะที่ผลิตขึ้นในศาลหลวง ใช้เป็นเครื่องต้นสำหรับพระจักรพรรดิและมเหสี หรือเพื่อพระราชทานแก่พระมหากษัตริย์ของดินแดนที่มีความสัมพันธ์ทางการทูต และได้รับการยอมรับในพระราชอำนาจจากจักรพรรดิจีนเท่านั้น ไม่ใช้ภาชนะของบุคคลทั่วไป

ทั้งนี้หากเป็นการได้มาโดยเป็นของคดขยแพร่บรรณาการแล้ว เครื่องถ้วยชิ้นนี้ย่อมเข้ามาสู่ล้านนาโดยการพระราชทานของพระเจ้าหวันลี่ในช่วงเวลาที่พระองค์ทรงเป็นจักรพรรดิของประเทศจีน แต่ในช่วงเวลานั้นล้านนาได้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าแล้ว จึงนับเป็นปริศนาว่า เครื่องถ้วยจีนกลุ่มนี้ถูกนำมาใช้ที่ใดและถูกขุดฝังอยู่ในชั้น

ดินทึบถม พังทลายก่อนการล่มสลายของเวียงกุมกามได้อย่างไร เป็นใบไม้หรือไม่ว่า เครื่องถ้วยจีนกลุ่มนี้เข้ามาในเวียงกุมกามโดยชนชั้นสูงชาวพม่าซึ่งอาจแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของจีนกับพม่า และพม่ากับล้านนา

เรื่องบรรณาการนี้ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านโบราณคดี (โบราณคดีและพิพิธภัณฑ์) กรมศิลปากร มีความเห็นว่า แม้ภายหลังปี พ.ศ.2101 ที่ เชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นพม่า เชียงใหม่เองก็มีราชสำนักอยู่ แม้จะไม่มียศระ แต่ก็มีการจัดพิธีเชื้อสายพม่า-เชียงใหม่มักครอง ดังนั้นบรรณาการจากต่างแดนก็เป็นสิ่งที่ กษัตริย์เชียงใหม่มิได้ออกสาส์นรับเช่นกัน เครื่องถ้วยเหล่านี้เคยพบที่อำเภอฮอด อาจเป็นบรรณาการจากจีนเลยก็ได้ และบรรณาการนั้น ผู้ที่อยู่เหนือกว่าอาจมอบให้ ผู้ที่ต่อยกมา เพื่อเป็นประโยชน์และเอกลักษณ์รับบางประการ มิได้หมายความว่า ผู้น้อยกว่าจะมอบให้ผู้เหนือกว่าเสมอไป

กลุ่มที่ 2 เป็นกลุ่มจานขนาดเล็กเขียนลายสีน้ำเงินใต้เคลือบจำนวน 8 ใบ สภาพสมบูรณ์จำแนกสวดลายที่ตกแต่งได้ 2 กลุ่ม คือลายสวนหิน 4 ใบ และลาย นกพิณ 4 ใบ พบวางกระจายอยู่ซ้อนกันในพื้นที่กะกอนทรายน้ำพวยบริเวณพื้นที่ลาด ด้านทิศตะวันตกของผนังดินหน้าวัดหนานช้าง ระดับล่างของชั้นดินนี้มีเศษด้านและ ชิ้นเหรียญอื่นๆ ประปรายอยู่จำนวนหนึ่ง

ลักษณะของตะกอนทราย ซึ่งมีทั้งทรายหยาบและละเอียดแทรกสลับปะปนกัน เป็นชิ้นๆ แสดงให้เห็นถึงทิศทางและความรุนแรงของระลอกคลื่นแม่น้ำปิง ซึ่งไหล ตั้งโดมมาจากทางทิศตะวันออก ข้ามพม่าดินพาคะกอนทรายมาทับถมบริเวณ วัดหนานช้าง โดยเฉพาะด้านทิศตะวันตกของวัด ชิ้นทรายที่บอบมีมีความหนาแน่น 2 เมตร การได้พบเครื่องถ้วยจีนกลุ่มนี้วางตัวตะแคงเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ แสดง ว่ากลุ่มจานเหล่านี้ถูกมัดไว้ด้วยกันหรือบรรจุอยู่ในลังไม้ และอาจไหลลงมาจากบน เนินพม่าดินซึ่งอาจเป็นที่ย่อยอาศัย เนื่องจากในตำแหน่งใกล้เคียงกันนั้น พบร่องรอย ของบ่อน้ำในแนวพม่าดิน

แม้หลักฐานที่พบจากการดำเนินงานจะไม่สามารถระบุได้ว่า ผู้เป็นเจ้าของ เครื่องถ้วยจีนกลุ่มนี้คือใคร แต่จากการพบเครื่องถ้วยจีนกลุ่มนี้อยู่ในชั้นตะกอนทราย น้ำพวยนั้นอาจสันนิษฐานได้ว่า เครื่องถ้วยจีนชุดนี้ถูกนำมาใช้ภายในช่วงวาระสุดท้าย ของเวียงกุมกาม

วัดหนานช้าง 2

วิเคราะห์กันถึงก้นน้ำสุดท้าย คลี่คลายปริศนาเวียงกุมกาม

ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณเวียงกุมกาม

นอกเหนือจากความเป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวอย่างล้นหลามแล้ว เรื่องราวของเวียงกุมกามยังคงเป็นข้อถกเถียงทางวิชาการอยู่ตลอดเวลา ประเด็นปัญหาสำคัญๆ ที่ได้รับความสนใจสืบเนื่องมาคือ เรื่องของศิกระในการสร้างเมือง แผลฝังและตำแหน่งของแนวกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก รวมทั้งช่วงเวลาแห่งการล่มสลายของเวียงกุมกาม

ไขปริศนากำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก

ข้อมูลจากภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจทางโบราณคดี พบว่าด้านทิศตะวันตกของวัดศรีบุญเรือง เคยมีหนึ่งดินกั้นน้ำที่ทอดยาวมาจากทางทิศเหนือเชื่อมต่อกับแนวกำแพงเวียงกุมกามด้านทิศเหนือ บริเวณด้านทิศตะวันออกของวัดพระเจ้าองค์ดำ วังสัทโศดยวโนแนวทิศเหนือได้ ผ่านด้านทิศตะวันออกของวัดญาณังราย และค่อยๆ เลื่อนหายไปจนถึงวัดหนานช้าง ประมาณ 100 เมตร

เนินดินแห่งนี้ ถูกรื้อทำลายโดยขุดตรวจใน พ.ศ.2545 พบว่ามีลักษณะเป็นผนังดินขนาดฐานกว้างประมาณ 12-14 เมตร คสลภาพความสูงประมาณ 1-2 เมตร บริเวณด้านทิศตะวันตกของผนังดินซึ่งต่อเนื่องกับพื้นที่วัดพระเจ้าองค์ดำ-วัดญาณังราย พบร่องรอยชั้นทับถมที่เกิดจากการนำเศษดินและเศษโบราณวัตถุ

โนศาสนสถานมาปริมณฑล และพบซากปรักหักพังของ
สิ่งก่อสร้างคล้ายศาลาโถงขนาดใหญ่อยู่ด้านบน

พนักดินแห่งนี้ เคยมีผู้เสนอว่าอาจเป็นกำแพง
เมืองด้านทิศตะวันตกของเวียงกุมกาม

การสร้างเวียงกุมกามของพญามังรายนั้น ด้าน
บนเมืองเชียงใหม่จะบรรยายละเอียดว่า "...ที่พูดคือเวียง
ทั้งสี่ด้านไปเอาแม่น้ำแม่ริมเข้าไว้คือ ตั้งกำแพงรอบทุก
ด้าน..." ซึ่งผลการแปลความจากภาพถ่ายทางอากาศ
พบว่าเวียงกุมกามมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง
ประมาณ 600 เมตร ยาวประมาณ 850 เมตร แต่
ปัจจุบันแนวกำแพงด้านทิศตะวันตก และบางส่วนของ
ด้านทิศเหนือไม่ปรากฏร่องรอย

อย่างไรก็ตาม เคยมีผู้สันนิษฐานตำแหน่งของ
แนวกำแพงด้านทิศตะวันตกของเวียงกุมกามไว้ 2 แนว
คือ แนวที่ 1 น่าจะอยู่ที่บริเวณด้านทิศตะวันออกของวัด
หนานช้างซึ่งเป็นตำแหน่งของลำน้ำปิงเก่า แนวที่ 2 นั้น
อาจเป็นแนวพนักดินที่พบด้านทิศตะวันตกของวัด
พระเจ้ายอดคำแต่และวัดพญามังราย ซึ่งผลการขุดค้นของ
กรมศิลปากรในพ.ศ.2541-2542 นั้น ได้พบหลักฐานที่
ชัดเจนว่าแนวพนักดินแนวที่ 2 นี้ ไม่ใช่แนวกำแพงด้าน
ทิศตะวันตกของเวียงกุมกาม

การขุดแต่งพื้นที่ด้านทิศตะวันออกของวัด
หนานช้างใน พ.ศ.2546 นั้น ได้ขึ้นดินทับถมที่เกิด
จากการปรับพื้นที่เพื่อปลูกสำเภาของเจ้าของที่ดินในยุค
ปัจจุบัน ได้พบหลักฐานแนวพนักดินมีฐานกว้างประมาณ
12-16 เมตร เหนือแนวพนักดินเป็นชั้นทับถมของ
ตะกอนทรายน้ำพา ซึ่งในบริเวณยอดเนินชั้นตะกอน
ทรายน้ำพานี้มีความหนาเพียง 10-15 ซม.เท่านั้น

การขุดแต่งได้แนวพนักดินได้พบภาชนะดินเผา
จำนวนมาก ทั้งภาชนะดินเผารูปกระชูดและขวด
เคลือบสีน้ำตาลจากแหล่งเตาสินกำแพง และที่สำคัญคือ
ได้พบร่องรอยการหลอมโลหะสำริด โดยพบเศษสำริด
ขนาดเล็กหลอมละลายปนอยู่กับทรายหยาบ ซึ่งเป็น
ลักษณะดินเผาของพื้นที่บริเวณนี้ นอกจากนั้นการได้
พบแกนดินเผาของโกลนพระพุทธรูปทรงเครื่องปาง
มารวิชัย ที่ยังปรากฏร่องรอยของมณฑปอยู่ด้านบน และ
โกลนดินเผาสอดลงด้านพระอุระอันสวยงามของพระ
พุทธรูปในศิลปะล้านนา ย่อมแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน
ถึงกิจกรรมการหล่อพระพุทธรูปขึ้นในบริเวณนี้ และ
เป็นที่แน่นอนว่ากิจกรรมนี้ย่อมเกิดขึ้นหลังการสร้าง
วัดหนานช้างอย่างไม่ต้องสงสัย

เจดีย์ปรางค์สูงที่ฐานของเจดีย์ประธาน

การศึกษาของศักดิ์ชัย สายสิงห์^๓ พบว่าพระพุทธรูปทรงเครื่องในล้านนานั้น น่าจะเริ่มสร้างในช่วงแผ่นดินพระเจ้าติโลกราช โดยสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากภาพพระคาปูนเป็นที่ประทับบนวิหารวิมมาหาโหรารามหรือวัดเจ็ดยอด ที่พระเจ้าติโลกราชทรงโปรดให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประทับทำ “อัฐฐสมังคายนา” หรือการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ของโลกใน พ.ศ.1998

การพบชิ้นส่วนพระพุทธรูปทรงเครื่องปางมารวิชัยใต้แนวผนังดินในครั้งนี้นับเป็นหลักฐานประการสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าแนวผนังดินกั้นแม่น้ำแควนี้ สร้างขึ้นภายหลังการสร้างวัดหนานช้างและเกิดขึ้นหลัง พ.ศ.1998 ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังการสร้างเวียงกุมกามของพญามังรายกว่าร้อยปี ดังนั้นหากครีวพญามังรายโปรดฯ ให้จุด “สำเริงล้อมรอบทั้งสี่ด้าน” ดังละครวังแรกสร้างเวียงกุมกามแล้ว แนวผนังดินด้านทิศตะวันตกของวัดหนานช้างจึงไม่ควรเป็นแนวกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกของเวียงกุมกาม

อาจเป็นไปได้ว่า ความยาวที่แท้จริงของกำแพงเวียงกุมกามน่าจะครอบคลุมถึงบริเวณวัดเจ็ดยอดเหลี่ยมหรือคูคำ ทั้งนี้เนื่องจากวัดคูคำเป็นวัดที่พญามังรายโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเป็นวัดแรกของเวียงกุมกาม และอยู่ภายในบริเวณตัวเมือง

มีประเด็นที่น่าสนใจเกิด เกี่ยวกับการทับถมของตะกอนทรายบริเวณด้านทิศตะวันตกของเวียงกุมกาม ที่บริเวณวัดเจ็ดยอดเหลี่ยม วัดธาตุขาว วัดปู่ยาต้อม และวัดโบสถ์ โบราณสถานกลุ่มนี้เรียงกันในแนวทิศเหนือ-ใต้ โดยมีวัดโบสถ์ฝังตัวอยู่ในแนวทิศตะวันตกสุด

การขุดค้นที่วัดเจ็ดยอดเหลี่ยม ซึ่งตั้งอยู่ด้านเหนือสุดของกลุ่มใน พ.ศ.2539 พบว่า ก่อนการบูรณะของหลวงโยนการวิจิตรนั้น โบราณสถานแห่งนี้มีชั้นทรายทับถมหนาเพียง 0.20-0.30 เมตรเท่านั้น

สำหรับวัดธาตุขาวและวัดปู่ยาต้อมซึ่งตั้งอยู่ถัดลงมาทางทิศใต้ นั้น แนวทับถมของตะกอนทรายมีความหนาเพิ่มขึ้นเป็นครึ่งเมตรและ 2 เมตรตามลำดับ แต่วัดโบสถ์ซึ่งอยู่ในแนวตะวันตกสุดและอยู่เหนือวัดปู่ยาต้อมกลับมีชั้นทับถมของตะกอนทรายหนาเกิน 2.5 เมตร

ลักษณะเช่นนี้ อาจคิดได้ว่าก่อนที่จะแม่น้ำแควจะเปลี่ยนเส้นทางเดินมาเป็นแนวแม่น้ำปิงในปัจจุบัน บริเวณด้านทิศตะวันตกของโบราณสถานกลุ่มนี้น่าจะมีคูเมืองช่องน้ำ หรือแม่น้ำอยู่ก่อน ทั้งนี้เนื่องจากการสร้างเวียงกุมกามของพญามังรายได้ทรงโปรดฯ ให้ “จุดคือเวียงทั้งสี่ด้าน ไร่เอาน้ำแม่ระมิงค์เข้าใส่คือ” ดังนั้นเมื่อแนวผนังดินด้านทิศตะวันออกของวัดหนานช้าง ไม่ใช่แนวกำแพงเวียงกุมกามด้านทิศตะวันตกแล้ว แนวกำแพงที่แท้จริงจึงควรมีตำแหน่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของวัดเจ็ดยอดเหลี่ยม และการไขน้ำปิงเข้าเลี้ยงคูเมืองนั้น น่าจะทำในตำแหน่งมุมเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากอยู่ใกล้แม่น้ำปิงที่ลึกและมีระดับสูงที่สุด อย่างไรก็ตามร่องน้ำเส้นนี้อาจเป็น “..ช้างแม่น้ำเวरणหนวันคกเวียงกุมกามให้หนอยหนอ..” ตามที่กล่าวไว้ในตำนานมูลศาสนาที่เป็นได้

น่าสังเกตว่า วัดเจ็ดยอดเหลี่ยมเป็นวัดที่ตั้งอยู่เหนือสุดของกลุ่มโบราณสถานเวียงกุมกามและอยู่ใกล้ฝั่งทางที่สุด แต่ในครั้งน้ำท่วมเวียงกุมกามนั้นวัดเจ็ดยอดเหลี่ยมกลับได้รับผลกระทบน้อยที่สุด ลักษณะเช่นนี้คล้ายกับวัดพระเจ้าองค์ดำและวัดพญามังราย ซึ่งมีหลักฐานชัดเจนว่ามีผนังดินซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการช่วยลดความรุนแรงของน้ำ

^๓ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปทรงเครื่องของล้านนา, 2532, น.164

เป็นได้หรือไม่ว่าด้านทิศเหนือหรืออาจรวมถึงด้านทิศตะวันตกของวัดเจติย
เห็ถ่อนั้น เคยมีแนวพื่นดินซึ่งอาจเป็นแนวกำแพงเมืองด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกของเวียงกุมกามตั้งอยู่ ดังนั้นเมื่อน้ำหลากอย่างรุนแรง สายน้ำเส้นหนึ่งจึงไหล
เลียบแนวกำแพงด้านทิศเหนือตามเส้นทางเดิม (ปิงห่าง) แล้วทะลักเข้าท่วมพื้นที่
กลางเวียงกุมกามบริเวณวัดหนานช้างและวัดอีค่าง อีกสายหนึ่งไหลทะลักเลียบ
คูเมืองด้านทิศตะวันตกของเวียงกุมกาม และพัดพาตะกอนทรายทับถมโบราณ
สถานวัดโบสถ์ไว้หนากว่า 2.5 เมตร

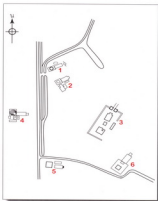
ไชยรัตนเมืองโบราณ

การขุดแต่งโบราณสถานเวียงกุมกามหลายรายการใน พ.ศ.2528-2529
พบว่าเหนือขึ้นปริกหักพังของโบราณสถานเหล่านั้น คือ ตะกอนทราย โดย
เฉพาะจากการขุดแต่งวัดอีค่างได้พบชั้นตะกอนทรายและกรวดทับถมกันหนา
กว่า 2 เมตร

การศึกษารอง รศ.สุจิตร์ พิศาวกุล และคณะ จากภาควิชาธรณีวิทยา
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในขณะนั้น ระบุว่าทิศทางตะกอนทรายและกรวดเหล่านี้
ถูกนำมาโดยน้ำซึ่งไหลป่าเข้าท่วมวัดอีค่างด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
ไหลเข้าทางทิศตะวันตกของวัดอีค่าง และประทะวิหารด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
ทำให้ตะกอนกรวดทรายที่มีขนาดใหญ่ตกทับถมกันในบริเวณนี้หนาแน่น และ
ทำให้ชั้นทรายที่ทับถมในบริเวณนี้มีขนาดหนากว่า 2 เมตร ส่วนวัดปูเปี้ยที่อยู่
ห่างออกไปทางทิศตะวันตกก็มีชั้นตะกอนทรายทับถมหนาประมาณ 1.5 เมตร

ผังสถาปัตยกรรมโบราณสถาน

1. วิษณุราชาราม
2. วิษณุราชาราม
3. วิษณุราชาราม
4. วิษณุราชาราม
5. วิษณุราชาราม
6. วิษณุราชาราม

เครื่องถ้วยดินเผาที่วัดหนานช้าง

วัดนี้ต่างตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัดหนานช้าง ห่างกันประมาณ 150 เมตร ด้านทิศตะวันตกของวัดปัจจุบัน มีแนวกำแพงเมืองขนาดเล็กโผล่มา แนวกำแพงเมืองเส้นนี้มีจุดเริ่มต้นจากแนวกำแพงทางด้านทิศใต้ของวัดศรีบุญเรือง ต่อเนื่องมาทางทิศตะวันออกของวัดพระเจ้ายอดคีตฯ-ห้วยมั่งราย วัดหนานช้าง ด้านตะวันตกของวัดนี้ต่าง ด้านตะวันออกของวัดปุณณีย์ และด้านทิศตะวันออกของวัดภูป่าต๋อมซึ่งอยู่ห่างออกไป

เป็นที่น่าสังเกตว่า การขุดแต่งโบราณสถานที่ตั้งอยู่สองฝั่งของร่องเมืองเส้นนี้พบชิ้นตะกอนทรายที่บดหนานมากกว่าโบราณสถานอื่นๆ ที่อยู่ห่างออกไป และมีการทับถมลาดเชิงลงจากทิศเหนือสู่ทิศใต้ กล่าวคือในส่วนของวัดทางด้านทิศตะวันออกของแนวพินดิน เช่น วัดพันเสา วัดกุ่มกาม วัดกุ่มกามที่ป่วน วัดหัวหนอง และวัดช้างค้ำ มีชิ้นตะกอนทรายที่บดหนานประมาณ 0.5-1.0 เมตร

ส่วนวัดที่ตั้งอยู่ใกล้แนวพินดิน เช่น วัดพระเจ้ายอดคีตฯและวัดพญาผามรายซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือ มีชิ้นตะกอนทรายที่บดหนานประมาณ 0.5-0.8 เมตร ถัดลงมาทางทิศใต้คือวัดหนานช้าง มีชิ้นตะกอนทรายที่บดหนานประมาณ 1.8-2.0 เมตร ส่วนวัดนี้ต่างซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวัดหนานช้างและอยู่ในตำแหน่งที่แนวกำแพงเมืองซึ่งโผล่มาจากทางทิศเหนือ วางตัวหักโค้งไปทางทิศตะวันตก วัดนี้ต่างจึงตั้งอยู่ในตำแหน่งปะทะสายน้ำโดยตรง ตะกอนทรายที่ทับถมในบริเวณนี้จึงมีการพัดทรายปนและมีความหนาแน่นมากกว่าจุดอื่นๆ หนาประมาณ 1.8-2.5 เมตร

ลักษณะการทับถมของชิ้นตะกอนทรายเหนือโบราณสถาน น่าจะมีความสัมพันธ์กับตำแหน่งของปรางค์ และแนวพินดินหน้าวัดหนานช้างซึ่งเกิดจากการขุดลัดแม่น้ำปิงทางซึ่งไหลขนานแนวกำแพงเวียงกุ่มทางด้านทิศเหนือ ผ่านด้านทิศตะวันออกของวัดพระเจ้ายอดคีตฯและวัดพญาผามราย

ดังนั้นเมื่อเกิดอุทกภัย แม่น้ำปิงจึงทะลักเข้ามาตามแนวร่องเมืองไปทางทิศใต้ แต่เนื่องด้วยวัดพระเจ้ายอดคีตฯและวัดพญาผามรายตั้งอยู่ช่วงต้นน้ำ ทั้งยังมีแนวกำแพงเมืองด้านทิศเหนือและแนวพินดินด้านทิศตะวันออกเป็นปราการช่วยลดแรงปะทะของน้ำ ตะกอนทรายที่ทับถมในบริเวณสองวัดนี้จึงไม่หนาแน่นเหมือนวัดอื่นๆ และยังปรากฏแนวพินดินอยู่มากกว่าบริเวณอื่นๆ ตรงกันข้ามกับวัดหนานช้างซึ่งอยู่ห่างออกไปทางใต้ ความรุนแรงของแม่น้ำปิงในครั้งนั้น ได้ทำลายแนวพินดินเหลือเพียงเนินเตี้ยๆ จึงเกิดตะกอนทรายที่บดหนากว่า เช่นเดียวกับวัดปุณณีย์ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ส่วนวัดนี้ต่างนั้น เนื่องจากการอยู่ในตำแหน่งที่ตกของลำน้ำเมืองจึงได้รับความรุนแรงจากการปะทะของสายน้ำโดยตรง ตะกอนทรายที่ทับถมในบริเวณนี้จึงมีเนื้อกรวดปะปนและมีความหนาแน่นกว่าวัดอื่น

ไขปริศนาช่วงเวลาต้นสลายของเวียงกุ่มกาม

เวียงกุ่มกาม ปรากฏชื่ออีกครั้งในช่วงต้นสมัยพระเจ้ากาโลงในชื่อ “ท่าวังคาส” ตั้งอยู่บริเวณเวียงกุ่มกาม ในฐานะท่าเรือคมนาคมในลำน้ำปิง เน้นหมายถึงความเป็นชุมชนของเวียงกุ่มกามได้ปรากฏขึ้นอีกครั้ง จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า ในช่วงที่บันทึกทางประวัติศาสตร์ขาดหายไป เกิดอะไรขึ้นกับชาวเวียงกุ่มกาม

เป็นที่น่าสังเกตว่า หลังเหตุการณ์น้ำท่วมใน พ.ศ.2200 จนถึงสมัยพระยาสุวฤทัย (หนานทิพย์ช้าง ครองนครลำปางระหว่าง พ.ศ.2275-2302) เหตุการณ์เกี่ยวกับเชียงใหม่ถูกจดบันทึกเพียงชื่อความสั้นๆ และไม่ปรากฏชื่อของเวียงกุ่มกาม ในบรรดาหัวเมืองต่างๆ ที่ก่อการจลาจลหลังการพิชิตของพระยาสุวฤทัยใน พ.ศ.2302 ทั้งที่ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ระบุชื่อเมืองต่างๆ ที่ก่อการจลาจล

มากมายไม่วันแม่แต่ชุมชนขนาดเล็ก

“...ตามเนิน บ้านเมืองที่มณฑลจำเชือกเอือกโหวโหวเมืองนั้น ชื่อกันเป็นจำปนาพาญ เกิดเป็นโกลาสลชุมแห่ง ลำภูม ไชยใหม่ บ้านสัน วิถีพัวร หนองหล่อง ร่องจี จอมทอง สะปูลุ่ ป่าชะว บ้านเหมือดบ้านไต้ บ้านไต้บ้านเหมือด เป็นเพี้ยนศีกน่ำพิน กัน...”

แสดงว่าความเป็นบ้านเมืองของกุ่มกามอาจไม่ปรากฏแล้ว ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ก็เป็นไปได้

อย่างไรจากลักษณะการฝังไห ซึ่งบรรจุกระดูกขณะเครื่องถ้วยจีนในสมัยราชวงศ์หมิง พบว่าอยู่ในชั้นดินที่ต่ำกว่าระดับฐานรากของอาคารโบราณสถานวัดหนานช้าง 20-30 ซม. และมีซากปรักหักพังของอิฐประปนอยู่ในชั้นดินตอนบนไต้ชั้นตะกอนทรายโดยไม่พบร่องรอยการขุดลงมาจากชั้นดินตอนบน แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เป็นการฝังเพื่อต้องการชุกซ่อนสมบัติเหล่านี้เพื่อรอเวลาที่จะนำกลับขึ้นมามีอีกครั้ง

จากลำดับเวลาการปรากฏของเครื่องถ้วย ที่มีพระนามของจักรพรรดิ หวัน ที่ผู้ครอบครองอยู่ในแผ่นดินจีนระหว่าง พ.ศ.2116-2162 กับเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในแผ่นดินล้านนา พบว่าเป็นช่วงที่ป่าเมืองอยู่ในสภาวะทุรนาถ มีการแย่งชิงอำนาจทั้งจากภายในและภายนอก โดยเฉพาะในช่วงหลังรัชสมัยของพระนางวิสุทธิเทวีเชื้อสายของราชวงศ์มังรายองค์สุดท้ายในปี พ.ศ.2120 พบว่าได้แต่งตั้งมังรายราชธิดา บุตรของพระนางวิสุทธิเทวีและพระเจ้าบุเรงนองขึ้นปกครองเชียงใหม่ (พ.ศ.2121-2150) ในช่วงนี้เกิดการจลาจลเนื่องจากการแย่งชิงราชสมบัติของกุ่มกามเมืองในพม่า ทำให้ขุนนางพม่าที่ปกครองล้านนาต่างแย่งชิงอำนาจกันด้วย และใน พ.ศ.2141 ท้าพูกองศรีอยุธยาจึงยกเข้ามาตีบ้านเมืองรายรอบเมืองเชียงใหม่ได้ ต่อมาใน พ.ศ.2174 เจ้าเมืองเชียงใหม่จึงถูกจับไปหลวงลาว

ดังนั้นเจตนารมณ์ของการฝังซ่อนสมบัติที่วัดหนานช้าง ควรมีสาเหตุมาจากความวุ่นวายของบ้านเมืองในช่วงนั้น

หลังจากนั้นไม่นานนัก บริเวณวัดหนานช้างนี้ก็ถูกตะกอนทรายของแม่น้ำปิงทับถม หากนำหลักฐานที่พบมาเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ทางธรรมชาติ ดังที่พงศาวดารโยนกระบุถึงการเกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ใน พ.ศ.2200 ความว่า “...สภพได้ 1019 ปีมีเมรุว่า (พ.ศ.2200) น้ำท่วมเมืองชุมแห่ง พระแสนเมือง ได้เป็นเจ้าฟ้าแล้ว มาเมืองแล...” ก็ทำให้แปลความได้ว่า เครื่องถ้วยจีนกลุ่มนี้ถูกฝังหลังเหตุการณ์จากเหตุครั้งใดครั้งหนึ่ง หลังแผ่นดินพระนางวิสุทธิเทวี ใน พ.ศ.2120 และถูกฝังก่อนเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่ใน พ.ศ.2200 ด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้หลักฐานทางโบราณคดีที่พบทุกประเภทจากการขุดแต่งวัดหนานช้างจะสามารถยืนยันได้ว่าหลังการเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ วัดหนานช้างได้ฝังซ่อนอยู่ใต้ตะกอนทรายและถูกทิ้งร้างโดยสิ้นเชิง แต่อาจเป็นไปได้ว่าพื้นที่ส่วนอื่นๆ ของเวียงกุ่มกามยังมีคนอาศัยอยู่โดยเฉพาะวัดเจดีย์เหลี่ยม ซึ่งพบว่าหลังการทับถมของตะกอนทรายครั้งน้ำท่วมเวียงกุ่มกามครั้งใหญ่นั้น ได้มีการปฏิสังขรณ์โบราณสถานแห่งนี้อีกครั้ง

ชุมชนที่เกิดขึ้นนี้มีชื่อว่า “ท้าวศาลา” มีความสำคัญในฐานะท่าเรือค้าผัก รวมทั้งเป็นชุมทางของคนเดินทางและสินค้าจากเชียงใหม่-กรุงเทพฯ การขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการค้าทางน้ำ ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำปิงในปัจจุบัน จากทิศตะวันตกไปสู่ชุมชนทางทิศตะวันออกจนกลายมาเป็นชาวเวียงกุ่มกามในปัจจุบัน

(1) นาคมีอิทธิพลเกี่ยวกับน้ำ ซึ่งมีความสำคัญในการทำมาหากินของสังคมเกษตรกรรม

(2) นาคมีอิทธิพลต่อบ้านเมืองในด้านความมั่นคง ในตำนานหรือนิทานหลายๆ เรื่องกล่าวถึงพญานาคที่มีอิทธิฤทธิ์สามารถสร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่ หรือทำให้บ้านเมืองล่มจมลงก็ได้

(3) นาคมีความเกี่ยวเนื่องกับศรัทธาของชุมชนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏทั้งในตำนานทางศาสนา และเป็นสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในงานศิลปกรรมทางพุทธศาสนาด้วย

อาจกล่าวได้ว่า “นาค” มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนตั้งแต่ระดับปัจเจกไปจนถึงระดับชุมชน ทั้งทางด้านศาสนา เศรษฐกิจ และความมั่นคงของบ้านเมือง ศติความเชื่อเรื่องนาคยังคงสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏทั่วไปในงานศิลปกรรมทางพุทธศาสนาในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย

มกร และเหตุที่มกรคายนาค

มกร (Makara) หมายถึงสัตว์ผสมระหว่างช้างกับปลา หรือจระเข้กับปลา เป็นคติที่เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ในศิลปะอินเดียโบราณราวพุทธศตวรรษที่ 3-6 พบมากในศิลปะสมัยอมราวดี และยังพบในสมัยต่อมา มาในรูปของประติมากรรมที่เป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรม เช่น ประติมากรรมรูปมกรคายคอกบัว เป็นต้น

ในศิลปะสมัยโจฬะ (Chola) ของอินเดียใต้ รูปมกรใช้ประดับศาสนมณและช่องว่างของฐานเสาอาคาร บางตัวอ้าปากคายรูปมังกรบอกจากปาก บางแห่งพบตัวมกรอยู่ประดับอยู่ทั้งลายหน้ากาลที่ด้านบนของธรณีประตู ตัวมกรคู่นี้หมายถึงทางเดินเข้าสู่สวรรค์ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในศิลปะดังกล่าว ในศิลปะเขมรก็พบลายมกร เช่น ศิลปะสมัยอสมโบโรไพรูกู วรกลางพุทธศตวรรษที่ 12

ในประเทศไทยมีสัตว์สัญลักษณ์ที่คล้ายคลึงกันคือ มังกร ลักษณะเป็นสัตว์ผสมหลายชนิดคือ มีเขาค้างคาว หงส์ หมี หมา ช้าง หมี เกือกค้างคาว ปลา ผ่าน้ำ ค้างคาวเสือ เล็บคล้ายงูอินทรี และมีหูคล้ายวัว เป็นต้น ชาวจีนเชื่อว่ามังกรเป็นสัตว์ประเสริฐ มีอำนาจมาก จึงมักใช้ประดับตกแต่งบนหลังคาสถาปัตยกรรมต่างๆ หรือประดับที่บานประตูทำหน้าที่คล้ายทวารบาล

ในประเทศไทย มกรมักปรากฏคู่กับพญานาคในรูปของมกรคายนาค โดยเป็นประติมากรรมที่เป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา เช่น ประติมากรรมประดับราวบันไดหรือกรอบจันทน์ประตุนั้น ทำหน้าที่คล้ายทวารบาล

มังกรและตัวลวงในงานศิลปกรรมล้านนา

รูปมังกรจีนในงานศิลปกรรมล้านนานั้นแทบจะไม่ปรากฏให้เห็น แต่มีรูปสัญลักษณ์ของสัตว์ชนิดหนึ่งที่มีความคล้ายคลึงกับมังกรอย่างมาก คือ “ตัวลวง” หรือ “พญาลวง”

ตัวลวงเป็นสัญลักษณ์รูปสัตว์มีลำตัวและส่วนหัวคล้ายมังกรหรือพญานาค มีเขาและเขาค้างคาวมังกรจีนแต่มีปีก ด้วยเหตุที่มีความคล้ายคลึงกับมังกรของจีนอย่างมาก จึงชื่อว่า “ลวง” เป็นชื่อที่เพี้ยนมาจากคำว่า “เล้ง” ที่แปลว่ามังกรในภาษาจีน แม้ในงานประติมากรรมปูนปั้นจะไม่ค่อยปรากฏรูปตัวลวง แต่ก็พบมากในงานแกะสลักไม้ โดยเฉพาะส่วนนาคทนต์ของวิหารที่มีการสร้างตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 24 จึงสื่อความนิยมน

ประติมากรรมปูนปั้นประดับ
ฐานเป็นโถงด้านหน้าวัดวิหาร
ใบชาวนตารามกลุ่มที่ 30
วัดพระบาทมิ่งเมือง
อ.สารภี จ.เชียงใหม่
รูปถ่ายด้วยเลนส์เทเล

ประติมากรรมปูนปั้นประดับ
ฐานเป็นโถงด้านหน้าวัดวิหาร
(ฝั่งขวา) วัดมิ่งเมือง
อ.สารภี จ.เชียงใหม่
รูปถ่ายด้วยเลนส์เทเล

ประติมากรรมปูนปั้นประดับ
ฐานเป็นโถงด้านหน้าวัด
วัดมิ่งเมือง อ.สารภี จ.เชียงใหม่
รูปถ่ายด้วยเลนส์เทเล

ประติมากรรมปูนปั้นพระนาค
ชาวนาค โขงหิน
อ.สารภี จ.เชียงใหม่
รูปถ่ายโดย (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่)

ประติมากรรมปูนปั้นพระนาคชาวนาค
โขงหิน อ.สารภี จ.เชียงใหม่
รูปถ่ายโดย (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่)

ประติมากรรมปูนปั้นพระนาคชาวนาค
โขงหิน อ.สารภี จ.เชียงใหม่
รูปถ่ายโดย (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่)

ประติมากรรมปูนปั้นปางสมาธิ
 จารเป็นไม้ ส่วนหน้าวิหาร
 (บริเวณสะพานศรียาเขต ๓)
 ใต้ฐานพระพุทธรูป
 อ.สารภี จ.เชียงใหม่
 รูปพระศาสดา
 ส่วนหน้าวิหารวัดกลาง
 ไม้เนื้อเดียว

ประติมากรรมปูนปั้น
 ปางสมาธิจารเป็นไม้
 (บริเวณสะพานศรียาเขต ๓)
 วัดหนองช้าง อ.สารภี จ.เชียงใหม่
 รูปพระศาสดา

ประติมากรรมปูนปั้น
 ปางสมาธิจารเป็นไม้
 หน้าวิหาร ใต้หน้า
 อ.สารภี จ.เชียงใหม่
 สันนิษฐานจากสะพานศรียาเขต
 จาเป็นรูปพระศาสดา

ประติมากรรมรูปนกรคายนมั่งกร

โดยทั่วไป ปูนปั้นประดับราวบันไดที่ปรากฏในลัคนาณานิยมสร้างอยู่ 2 รูปแบบ คือ รูปลายกนกหรือตัวเหรา และรูปนกรคายนาค แต่ปูนปั้นประดับราวบันได อุโบสถวัดกุฎีป่าค้อมกลับมีความแตกต่างจากรูปแบบทั่วไปคือ สร้างเป็นรูปลายกนก (ตัวเหรา) และบนพื้นของลายกนกทำเป็นรูปนกรคายนมั่งกร เป็นการผสมผสานทั้งสองรูปแบบคือลายกนกและนกรคายนาค (มั่งกร) เข้าไว้ด้วยกัน

พบได้ไม่บ่อยนักในประตูดุสิต
วัดพระพิเรนทร์วรวิหาร
อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ที่พบตามได้
คือสองข้างเป็นประติมากรรม
รูปนกรคายนาค และลายกนก (ตัวเหรา)

ประติมากรรมปูนปั้น
นกรคายนาคบันไดวิหาร
วัดพระพิเรนทร์ อ.สารภี จ.เชียงใหม่
รูปนกรคายนาค

ลายฉลุบนกระป๋องลายดอกบาน ผลิตที่จังหวัดจีน สมัยราชวงศ์หมิง
พบจากการขุดค้นที่วัดพระยาจีนย่ง อ.สามโก้ จ.ฉะเชิงเทรา

งานศิลปกรรมของล้านนา พบรูปมกรคายลาย
กนกในงานแกะสลักไม้ เช่น ที่นาคทนต์ของวิหาร
พระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง ส่วนรูปมกรคาย
มังกรนั้นไม่ปรากฏหลักฐานใดๆ ในแหล่งอื่น

การสร้างรูปปั้นประดับราวบันไดที่อุโบสถ
วัดภู่ว้าต้อมนัง ในช่วงจะสร้างเป็นรูปมกรคายมังกร
โดยอิงจากคติในการสร้างรูปมกรคายขนาด และผสม
ผสานกับรูปแบบของตัวเหา (ลายกนก) ความเชื่อ
ที่ว่าช่างล้านนาใช้ต้นแบบลวดลาย (2 มิติ) บนเครื่อง
ถ้วยจีนมาประยุกต์เป็นลวดลายรูปปั้นแบบ 3 มิติ
(ประติมากรรมปูนสูง) จนเกิดเป็นงานรูปปั้นที่เป็น
ลักษณะของท้องถิ่นล้านนานั้น อาจใช้อธิบายในกรณีนี้
ได้เช่นกัน เนื่องจากการขุดแต่งโบราณสถานในเวียง-
กุมกามพบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนที่ตกแต่งลวดลาย
รูปมังกรรวมอยู่ด้วย

กล่าวโดยสรุป การสร้างรูปมกรคายมังกรนั้น
ช่วงรับอิทธิพลการสร้างรูปมังกรมาจากศิลปะจีน

ประติมากรรมรูปปั้นที่อุโบสถวัดภู่ว้าต้อมนัง แม้จะสร้างรูปแบบที่มีการผสมผสานจน
แตกต่างกับแหล่งอื่นๆ ในเวียงกุมกาม แต่เมื่อพิจารณาร่วมกับรูปแบบศิลปกรรมใน
ต่างประเทศแหล่งอื่นๆ ซึ่งมีความหลากหลาย (เช่น รูปมกรคายคอกบิร ศิลปะอินเดีย
สมัยทวารวดี รูปมกรคายนักรบ ศิลปะอินเดียสมัยโจฬะ เป็นต้น) การสร้าง
ประติมากรรมรูปมกรคายมังกรจึงไม่ใช่เป็นเรื่องแปลกพิสดารแต่อย่างใด หากแต่มี
ความน่าสนใจในแง่พัฒนาการ คือการผสมผสานรูปแบบศิลปกรรมจากแหล่งอื่นลง
ในชิ้นงานที่เป็นรูปแบบนิยมของท้องถิ่น โดยยังคงคติความเชื่อและความงามทาง
ศิลปะไว้ได้อย่างลงตัว

ชิ้นส่วนพระพิมพ์ดินเผา
พบจากการขุดค้นที่
วัดพระยาจีนย่ง อ.สามโก้
อ.สามโก้ จ.ฉะเชิงเทรา
เป็นรูปมกรคายขนาด ฝ่าบาท
และหางส่วนบนและส่วนล่าง

ประติมากรรมปูนปั้นนาคพันพระปิ่นโต
 ที่โบสถ์วัดทุ่งป่าสัก
 เป็นประติมากรรมปูนปั้น
 รูปนาคพันพระปิ่นโต

ภาคที่ ๒

เล่าเรื่องโบราณสถานในเวียงกุมกาม

การดำเนินงานโบราณคดีในเวียงกุมกาม

พ.ศ.2527 กรมศิลปากร เริ่มเข้าดำเนินการสำรวจพบโบราณสถานหลายแห่งในเวียงกุมกาม ซึ่งมีเป็นจุดเริ่มต้นของการค้นหาเมืองโบราณในตำนาน

โบราณสถานหลายแห่งในระแวกดังกล่าว ถูกบุกรุกไถทำลาย เพราะความต้องการที่ดินเพื่ออยู่อาศัย ที่ดินส่วนใหญ่จึงเป็นที่ดินมีโฉนดครอบครองพื้นที่โบราณสถาน ยกเว้นโบราณสถาน 2 แห่งเท่านั้น คือ วัดเจดีย์เหลี่ยม และวัดกานโถมช้างค้ำ

ปี พ.ศ.2527 กรมศิลปากรได้สำรวจจัดทำผังบริเวณแสดงตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถาน พร้อมทำแผนงานโครงการเพื่อดำเนินการตามขั้นตอนงานอนุรักษ์โบราณสถานประกอบด้วยงานศึกษาค้นคว้าด้านโบราณคดี งานบูรณะเสริมความมั่นคงโบราณสถาน และการจัดทำรายงานทางวิชาการ

ผลการสำรวจ พบเศษอิฐกระจัดกระจายอยู่บนเนินโบราณสถาน ซึ่งเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา (วัดร้าง) จำนวน 25 แห่ง

ต่อมาปี พ.ศ.2528-2529 จึงได้ดำเนินการขุดค้นและขุดแต่งทางโบราณคดี พร้อมบูรณะ อนุรักษ์ ที่วัดกานโถมช้างค้ำ วัดราชคู่มือ วัดกุมกาม วัดอิค้ำง วัดปู่เปี้ย และวัดธาตุขาว

ปี พ.ศ.2531-2532 ดำเนินการขุดค้น ขุดแต่งทางโบราณคดี และบูรณะ อนุรักษ์ วัดคูขาว วัดคูไม้ซึ่งวัดพระเจ้านั่งเกล้า วัดพญาเมืองราย และวัดวิหคทอง ต่อมาการจัดการอนุรักษ์ พัฒนาโบราณสถานในเวียงกุมกาม ต้องหยุดชะงักหนึ่ง เนื่องจากขาดงบประมาณดำเนินงาน

กระทั่งปี พ.ศ. 2539-2540 รัฐบาลได้กู้เงินจากสถาบันการเงินต่างประเทศ เช่น เงินกู้ไอซีซีเอฟ (OECF) มาฟื้นฟูเศรษฐกิจ งานด้านการบริหารจัดการอนุรักษ์พัฒนาโบราณสถานจึงเริ่มขึ้นอีกครั้งที่วัดเจดีย์เหลี่ยม

ระหว่างปี พ.ศ.2542-2548 มีโบราณสถานทีบูรณะแล้ว ได้แก่ วัดโบสถ์ วัดคูอ้ายหลาน วัดคูอ้ายลี วัดกุ่มะเกด วัดคูริตไม้ วัดคูจอกปอก วัดกุ่มกามพิปรัม (วิหาร) วัดปู่ป้าด้อม วัดกุ่มกามหมายเลข 1 วัดกุ่มกาม วัดกุ่มกามพิปรัมหมายเลข 1 (วัดต้นช้อย) วัดพนานช้าง วัดพันเลา วัดบ่อน้ำทิพย์ วัดพระอุศ วัดก้อม่วงเขียว วัดมะจำโฮง โดย

งานขุดค้นวัดกุมกาม

การขุดค้นวัดโคกป่าด้อม ปี พ.ศ.2545

การขุดค้นวัดพันเลา ปี พ.ศ.2548

งานขุดค้นวัดช้างเท้า ปี พ.ศ.2527

โคกเขาขาว ปี พ.ศ.2529

เฉพาะอย่างยิ่งวัดปู่ปาด้อม ได้ดำเนินการติดต่อกัน 4 ปี เนื่องจากพบโบราณสถานที่มีลักษณะทางศิลปกรรมหนาแน่นมาก บางส่วนอยู่ในที่ดินเอกชน และเมื่อนั้นสร้างที่ย่อยอยู่ นอกจากนี้ยังได้ดำเนินการขุดค้น ขุดแต่ง และบูรณะอนุสาวรีย์ ปรับปรุงภูมิทัศน์เพิ่มเติมในที่ดินโบราณสถานวัดอีค่าง รวมถึงการก่อสร้างหมู่บ้านวัฒนธรรมในพื้นที่ระหว่างวัดหนานช้างกับวัดอีค่างอีกด้วย

การขุดแต่งทางโบราณคดีในเขตวัด เริ่มจากการวางผังขุดค้นด้วยเข็มทิศหรือด้วยกล้องสำรวจ ตามทิศทางที่โบราณสถานแต่ละแห่งหันหน้าไป ซึ่งส่วนใหญ่หันมักหันหน้าสู่ทิศตะวันออกเพียงเหนือ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศใต้ตามแนวของ

การขุดค้นวัดวิสุทธสถานโบราณสถานเลข ๕ (วัดคันไธย) พ.ศ.2545

แม่น้ำปิง (เดิม) ที่ไหลผ่านพื้นที่เมืองปายทางทิศดังกล่าวนั้น สภาพหลังจึงขึ้นอยู่กับจำนวนและลักษณะซากเนินโบราณสถาน

การวางผัง วางเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าคลุมพื้นที่โบราณสถาน (วัดร้าง) ทั้งหมด ปึกหมุด ซึ่งเชื่อกัน แล้ววางผังขนาดเล็กเป็นตารางคลุมพื้นที่นั้นอีกครั้ง (อาจจะ 3x3 เมตร หรือ 5x5 เมตรตามความเหมาะสม) และจุดบันทึกข้อมูล ทั้งนี้เพื่อสามารถอ้างอิงตำแหน่งที่พบโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และส่วนประกอบทางศิลปกรรม หรือสถาปัตยกรรมได้

หลังจากการผังเรียบร้อยแล้วจึงดำเนินการขุด โดยใช้เทคนิควิธีขุดแบบชั้นดิน สมมุติ (ครั้งละ 10 เซนติเมตร หรือ 20 เซนติเมตร ตามความเหมาะสม ขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจที่จะไม่ให้เกิดความเสียหายต่อลักษณะสถาปัตยกรรมของอาคาร และโบราณวัตถุ) แล้วขุดเจ้าหาบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นส่วนฐานของอาคาร ซึ่งจะขุด หรือจน ก้นโคยรอบเนินโบราณสถาน หรือจะขุดทีละส่วนของตารางนั้นก็ได้

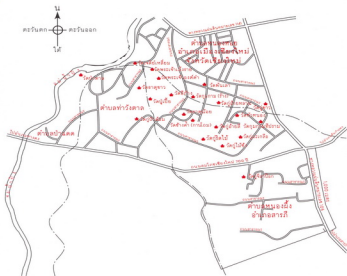
เมื่อขุดพบฐานอาคารแล้วให้ขุดตรวจจาะจากฐานล่างสุดของวัสดุก่อสร้างจนถึง ส่วนชั้นใต้ฐานราก (หลุมขุดตรวจฐานราก) มีขนาดตามความสะดวกของการปฏิบัติงาน และกำหนดบันทึกข้อมูล) เพื่อศึกษาชั้นก่อสร้าง หรือชั้นถนัดเตรียมพื้นก่อสร้าง แล้วจึงขุดเจาะลงไปโดยรอบฐานในระดับพื้นที่ใช้งานเดิมของอาคาร ดังนั้นผู้ศึกษา ต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ และมีความรู้เรื่องธรณีวิทยาและเรื่องดินเป็นอย่างดี

ต่อจากนั้นจึงขุดขึ้นไปบนตัวเนินโบราณสถาน หรือบนตัวอาคารที่มีดินปกคลุม อยู่ ขึ้นตอนนี้ผู้ปฏิบัติงานต้องมีความรู้ด้านศิลปกรรม รูปแบบสถาปัตยกรรม และ ประวัติศาสตร์ศิลปะอย่างถ่องแท้ เพื่อจะไม่ขุดทำลายรูปทรง หรือสร้างความเสียหาย ต่อโครงสร้างอาคาร เสร็จแล้วต้องถ่ายรูปและทำผัง โบราณสถานหลังการขุดแล้ว เพื่อแสดงลักษณะรูปทรงของสถาปัตยกรรม และซากอาคารที่เห็นอยู่ตามสภาพความเป็นจริง

ในสามทศวรรษที่ผ่านมา โบราณสถานในเวียงกุมกามได้รับการศึกษาทาง โบราณคดีและอนุรักษ์พัฒนาแล้วทั้งสิ้น 29 แห่ง (พ.ศ.2527-2548) อยู่ใน เวียงกุมกาม 24 แห่ง นอกเวียงกุมกาม 5 แห่ง และมีโบราณสถานที่ยังไม่ได้ ดำเนินการ แบ่งออกเป็นโบราณสถานในเมือง 3 แห่ง ได้แก่ วัดคันไธย (อยู่ใต้

ระเทศมณฑลราชบุรี เมืองราชบุรี

ถนนดินแดง โบราณสถานใกล้วัดพระเจ้าองค์ดำ (อยู่ใต้ที่ดินเอกชน) และวัดป่าตาล (อยู่กลางแม่น้ำปิง) นอกเมืองมณฑลราชบุรีทางทิศตะวันออกเมืองได้ชื่อ 14 แห่ง คือ วัดน้อย วัดพระเจ้าองค์ดำ วัดลุ่มบัว วัดบวรนครใต้ วัดบวรนครเหนือ วัดบวร-หัวช้าง วัดต้นเหินยาว วัดเหล่าแก้ว วัดช้างเผือก วัดพระนอน วัดดอนจีน วัดลุ่มคู่ย วัดคู่ลุ่มมูล และวัดคูน้ำอ้อสุภา

เมืองราชบุรีที่เมืองราชบุรีราชบุรี ราชบุรีราชบุรี

รูปแบบสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม

1. วัดกอมะม่วงเขียว

วัดกอมะม่วงเขียว ตั้งอยู่ในเขตตำบลหนองผึ่ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ในตำนานเอกสารทางประวัติศาสตร์ไม่ได้กล่าวถึงวัดกอมะม่วงเขียวแต่อย่างใด ชื่อในปัจจุบันเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกต่อๆ กันมา เพราะแต่เดิมบริเวณนี้เป็นโบราณสถานแห่งหนึ่งเคยมีคอตัมมะม่วงขนาดใหญ่

กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะในปี พ.ศ.2546 พบวิหารหันหน้าสู่ทิศตะวันออก แนวกำแพงแก้ว และอาคารในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

สภาพวิหารในปัจจุบัน ปรากฏเฉพาะส่วนฐานปัทม์ในส่วนสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน สำหรับเป็นห้องประดิษฐานพระประธาน โครงสร้างหลังคาไม้ มุงกระเบื้องดินร่อ มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าวิหาร ลักษณะเช่นเดียวกับวิหารวัดคู่อัยหลาน และอุโบสถวัดปู่ปาด้อม ที่นิยมสร้างกันมาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21-23

สำหรับแนวกำแพงแก้วส่วนใหญ่ได้พังทลายลงแล้ว คงเหลือให้เห็นบางส่วนทางทิศตะวันออก แต่พอค้นนิชฐานได้ว่า น่าจะมีลักษณะเดียวกับกำแพงแก้ววัดปู่ปาด้อม และวัดอัยก้าง ที่ส่วนบนมีลักษณะเป็นบัวคว่ำหรือบัวหลังเจียด

นอกจากนี้ยังพบฐานอาคารอีกหลังหนึ่ง หันหน้าสู่ทิศตะวันออกเช่นกัน สร้างขึ้นในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวิหารขนาดเล็ก

จากการขุดแต่งศึกษา พบโบราณวัตถุที่สำคัญได้แก่ ภาชนะดินเผาประเภทไห ขวดเคลือบน้ำตาล และเขี้ยวฮั่น ผลัดจากแหล่งเตาสันกำแพง ขามเคลือบขาวใส จากแหล่งลาวเวียงกาหลง และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงผลิตจากแหล่งเตาจิ่งต๋องเจิ้น มณฑลเหอโข่วซี (พ.ศ.1911-2187) นอกจากนี้ยังได้พบโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ เช่น เม็ดพระศกปูนปั้น กระเบื้องมุงหลังคา ตะปูปัด และสากดินเผา เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏ ทั้งจากรูปแบบโบราณสถานและโบราณวัตถุ วัดกอมะม่วงเขียวน่าจะมีอายุการสร้างอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-22

*** เนื่องความเข้าใจที่ต่างไปในการบันทึกของโบราณสถานภายในวัดต่างๆ นั้น จะบอกในลักษณะพิเศษคือ ชื่อวัดหนึ่ง ชื่อวัดได้ ชื่อพระในองค์ และชื่อพระในองค์ เนื่องจากมีการบันทึกในลักษณะพิเศษที่มีชื่อของวัดจากลักษณะ เช่น ชื่อพระในองค์หรือพระหนึ่งนั้น จำเป็นอย่าเข้าใจที่เพี้ยนบอกตามอยู่ไปยังเอกสาร จึงขอมีป้ายโฆษณาอย่างเข้าใจ

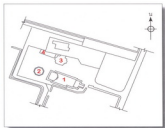
ผังโบราณสถานในวัดกอมะม่วงเขียว

1. วิหาร
2. กำแพงแก้ว

วัดกอมะม่วงเขียว

2. วัดกุฎกาม

ผังโบราณสถานในวัดกุฎกาม

1. วิหาร
2. เจดีย์
3. อาคาร
4. ประตู

วัดกุฎกามตั้งอยู่ในเขตบ้านช้างค้ำ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ในชั้นกาลนาถศิลปกรรมบันทึกเรื่องราวของวัด (เกาะ) กุฎกามว่าเมื่อ พ.ศ.2060 พระเมืองแก้ว (...2038-2068) ได้เสด็จมาทรงนำพระมหาพุทธพิมพ์ที่วัดเกาะกุฎกาม

“...ณ วันนั้น ได้มีการสร้างน้ำคำเกล้าพระมหาพุทธพิมพ์ที่วัดเกาะกุฎกาม...”

นอกจากนี้ ยังปรากฏเนื้อความอีกตอนหนึ่งกล่าวถึงการเชิญพระพุทธรูปสำริดขึ้นประดิษฐาน ณ วัด (เกาะ) กุฎกามความว่า

“...เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 พระองค์ศรีสวัสดิ์ให้เชิญเชิญ

พระปฏิมาทองสัมฤทธิ์หนักประมาณสามล้าน ขึ้นประดิษฐานบนแท่นวัดกุฎกามที่ปัวราม (วัดเกาะกุฎกาม)...”

การก่อสร้างดำเนินการขุดแต่งศิลาจารึกวัดกุฎกามครั้งแรกในปี พ.ศ.2529 และต่อมาในปี พ.ศ.2546-2547 พบกลุ่มโบราณสถาน ได้แก่ วิหาร เจดีย์ แท่นบูชา รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทางทิศเหนือและทิศใต้ของเจดีย์ นอกจากนี้พบเศษของอิฐหรืออิฐพิมพ์แบบขลุ่ยและอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอุโบสถ

วิหารวัดกุฎกามเป็นวิหารโถง พื้นทำด้วยศิลาแลง มีการก่อสร้างทับซ้อนกัน 2 สมัย โดยวิหารสมัยที่ 2 อาจสร้างขึ้นในสมัยพระเมืองแก้วก็ได้ (ปีพ.ศ. 2038-2068) ปัจจุบันปรากฏให้เห็นเฉพาะส่วนฐานปัทม์ท้องไม้ลูกแก้วอกไก่ ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน ทั้งนี้มีการสร้างฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระประธานเต็มพื้นที่ท้อง เช่นเดียวกับวัดอรัญญิก วัดคู่อัยยั วัดคู่อ้ายหลาน วัดคู่อัยยัด้อม และวัดพญามังราย เป็นต้น ภายในวิหารประกอบด้วยเสาจำนวน 4 คู่ ฐานเสาก่อด้วยศิลาแลง มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า 1 แห่ง โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ผุด้วยภาวะเบียดกันหรือ

จากการขุดค้นพบว่า วิหารสมัยหลังนี้ได้เพิ่มมุงโถงด้านหน้า และใช้อิฐขนาดเล็กกว่าการก่อสร้างวิหารครั้งแรก ซึ่งอิฐที่ใช้ในการก่อสร้างวิหารครั้งแรกนั้นมีขนาดเดียวกับอิฐที่ใช้ก่อเจดีย์

สำหรับเจดีย์วัดกุฎกามตั้งอยู่ทางด้านหลังวิหาร ฐานตอนล่างสุดเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่เท่า วางขนานกับแนวทิศเหนือ ถัดขึ้นไปเป็นฐานเขียงแปดเหลี่ยมรองรับชั้นหน้ากระดานแปดเหลี่ยมยกเก็จ 2 ชั้น นอกนั้นหังหลายไม่ทราบรูปแบบที่ชัดเจน ทั้งนี้จากการขุดแต่งบริเวณรอบฐานเจดีย์ พบชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมประเภทบัวคว่ำ บัวพวง ขันส่วนองค์ระฆัง บัวปากระฆัง และลวดลายปูนปั้นประดับกรอบซุ้มพระนำ จีนสันนิษฐานว่าเจดีย์วัดกุฎกามน่าจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆังในผังแปดเหลี่ยม

สืบเนื่องจากการขุดแต่งในครั้งนั้น พบปัญหาเรื่องน้ำใต้ดินที่ซึมและท่วมขังอย่างรวดเร็วทำให้ไม่สามารถเปิดผิวดินออกได้หมด ในการบูรณะจึงบูรณะเฉพาะส่วนฐานเขียงแปดเหลี่ยมชั้นใบ

รูปแบบเจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆังของวัดกุ่มกามนี้ เทียบได้กับเจดีย์ทรงปราสาทแปดเหลี่ยมวัดคูไม้ซึ่ง เวียงกุ่มกาม และอนิสิสเจดีย์ วัดเจดีย์ยอด จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งรูปแบบเจดีย์ลักษณะเช่นนี้ เชื่อกันว่าสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมเจดีย์ในวัดจามเทวี จังหวัดลำพูน และนิยมสร้างในเวียงกุ่มกามหรือเชียงใหม่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21⁷

จิรศักดิ์ เศรษฐศาสตร์ ตั้งข้อสังเกตว่า ลักษณะของการยกเว้นในส่วนฐานเจดีย์นั้น ต่างจากแบบแผนเจดีย์ทรงปราสาทแปดเหลี่ยมยอดระฆังในล้านนาแต่คล้ายคือปะหม่า⁸

สำหรับโบราณวัตถุที่พบในการขุดแต่งในปี พ.ศ.2529 และ พ.ศ.2546-2547 ได้แก่ สวดลาปูนเป็นประดับองค์เจดีย์ ชิ้นส่วนกรอบซุ้มกระจับปั่วรูปสัตว์เหรา ฉัตรทองเหลืองฉลุลายพันธุ์พฤกษา และภาชนะดินเผาแหล่งเตาสีน้ำตาลแกง แห่ล่องตาเวียงกาหลง และแหล่งเตาสีลัญจนาลัย

นอกจากนี้ยังพบเศียรพระพุทธรูปสำริด คือปะล้านนาพุทธศตวรรษที่ 20 พระพิมพ์ดินเผา มีลักษณะเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับนั่งบนฐานบัว ภายในซุ้มประภามณฑล มีสี่เหลี่ยม 3 ตัว โดยรอบมีพระพุทธรูปประทับนั่งขนาดเล็ก รวมทั้งพบโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ เช่น ดินสับ ดินบดชา เบ้าดินเผา เป็นต้น

พิจารณาจากหลักฐานทางศิลปกรรมร่วมกับโบราณวัตถุที่พบ รวมทั้งหลักฐานที่ปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ วัดกุ่มกามน่าจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21

วัดกุ่มกาม

⁷ สุเมธ คำพิบูลย์, วัฒนวิมลพจน, 2539 : 98

⁸ จิรศักดิ์ เศรษฐศาสตร์, วัฒนธรรมศิลปะทางศิลปกรรมและศิลปกรรมในชุมชนโบราณเวียงกุ่มกาม, ๑๓๓๖ : ๖๓

3. วัดกุฎกามหมายเลข 1

ผังบริเวณสถานในวัดกุฎกามหมายเลข 1

1. วิหาร
2. เจดีย์

วัดกุฎกามหมายเลข 1 ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านเลขที่ 142 หมู่ที่ 11 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ด้านทิศเหนือของวัดติดกับลำเหมือง

เดิมเรียกโบราณสถานแห่งนี้เป็น โบราณสถานใกล้วัดกุฎกาม เนื่องจากตั้งอยู่ติดกับวัดกุฎกาม ต่อมาปี พ.ศ. 2545 กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและพิจารณาเห็นว่า หากใช้ชื่อโบราณสถานใกล้วัดกุฎกามอย่างแต่ก่อน อาจก่อให้เกิดความสับสนในการเรียกชื่อได้ จึงเปลี่ยนชื่อเรียกเป็นวัดกุฎกามหมายเลข 1

จากการขุดแต่งพบว่าวัดกุฎกามหมายเลข 1 วางผังตามแนวทิศตะวันออกตะวันตก ประกอบด้วยวิหารหน้าเจดีย์ และแนวกำแพงแลงไว้ในด้านทิศใต้ และทิศตะวันตก

รูปแบบวิหารวัดกุฎกามหมายเลข 1 เป็นวิหารโถง สถาปัตยกรรมคงเหลือเพียงส่วนฐานในผังสี่เหลี่ยม

ผืนผ้า ไม่ยกเก็จ มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าเพียงด้านเดียว ฐานวิหารก่ออิฐในลักษณะเรียบตรง ยกเว้นส่วนท้ายก่อเป็นฐานปัทม์ ท้ายวิหารมีฐานชุกชีสร้างเสริมพื้นที่ เช่นเดียวกับฐานชุกชีวัดปู่ย่าสี วัดปู่ย่าหลาน วัดอีคำง วัดพญาเมืองรายและวัดปู่ป้าต่อม นอกจากนี้ยังมีพบแนวอาสนะสงฆ์ตั้งอยู่ทางขวามือของพระประธานอีกด้วย สำหรับโครงสร้างหลังคาเป็นไม้ มุงกระเบื้องดินขอ

ส่วนเจดีย์วัดกุฎกามหมายเลข 1 ตั้งอยู่ด้านหลังวิหาร ปรากฏให้เห็นเพียงส่วนฐานก่ออิฐในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกันสองชั้นเท่านั้น ซึ่งด้านที่สมบูรณ์ที่สุดมีความสูงประมาณ 0.60 เมตร ไม่สามารถระบุรูปแบบสถาปัตยกรรมได้ นอกจากนี้ยังปรากฏแท่นบูชาบริเวณด้านหน้า และด้านหลังเจดีย์ด้านละ 1 แท่น

โบราณวัตถุซึ่งได้จากการขุดแต่งได้แก่ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริดเม็ดพระศกปูนปั้น ภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาต้นกำแพง และแหล่งเตาเวียงกาหลง รวมทั้งเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1911-2187) และโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ เช่น ตะปูลงัน กระเบื้องดินขอ กีบตะยา และตะคันดินเผา เป็นต้น

พิจารณาจากหลักฐานทางศิลปกรรมร่วมกับโบราณวัตถุที่พบ แสดงให้เห็นว่าแหล่งโบราณสถานวัดกุฎกามหมายเลข 1 ควรสร้างขึ้นในระบอบใกล้เคียงกับวัดกุฎกาม ราวพุทธศตวรรษที่ 21

วัดกุฎกามหมายเลข 1

4. วัดกุฎกามที่ปาราม

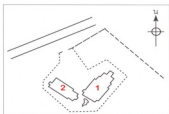
วัดกุฎกามที่ปาราม ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านเสาดิน ตำบลหนองม่วง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ไม่ปรากฏชื่อในตำนานเอกสารทางประวัติศาสตร์ฉบับใดๆ

กรมศิลปากรดำเนินการขุดแต่งเมื่อ พ.ศ. 2542-2543 ตามโครงการขุดแต่ง ออกแบบเพื่อการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์โบราณสถานเชิงทำกาณเวียงกุมกาม และปรับปรุงศูนย์ข้อมูลนักท่องเที่ยว จังหวัดเชียงใหม่ พบโบราณสถาน 2 แห่ง คือวิหารหมายเลข 1 และวิหารหมายเลข 2

วิหารหมายเลข 1 เป็นวิหารโถงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หินหน้าอุทิศเหนือ ปรากฏให้เห็นเฉพาะส่วนฐาน ลักษณะแบบหินที่องไม่ถูกแกว้อกโก่ ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน มีบันไดทางขึ้น 3 แห่ง ได้แก่ บันไดหลักทางด้านหน้าวิหาร ตกแต่งหัวเสาด้วยปูนปั้นรูปมกรคายนาศ และบันไดขนาดเล็กท้ายวิหารอีก 2 แห่ง ทั้งนี้พบร่องรอยการสร้างซุ้มปราสาทประดิษฐานพระประธานแบบฐานชุกชีแบบเดียวกับวัดธาตุน้อย ส่วนโครงสร้างหลังคาไม้ มุงกระเบื้องดินขอ

วิหารหมายเลข 2 กรมศิลปากรขุดตรวจบริเวณส่วนหน้าวิหารในพ.ศ.2542 พบฐานวิหารอยู่ในระดับต่ำกว่าวิหารหมายเลข 1 ประมาณ 40 เซนติเมตร ลักษณะเป็นวิหารโถงเช่นเดียวกัน วิหารหลังนี้หินหน้าอุทิศตะวันออก ปรากฏให้เห็นเฉพาะส่วนฐานในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตัวอาคารยกเก็จเฉพาะด้านหน้า 1 ตอน ด้านหลังเป็นฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูป มีบันไดทางขึ้นทั้งด้านหน้าและด้านหลังวิหารอย่างละ 1 แห่ง โครงสร้างหลังคาไม้ มุงกระเบื้องดินขอ

ส่วนตอนท้ายของวิหาร ทางด้านทิศใต้และทิศตะวันตก พบฐานอาคารก่ออิฐสอดินโดยเชื่อมต่อกับบันไดท้ายวิหาร สันนิษฐานว่าเป็นส่วนหนึ่งของฐานเจดีย์หรือแท่นบูชา จากการขุดแต่งศึกษาพบโบราณวัตถุที่สำคัญได้แก่ แผ่นอิฐจารึกอักษรฝักขามที่พบบริเวณวิหารหมายเลข 1 กำหนดอายุรูปแบบตัวอักษรในระหว่าง พ.ศ.2100-2158^๙ รายละเอียดของจารึกบนแผ่นอิฐมี 3 บรรทัด ดังนี้

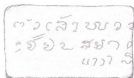

ผังโบราณสถานในโครงการที่ปาราม

1. วิหารหมายเลข 1
2. วิหารหมายเลข 2

	คำอ่าน	ปวิรรต
บรรทัดที่ 1	ตัวเสพา (ซ)	ตัวเสพาต
บรรทัดที่ 2	... จี อัย (ช) ลยกต	(...) จ้อย ชอ (?) เจือก ต...
บรรทัดที่ 3	นางโ...	นางโ...

^๙ การตีความ: สำนึกในโบราณคดีและศิลปวิทยาการสมัยที่ ๒ เชียงใหม่, รายงานการขุดแต่งและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานเวียงกุมกาม : โครงการที่ปาราม, 2544 : 29

ภาพสลักหินวัดเขาสกมณีนีรุกบิชาญี: พระวิหารวัดกุ่มกามทีปราช

นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมปูนปั้นจำนวนมาก บริเวณซุ้มพระประธาน และซุ้มประติมากรรมของวิหารหมายเลข 2 ได้แก่ ลวดลายพันธุ์พฤกษา ซึ่งส่วนรูปสัตว์ ประเทษณ์หรือหงส์ ลายก้านขด ลายกนก เป็นต้น ภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาสันกำแพง แหล่งเตาเวียงกาหลง แหล่งเตาสันทราย และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงตอนกลาง (พ.ศ.1911-2127)

ในการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะทางศิลปสถาปัตยกรรม รวมถึงพิจารณา ร่วมกับหลักฐานทางโบราณวัตถุ จึงสันนิษฐานว่าวัดกุ่มกามทีปราช มีระยะเวลาการสร้าง 2 สมัย โดยวิหารหมายเลข 2 น่าจะสร้างขึ้นก่อน และอาจสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เนื่องจากวิหารหมายเลข 2 มีแผนผังการก่อสร้างที่ซับซ้อนน้อยกว่า ส่วนวิหารหมายเลข 1 น่าจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

วัดกุ่มกามทีปราช

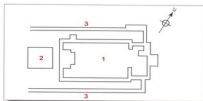
5. วัดกุฎกามที่ปรางหมายเลข 1

วัดกุฎกามที่ปรางหมายเลข 1 หรือ วัดต้นข่อย ตั้งอยู่ใกล้วัดกุฎกามที่ปราง ในเขตบ้านเสาหิน ตำบลหนองผึ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ไม่ปรากฏประวัติความเป็นมาในเอกสารทางประวัติศาสตร์ฉบับใด สำหรับชื่อวัดกุฎกามที่ปรางหมายเลข 1 นั้น เป็นชื่อที่กรมศิลปากรเรียก เพื่อป้องกันความสับสนในการเรียกชื่อเข้ากับโบราณสถานที่อยู่ใกล้เคียง คือ วัดกุฎกามที่ปราง ส่วนชื่อวัดต้นข่อยนั้น เป็นชื่อที่ชาวเรียกกันมาก่อนหน้านั้น เพราะลัดเลาะเดินในบริเวณวัด มีต้นข่อยและกอไผ่ขึ้นหนาแน่น

การขุดค้นจุดนี้เริ่มในปี พ.ศ.2545 พบว่าวัดกุฎกามที่ปรางหมายเลข 1 ประกอบด้วย วิหารตั้งอยู่หน้าเจดีย์

รูปแบบของวิหารเป็นวิหารโถงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า พื้นหน้าสู่ทิศตะวันออก ปัจจุบันคงเหลือเพียงส่วนฐาน ตกแต่งเป็นชั้นหน้ากระดานประกอบบัวคว่ำและท้องไม้ ก่ออิฐ ฉาบปูนขาว ยกเก็จเฉพาะด้านหน้า 1 ตอน เช่นเดียวกับวิหารหมายเลข 2 ของวัดกุฎกามที่ปราง ท้ายวิหารมีฐานชุกชี ซึ่งพบร่องรอยการก่อสร้างทับซ้อนกัน 2 ครั้ง โดยครั้งหลังได้เพิ่มขนาดฐานชุกชีให้ใหญ่ขึ้น ภายในวิหารมีเสาจำนวน 4 คู่ พื้นวิหารปูด้วยอิฐฉาบปูนขาว มีบันไดหน้าวิหาร และทิศเหนือท้ายอาคาร โครงสร้างหลังคาไม้ มุงกระเบื้องดินเผา

สำหรับเจดีย์นั้น ฐานฐานเป็นฐานเดี่ยว ประกอบด้วยชั้นหน้ากระดาน เส้นลวด บัวคว่ำและท้องไม้ลูกแก้ว ส่วนตอนกลางเจดีย์เป็นแบบฐานปัทม์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยกเก็จ ก่ออิฐฉาบปูนขาว เหนือขึ้นไปพังทลาย ลักษณะฐานที่เดียวเช่นนี้ เห็นได้กับเจดีย์ล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 19

ผังโบราณสถานในวัดกุฎกามที่ปรางหมายเลข 1

1. วิหาร
2. เจดีย์
3. กำแพงแก้ว

วัดกุฎกามที่ปรางหมายเลข 1

จากรูปแบบสันนิษฐานว่าเจดีย์องค์นี้น่าจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาท แต่ละด้านมี
ซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูป เนื่องจากในการขุดแต่งบริเวณฐานเจดีย์ ได้พบ
ลวดลายปูนปั้นรูปนาคและลายกนกซึ่งน่าจะใช้ประดับส่วนปลายวงโค้งของซุ้มจะ
นำตามเทคนิคนิยมในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21

ระหว่างวิหารและเจดีย์มีแนวก่ออิฐฉาบปูนขาวเชื่อมฐานวิหารและฐานเจดีย์
เข้าด้วยกัน รอบวิหารและเจดีย์ก่ออิฐเป็นแนวรอบ ต่อกับแนววิหารบริเวณยกเก็จ
ด้านหน้า แล้วลดระดับภายใน จึงดูเหมือนวิหารและเจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน
(ฐานโพธิ์) อันเป็นลักษณะห้องคูหาทำวิหาร (คันธกุฎี) คล้ายวิหารลายคำ
วัดพระสิงห์ กับวิหารวัดปราสาท จังหวัดเชียงใหม่

นอกจากนี้ ยังปรากฏแนวกำแพงแก้วและซุ้มโถงทางด้านทิศเหนือและทิศ
ตะวันออก พื้นที่ระหว่างซุ้มโถงกับวิหาร ปฏิรูปเป็นทางเดินนำเข้าสู่วิหาร เช่นเดียวกับ
แผนผังวัดกุฎีชัยทูลาน และวัดกุฎีโต้ง ส่วนซุ้มโถงนั้น มีช่องสำหรับสอดวงกบไม้ ใน
ลักษณะเดียวซุ้มโถงวัดกุฎีป่าด้อม

โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่ง ได้แก่ ชิ้นส่วนประติมากรรมปูนปั้น พบเป็น
จำนวนมากบริเวณรอบเจดีย์ เช่น ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้น เศียรเทวดาปูนปั้น
ชิ้นส่วนลวดลายนาค ลวดลายหินฉลุทูลง และลายกนก

นอกจากนี้ยังพบภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาล้านนา ได้แก่ แหล่งเตา-
ต้นกำแพง แหล่งเตาเวียงกาหลง เครื่องถ้วยจีนเขียนสีน้ำเงินได้เคลือบ และโบราณ
วัตถุประเภทอื่นๆ เช่น แผ่นโลหะปัดทอง เครื่องมือโลหะ ตะปูเหล็ก ตะคันดินเผา
และเขาสัตว์จำพวกควาย เป็นต้น

พิจารณาจากรูปแบบของสถาปัตยกรรม ร่วมกับการวิเคราะห์โบราณวัตถุ
โบราณสถานวัดกุ่มกามที่ปรางหมอยเลข 1 น่าจะสร้างขึ้นช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-23

6. วัดคูขาว

วัดคูขาวตั้งอยู่บริเวณริมทางหลวงสายเชียงใหม่-ลำพูน (สายต้นยาง) ในเขตตำบลหนองหอย อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ หันหน้าสู่ทิศใต้เข้าสู่แม่น้ำปิงสายเดิม (ปิงท่าวัง) ประกอบด้วยวิหารหน้าเจดีย์ แท่นบูชาระหว่างเจดีย์และวิหาร กำแพงแก้ว และซุ้มประตู (ซุ้มโขง) กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะเมื่อปีพ.ศ. 2531-2532

ลักษณะวิหารวัดคูขาวเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบร่องรอยการสร้างวิหารทับซ้อนกัน 2 ครั้ง ตอนหน้าและตอนกลางวิหารถูกทำลายลงเพราะการก่อสร้างถนนและการปลูกสร้างบ้านเรือนราษฎร

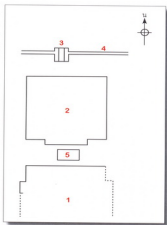
ร่องรอยการก่อสร้างวิหาร ปรากฏให้เห็นครั้งแรกในส่วนฐานชุกชีพระประธาน ซึ่งประดับลวดลายปูนปั้นรูปกบิลบัวและสิงห์ 2 ตัว ศิระะเศียร เช่นเดียวกับปูนปั้นสิงห์ที่วัดอีค่าง ต่อมาจึงมีการสร้างฐานวิหารและฐานชุกชีใหม่ทับลงบนฐานชุกชีเดิม

ลายปูนปั้นรูปสิงห์นี้ สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากมอญ ส่วนลายปูนปั้นรูปกบิลบัวที่ประดับฐานชุกชีนั้น ลักษณะคล้ายกับลายปูนปั้นที่วัดคูป่าสาน อ.บ้านธิ จ.ลำพูน (ปลายพุทธศตวรรษที่ 21) แต่จากรายละเอียดของลายกบิลบัววัดคูขาวไม่เก่าไปถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 อย่างลายกบิลบัวของวัดคูป่าสาน

สำหรับเจดีย์ประธานวัดคูขาว ส่วนฐานตอนล่างนั้น เป็นฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส สูงประมาณ 3 เมตร เหนือขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานยกเก็จ 2 ตอน ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น รองรับฐานปัทมมยกเก็จ 2 ตอน ต้องไม่ถูกแกวออกโดยเรียงซ้อนกัน 2 ซุก ด้านด้วยชั้นหน้ากระดานที่ประดับลวดลายประจายมุมปูนปั้นที่มุมยกเก็จทุกมุมโดยรอบ ลักษณะเป็นลายกรอบวงโค้งสี่เหลี่ยมคดโค้งรูปร่างกลมล้อมรอบด้วยลายกนกและหงส์ มีรายละเอียดใกล้เคียงกับงานจิตรกรรมลายคำ บนผืนผ้าทิพย์วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งเป็นลวดลายที่นิยมในราวพุทธศตวรรษที่ 23

จากการศึกษารูปแบบเจดีย์วัดคูขาวของจิรศักดิ์ เศรษฐ์ปัญญา มีข้อสังเกตถึงฐานเจดีย์ที่สูงเกินปกติว่า "มีความถูกต้องเพียงใด เมื่อเปรียบเทียบกับจากสายพัฒนาการของรูปแบบฐานเจดีย์ จากสภาพเดิมก่อนการบูรณะพบว่าอิฐของส่วนฐานนั้นไม่เหลือร่องรอยของฐานที่ชัดเจน ดังนั้นคาดว่ามีการบูรณะในครั้งแรกผู้ทำการบูรณะไม่สามารถหาวัสดุแบบที่ชัดเจนได้ จึงต้องก่ออิฐปิดไว้เพื่อทำการปิดกั้นการชำรุดก่อน

จากความสูงของฐานดังกล่าวจึงมีความเป็นไปได้ว่า ลักษณะของฐานอาจเป็นฐานเขียงสี่เหลี่ยมซ้อนลดกันในส่วนที่เหมาะสม"¹⁰

ผังโบราณสถานในวัดคูขาว

1. ฐาน
2. เจดีย์
3. ซุ้มโขง
4. กำแพงแก้ว
5. แท่นบูชา

¹⁰ จิรศักดิ์ เศรษฐ์ปัญญา, รายงานขุดแต่งโบราณสถานวัดคูขาว, 2548 : 42-43

ส่วนตอนกลางของเจดีย์ เป็นมาลัยธรรูปแปดเหลี่ยม คงเหลือเพียงชั้นเดียว สันนิษฐานว่ามาลัยธรรูปจะซ้อนกันขึ้นไปรวมอย่างน้อย 3 ชั้นเพื่อรองรับองค์ระฆังทรงแปดเหลี่ยม เช่นเดียวกับเจดีย์วัดดวงดี และวัดหนึ่งคำดวง ซึ่งสร้างในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22

โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งในปี พ.ศ.2532 ได้แก่ พระพุทธรูปแก้วสีเขียวปางมารวิชัย ชิ้นส่วนพระพุทธรูปศิลา (หินแอตทิโซท์) ปางประทับนั่งขัดสมาธิราบปางมารวิชัย เศียรหักหาย และชิ้นส่วนพระหัตถ์พุทธรูปสำริด เป็นต้น

ต่อมาในปี พ.ศ.2544 เกิดพายุและอุทกภัยอย่างรุนแรง ส่งผลให้โครงสร้างส่วนฐานขยายตัวและพังทลายลงมา ปีต่อมากรมศิลปากรจึงได้ดำเนินการบูรณะเสริมความมั่นคงอีกครั้ง

จากรูปแบบสถาปัตยกรรมสันนิษฐานว่า วัดคู่ชาวน่าจะสร้างขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21-22 และจากลวดลายปูนปั้นกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 23 ทำให้เชื่อได้ว่าวัดคู่ชาวน่าจะมีการบูรณะเรื่อยมาจนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 23

วัดคู่ชาวน

7. วัดกุ๊จจอกบิณฑก

วัดกุ๊จจอกบิณฑก ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 1 บ้านทุ่ง ตำบลหนองผึ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ คำว่า “จอกบิณฑก” เป็นภาษาสันสกฤต หมายถึง สิ่งก่อสร้างขนาดเล็กที่เป็นเนินหรือมียอด¹¹ นอกจากนี้จอกบิณฑกยังเป็นคำบ่งบอกสถานที่ตั้งของสิ่งต่างๆ เช่น ร่องเท้าวางจอกบิณฑก แจกันวางจอกบิณฑก

กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งศึกษาวัดกุ๊จจอกบิณฑกใน พ.ศ.2542-2543 พบว่าโบราณสถานวัดกุ๊จจอกบิณฑกวางผังตามแนวทิศตะวันออกตะวันตก วิหารและเจดีย์อยู่บนฐานเดียวกัน (ฐานโพธิ์) เช่นเดียวกับ วัดปูเปือย วัดฮ้าง และวัดกุ๊จจอกบิณฑก โดยวิหารตั้งอยู่หน้าเจดีย์ และหันหน้าสู่ทิศตะวันออก

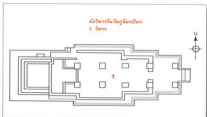
ลักษณะเป็นวิหารโถงในแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดด้านหน้า ฐานวิหารยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน เป็นห้องสำหรับประดิษฐานพระประธานที่มีขุมปราสาท เช่นเดียวกับวิหารวัดธาตุน้อย โครงสร้างหลังคาไม่มุงกระเบื้องดินขอ

สำหรับสภาพเจดีย์ในปัจจุบันนี้คงเหลือเฉพาะส่วนฐานเชิงตอนล่างมีรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเท่านั้น

จากขุดแต่งศึกษา พบโบราณวัตถุหลายประเภท ทั้งประติมากรรมปูนปั้นซึ่งพบมากบริเวณขุมปราสาท และฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมรูปสัตว์ ชิ้นส่วนลายกนกบัว ลวดลายพื้นผิวพุทธชา

นอกจากนี้ ยังพบโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ ได้แก่ ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาผลิตจากแหล่งเตาสันกำแพง แหล่งเตาเวียงกาหลง แหล่งเตาสันทราย แหล่งเตาวังเหนือ ภาชนะดินเผาไม่เคลือบแบบสาธุชน และพบชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-2187) ประเภท ถ้วย ชาม เขียนลายสีน้ำเงินใต้เคลือบ และบางชิ้นมีลวดลายสัญลักษณ์ที่นักภาษานี้ที่กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 นอกจากนี้ยังพบเครื่องถ้วยจีนเคลือบสีเขียวที่ผลิตจากเตาจี้เต๋อเจิ้น โฉมพลก๊องซี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 21

จากแผนผังวัดและโบราณวัตถุที่พบสันนิษฐานว่าวัดกุ๊จจอกบิณฑกน่าจะสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 21-22

วัดกุ๊จจอกบิณฑก

¹¹ ศาสนาและพิธีกรรมในล้านนา, หน้า 2538 - 45

8. วัดคู่ป่าด้อม

ผังโบราณสถานในวัดคู่ป่าด้อม

1. วิหาร
2. เจดีย์
3. แถ่นบูชา
4. อุโบสถ
5. กำแพงแก้ว
6. เถมน้ำ
7. ซุ้มโขง
8. อาคารโบราณสถาน

วัดคู่ป่าด้อม ตั้งอยู่หมู่ที่ 11 บ้านช้างค้ำ ตำบลท่าวัดตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ไม่ปรากฏชื่อในเอกสารใดๆ โบราณสถานแห่งนี้ตั้งอยู่ในที่ดินของป่าด้อม ชาวบ้านจึงเรียกตามกันมาว่า วัดคู่ป่าด้อม น่าจะเรียกวัดคู่ป่าด้อม

ในปี พ.ศ. 2542-2543 กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งศึกษาพบกลุ่มโบราณสถานกระจายตัวกันอย่างหนาแน่น ประกอบด้วยวิหารหันหน้าสู่ทิศตะวันตก เจดีย์ด้านหลังวิหาร แถ่นบูชาตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือของเจดีย์ด้านละ 1 แห่ง กำแพงแก้วแบบบัวลึงเจ็ดลวด (บัวคว่ำ) และซุ้มโขง

สำหรับวิหารนั้น เป็นวิหารโถง ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะส่วนฐานปัทม์ในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 2 ตอน เช่นเดียวกับวิหารวัดพระธาตุ พื้นวิหารปูอิฐ ฉาบปูนขาว ประกอบด้วยฐานเสาวิหาร 7 คู่ มีบันไดด้านหน้า และบันไดรอบนอก

เล็กลงด้านข้างทั้งสองข้างของห้องด้านหลัง โดยเฉพาะหัวบันไดด้านหน้าตกแต่งด้วยตัวเสา (หัววัน)

ท้ายวิหารเป็นห้องสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป สร้างฐานชุกชีเต็มพื้นที่ห้อง เช่นเดียวกับวิหารวัดคู่ถ้ำยี่ วัดคู่ถ้ำยี่หลาน วัดกุ่มกาม วัดคีตังและวัดพญามังราย เป็นต้น

ฐานชุกชีตกแต่งแบบฐานปัทม์ห้องไม้ลูกแก้วยกเก็จคู่ ระหว่างขึ้นหน้ากระดานของส่วนฐานตอนล่าง กับฐานปัทม์ตอนล่าง คั่นด้วยชั้นลูกแก้ว เช่นเดียวกับการตกแต่งฐานชุกชีวิหารร้างใกล้วัดพระเจ้ายอดด้าย ลักษณะซุ้มโขงวัดคู่ป่าด้อมที่ไม่มีการยกเก็จของเสา และมีร่องรอยการฝังวงกบประตูไม้ในอิฐ เชื่อว่าอาจจะมียาปูนมากกว่า ซุ้มโขงที่วัดเจ็ดยอดก็เป็นได้²²

ส่วนเจดีย์ก่ออิฐฉาบปูนขาว ปัจจุบันคงเหลือให้เห็นเฉพาะส่วนฐานเขียนในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับขึ้นหน้ากระดานยกเก็จ 2 ตอน

นอกจากนี้ยังพบอาคารอีกหลังหนึ่ง ที่หัวบันไดทางขึ้นตกแต่งด้วยรูปมกรคายมังกร อันแสดงถึงอิทธิพลจีนที่มีต่อโบราณสถานภายในเวียงกุมกามอย่างชัดเจน²³ รวมทั้งยังพบรากฐานอาคารต่างๆ ที่สร้างติดกำแพงวัด สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นกุฏิสงฆ์

สำหรับโบราณวัตถุอื่นๆ ที่พบจากการขุดแต่ง ได้แก่ ชิ้นส่วนแผ่นอิฐที่มีจารึกอักษรปัลลิกะมาสและอักษรธรรมล้านนา กำหนดอายุจากรูปแบบอักษรไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 22 ครอบคลุมทั้งสิ้น 3 ชิ้น โดยชิ้นส่วนจารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 1 เป็นจารึกอักษรปัลลิกะมาส อ่านได้ดังนี้

²² จันทิณี เกษมศิลป์, พระธาตุล้านช้างเชียงใหม่, 2541

²³ สุวณณนทีพรหมบุตร, วิจัยและบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานภายในเวียงกุมกาม, 2541

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	ดิน...	ดิน...

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 2 ลักษณะเป็นดวงชะตา เขียนด้วยอักษรธรรมล้านนา
จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 3 เป็นอักษรฝักขาม มี 2 บรรทัด

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	แสน ชู ป น แล	แสนชูป็นแล
บรรทัดที่ 2	นั งาม หลาย	นังามหลาย

นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมปูนปั้นรูปเทวดา เทียบได้กับประติมากรรม
ปูนปั้นรูปเทวดาที่วัดเจ็ดยอด เคียงพระพุทธรูปสำริด เคียงพระพุทธรูปหินทราย
และพระพิมพ์ดินเผา

สำหรับภาชนะดินเผาพบน้อยมาก มีชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตา
สันกำแพง เศษเรียงกาหลง ภาชนะที่ผลิตจากแหล่งเตาพื้นบ้าน และพบเพียงชิ้นส่วน
เครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-2187) เพียง
เล็กน้อย

จากกลุ่มโบราณสถานที่สุดพบจำนวนมากในบริเวณวัดปู่ป้าด้อม แสดงให้เห็น
ถึงอดีตที่ยิ่งใหญ่และสำคัญของวัดปู่ป้าด้อม และจากการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบ
สถาปัตยกรรมในวัดปู่ป้าด้อม พบว่าเป็นรูปแบบที่นิยมสร้างกันในอาณาจักรล้านนา
ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-22 อีกทั้งโบราณวัตถุที่สุดพบก็สามารรถกำหนดอายุได้
ในระบะใกล้เคียงกัน จึงสันนิษฐานว่าโบราณสถานวัดปู่ป้าด้อมน่าจะมิอาอยู่ในราว
พุทธศตวรรษที่ 21-22

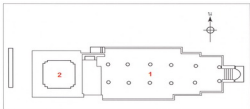

วัดปู่ป้าด้อม

9. วัดกุ่มะเกลือ

ฉัฏฐโบราณสถานในวัดกุ่มะเกลือ

1. วิหาร
2. เจดีย์

วัดกุ่มะเกลือตั้งอยู่ในหมู่ที่ 11 บ้านเสาหิน ตำบลหนองม่วง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากแนวแม่น้ำปิงสายเดิม (ปิงห่าง) ไปทางทิศใต้ประมาณ 100 เมตร ชื่อวัดกุ่มะเกลือที่เรียกกันในปัจจุบันนั้น เป็นชื่อซึ่งชาวบ้านเรียกต่อๆ กันมา ตามลักษณะเนินโบราณสถานที่มีต้นมะเกลือขนาดใหญ่ปลูกคลุมอยู่

กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งศึกษาโบราณสถานวัดกุ่มะเกลือ เมื่อ พ.ศ.2542-2543 พบว่าโบราณสถานวัดกุ่มะเกลือ วางผังตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก วิหารตั้งอยู่หน้าเจดีย์บนฐานโพธิ์ นอกจากนี้ยังพบแนวกำแพงแนวกำแพงด้านทิศตะวันตกของวิหาร

วิหารวัดกุ่มะเกลือเป็นวิหารโถงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ส่วนฐานลักษณะเป็นฐานปัทม์ ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอนใช้เป็นห้องสำหรับประดิษฐานพระประธาน บริเวณฐานซุกซิมของพระประธานมีร่องรอยการก่อสร้างซ้อนทับกัน 2 สมัย มีบันไดอิฐขึ้นด้านหลังอาคาร พื้นวิหารปูด้วยอิฐ 2 ชั้น ชั้นบนมีการฉาบด้วยปูนขาว มีบันไดทางขึ้น 2 แห่ง คือบันไดทางขึ้นหลักด้านหน้าวิหาร ซึ่งรองรับด้วย

วัดกุ่มะเกลือ

แผ่นอิฐก่อเป็นรูปครึ่งวงกลม และบันไดขนาดเล็กทางทิศเหนือท้ายวิหาร ส่วน
โคกสร้างหลังคาไม้ มุงกระเบื้องดินร่อ

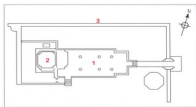
สำหรับเจดีย์ คงเหลือเฉพาะส่วนฐานเชิงตอนล่างในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส
รองรับชั้นฐานหน้ากระดานแยกแเก้ว และฐานปัทม์อกแก้วอกไก่คู่

จากการขุดแต่งศึกษา พบโบราณวัตถุที่สำคัญได้แก่ ประติมากรรมปูนปั้น
จำนวนมากบริเวณทิศตะวันตกขององค์เจดีย์ ส่วนใหญ่เป็นลวดลายพันธุ์พฤกษา ขึ้น
ส่วนรูปสัตว์ (ส่วนเกล็ด) ภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาสำทูน แหล่งเตา
สันกำแพง แหล่งเตาพาน ซึ่งพบทั้งแบบเคลือบและไม่เคลือบ รวมทั้งเครื่องถ้วยจีน
ราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-2187)

นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ เช่น ตะปูจีน กระเบื้องมุงหลังคา
แผ่นทองจังโก เม็ดพระศกปูนปั้น ชิ้นส่วนพระพุทธรูปชินและสำริด เจดีย์จำลอง
สำริด ตะคันดินเผา และชิ้นส่วนกระดูกสัตว์

ในการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะทางสถาปัตยกรรม พบว่าลักษณะของวิหาร
และเจดีย์ที่ตั้งบนฐานโพธิ์นันทน์ พบมากราวพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา และ
เมื่อพิจารณาาร่วมกับโบราณวัตถุที่พบแล้ว จึงสันนิษฐานว่าโบราณสถานวัดคูมะเกลือ
น่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22

10. វិគ្គម៉ែត្រ (វិគ្គម៉ែត្រ)

សិល្បៈប្រាសាទខ្មែរ

1. **विचार**
2. **संश्लेष**
3. **संश्लेषण**

วัดกุโฆสิตั้ง ตั้งอยู่ในท้องที่บ้านช้างค้ำ
ต.ท่าวังตาล อ.สารภี จ.เชียงใหม่ เดิมเป็น
โบราณสถานนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่ทุ่งโล่ง มีต้นไม้
ใหญ่ขึ้นปกคลุม ชาวบ้านเรียกไม้ฝรั่ง

ปี พ.ศ.2532 กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะพระที่นั่งอนันตสมาคมพระที่นั่งโบราณคดียังไม่ถึง พบวิหาร เจดีย์ สถูปแปดเหลี่ยม แนวกำแพงแก้ว และฐานโถงอยู่ด้านหน้าวิหาร

วิหารวัดคูไม้ซึ่งเป็นวิหารโถง พันหน้า
สถิตพระวันออก ปัจจุบันคงเหลือเพียงส่วน

ฐานปัทมเป็นฉัตรสี่เหลี่ยมมีบันน้า ยกเก็จด้านหน้า 1 ตอน ด้านหลังเป็นฐานลูกชี่สำหรับประดิษฐานพระประธาน มีบันน้าไล่ด้านหน้าและด้านข้างทางทิศใต้ โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ นนด้วยกระเบื้องดินขอ

ส่วนเจดีย์ตั้งอยู่ด้านหน้าวิหาร คงเหลือเพียงส่วนฐานเขียนในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสรองรับฐานหน้ากระดานยกเก็จ และฐานปัทม์ยกเก็จอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งรูปแบบชุดฐานเจดีย์น่าจะเป็นเจดีย์ทรงปรางค์ที่มีชั้นจะนำ 4 ด้าน ต่อตัวองค์ระฆังระนาดเล็ก ฐานฐานเจดีย์ มีกำแพงแก้วเชื่อมต่อกับด้านท้ายวิหาร ทั้งนี้ด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้จะคงเหลือเพียงผนังด้านนอก

บริเวณด้านหน้าวิหารติดกับคู่มือภายในเขตกำแพงแก้ว พบฐานสதுปูปะลด
เหลี่ยม ซึ่งคงเหลือเพียงส่วนฐานเรียบซ้อนกัน 2 ชั้น

โบราณวัตถุซึ่งได้จากการขุดแต่งได้แก่ แผ่นอิฐมีจารึกอักษรธรรมล้านนาอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21⁴ ตัวอักษรจารึกอ่านความได้ว่า "...โตนว..." "...นเพรป็น..." "...สพินนา..." "...สิณเกาพันพวง..." เป็นต้น

សេចក្តីសង្ខេប របស់ លោក ឯកឧត្តម ហ៊ុន សែន ក្នុង កិច្ចប្រជុំ ជា ប្រចាំ ឆ្នាំ របស់ គណៈកម្មាធិការ ជាតិ រៀបចំ បោះឆ្នោត ក្នុង កិច្ចប្រជុំ ជា ប្រចាំ ឆ្នាំ របស់ គណៈកម្មាធិការ ជាតិ រៀបចំ បោះឆ្នោត

[illegible]

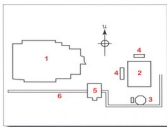
นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนประติมากรรมปูนปั้นที่ใช้ประดับซุ้มพระนาค สวดลายพันรูปพญานาค ลายประจายาม ลายดอกไม้อันสำหรับประดับส่วนหน้ากระดานทองไม้ ชิ้นส่วนรูปสัตว์ และตัวเทพา เป็นต้น ส่วนภาชนะดินเผาพบจากแหล่งเตาสีน้ำตาลแดง แหล่งเตาเรียงกาหลง แหล่งเตาพื้นบ้าน รวมทั้งเครื่องถ้วยจีนเขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ สมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-2187) และยังพบโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ เช่น พระพิมพ์ดินเผาแบบปาละ-สุกาม เศียรพระพุทธรูปปูนปั้น ชิ้นส่วนพระพุทธรูป และวัตถุมีสำริด ชิ้นส่วนแผ่นโลหะสำริดประดับองค์เจดีย์ และสถูปหินทรายทรงกลม เป็นต้น

จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ที่นิยมสร้างกันในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 21 พิจารณาร่วมกับโบราณวัตถุที่พบอาจกล่าวได้ว่าโบราณสถานวัตถุไม่ซึ่งน่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

รูปที่ 1-10

11. วัดกุฏิไม้ (วัดชุมชนวัดไม้)

ผังโบราณสถานในวัดกุฏิไม้

1. วิหาร
2. เจดีย์
3. คานะมิสือ
4. แท่นบูชา
5. ประตู
6. ทางเดิน

วัดกุฏิไม้ ตั้งอยู่หมู่ที่ 11 บ้านช้างค้ำ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เพราะเดิมมีต้นวัดไม้หรือต้นเพกาซึ่งเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเรียกโบราณสถานแห่งนี้ว่า วัดกุฏิไม้

กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งศึกษาโบราณสถานวัดกุฏิไม้ เมื่อ พ.ศ.2542-2543 กลุ่มโบราณสถานวางตัวตามแนวทิศตะวันออกตะวันตก มีกำแพงแก้วล้อมรอบ แต่ปัจจุบันเหลือเฉพาะด้านทิศตะวันออกและทิศใต้บางส่วนเท่านั้น วิหารตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของกลุ่มโบราณสถานที่มีเจดีย์อยู่ด้านหน้า ทิศใต้ของเจดีย์มีฐานอาคารแปดเหลี่ยมขนาดเล็ก 1 ฐาน อาจเป็นศาลาผีเสื้อ มีคู่มุมประตูดวงเข้าด้านทิศใต้ ระหว่างคู่มุมของและวิหารปูอิฐเป็นทาง

เดินนำเข้าสู่วิหาร เช่นเดียวกับถนนวัดกุฏิฮ้างหลาน

วิหารวัดกุฏิไม้เป็นวิหารโถงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า คงเหลือเพียงส่วนฐาน ลักษณะเป็นฐานปัทม์ ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอนสำหรับประดิษฐานพระประธาน โดยก่อฐานชุกชีขึ้นพื้นที่ห้อง เช่นเดียวกับที่วัดกุฏิฮ้างหลาน วัดกุฏิป่าดอ และวัดพญามังราย เป็นต้น มีบันไดหลักด้านหน้าวิหาร และบันไดเล็กด้านทิศเหนือของวิหารอีก 1 แห่ง โครงสร้างหลังคาไม้ มุงกระเบื้องดินชอง

สำหรับเจดีย์ เหลือเพียงส่วนฐานเหลี่ยมขนาดใหญ่ซ้อนกัน 3 ชั้น รองรับฐานเขียงขนาดเล็กอีก 1 ชั้น

ฐานโบราณสถานแปดเหลี่ยมหรือศาลาผีเสื้อ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ขององค์เจดีย์ สร้างขึ้นในผังแปดเหลี่ยมเช่นเดียวกับที่พบในวัดป่าเบญจ (พุทธศตวรรษที่ 21-22)

จากการขุดแต่งบริเวณขุมปราสาท ฐานชุกชี และฐานโบราณสถานแปดเหลี่ยม พบชิ้นส่วนประติมากรรมปูนปั้นจำพวกลายพันธุ์พฤกษา ลายกนก

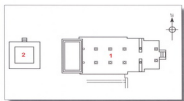
วัดกุฏิไม้

ลายก้านชด และลายก้านบัว คล้ายกับปูนปั้นประดับซุ้มที่วัดหัวหนอง (พุทธศตวรรษที่ 21) นอกจากนี้ยังได้พบพระพิมพ์ดินเผาแบบสามโพธิ์ และสามเหลี่ยม พระพิมพ์ทั้งสองแบบนี้ เป็นพระพิมพ์ในศิลปะล้านนาที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะทวารวดีซึ่งกำหนดอายุสมัยราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

สำหรับภาชนะดินเผาที่พบ เป็นภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาสินกำแพง แหล่งเตาเวียงกาหลง แหล่งเตาสันทราย นอกจากนี้ยังได้พบภาชนะดินเผาแบบทวารวดีหรือประเภทคนโท หม้อ และชวด เขียนลายด้วยน้ำดินสีขาว ลวดลายคอกไม้ และลายวงกลมซึ่งเกิดจากการกดประทับ (พุทธศตวรรษที่ 19-21) รวมทั้งพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-2187) ส่วนโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ ที่พบ ได้แก่ กระเบื้องมุงหลังคา ตะปูจีน ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นและสำริด เป็นต้น

พิจารณาจากรูปแบบของวิหารและการวางผังแบบวัดป่าเบญจ วัดอาตุ๊ชาว วัดพญาผังราย วัดธาตุน้อย วัดคูบัวค้อม และวัดคูไม้ซึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมสร้างในล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ร่วมกับการวิเคราะห์โบราณวัตถุ รวมถึงลวดลายปูนปั้น ซึ่งคล้ายกับลวดลายประดับซุ้มวัดหัวหนอง ยืนยันความคล้ายคลึงราวพุทธศตวรรษที่ 21 นั้น อาจกล่าวได้ว่าโบราณสถานวัดคูริดไม่น่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21

12. วัดภู่อ้ายสี

ผังบริเวณสถานในวัดภู่อ้ายสี

1. วิหาร
2. เจดีย์

วัดภู่อ้ายสี ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 11 บ้านช้างคำ ต.ท่าวังตาล อ.สารภี จ.เชียงใหม่ ห่างจากวัดช้างคำไปทางทิศตะวันออกประมาณ 200 เมตร และห่างจากกลุ่มโบราณสถานวัดหัวหนองไปทางทิศใต้ประมาณ 200 เมตร เช่นกัน ชื่อวัดภู่อ้ายสีนั้น เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกโบราณสถานแห่งนี้ เพราะอยู่ติดกับที่ดินของนายสี

กรมคือป่ากรดำเนินการขุดแต่งศึกษาโบราณสถานวัดภู่อ้ายสีเมื่อ พ.ศ.2542-2543 พบว่าประกอบด้วย เจดีย์ตั้งอยู่ด้านหลังวิหารซึ่ง

หันหน้าสู่ทิศตะวันออก ด้านทิศเหนือของเจดีย์มีแผ่นบูชา โบราณสถานทั้งหมดอยู่ภายในแนวกำแพงแก้ว ซึ่งปัจจุบันคงเหลือเฉพาะด้านทิศใต้ของวิหารเท่านั้น

วิหารเป็นวิหารโถงในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน เพื่อเป็นห้องประดิษฐานพระประธาน ซึ่งมีการสร้างฐานชุกชีติดพื้นที่ห้อง เช่นเดียวกับวิหารวัดภู่อ้ายหลาน วัดภู่อ้ายค้อม วัดภู่อ้ายโตน้อยและวัดภู่อ้ายน้อย ส่วนฐานชุกชีปรากฏร่องรอยสร้างทับซ้อนกัน 2 สมัย ด้านหน้าวิหารมีบันไดทางขึ้นโครงสร้างหลังคาเป็นไม้ ไม่มีกระเบื้องดินเผา

ด้านหลังวิหาร ห่างไปประมาณ 4.80 เมตร เป็นที่ตั้งของเจดีย์ ซึ่งคงเหลือเพียงส่วนฐานเรือนในมีสี่เหลี่ยมจัตุรัส ปรากฏร่องรอยการสร้างทับซ้อน 2 สมัยเช่นกัน พบว่าสมัยหลังมีการขยายฐานเจดีย์ให้มีขนาดกว้างกว่าเดิม

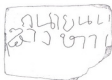
โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่ง ได้แก่ แผ่นอิฐจารึกอักษรฝักขาม กำหนดอายุตัวอักษรราวพุทธศตวรรษที่ 21 มีรายละเอียดดังนี้

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 1 พบเฉพาะอักษรส่วนหน้าจำนวน 2 บรรทัด เป็นอักษรฝักขาม

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	คน เอน...	คน (เดิน) เอน...
บรรทัดที่ 2	ชาวหา...	ชาวหา...

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 2 พบอักษรด้านหน้า 1 ด้าน เป็นอักษรฝักขาม

คำอ่าน	ปริวรรต
แม (น)	แม (น)

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 1

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 2

ภาพสถานะของแผ่นอิฐจารึกพบบริเวณวัดภู่อ้ายสี

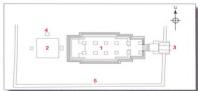
นอกจากนี้ยังพบพระพิมพ์ดินเผา ภาพพระดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาล้านนา ได้แก่ แหล่งเตาสันกำแพง แหล่งเตาเวียงกาหลง แหล่งเตาสันทราย นอกจากนี้ยังพบภาพพระดินเผาประเภท คนโท และชาวด ที่ตกแต่งด้วยลวดลายดอกไม้ซึ่งเกิดจากการกดประทับแบบตอกประพิมพ์ (พุทธศตวรรษที่ 19-21) ส่วนเครื่องถ้วยจีน พบเครื่องถ้วยเนื้อดินสีขาวบางละเอียด ทั้งเคลือบใส เคลือบเขียว และเขียนสีน้ำเงินได้เคลือบสมัยราชวงศ์หมิงตอนกลาง (พุทธศตวรรษที่ 21) ส่วนโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ ที่พบ เช่น กระเบื้องมุงหลังคา ตะปูจีน เป็นต้น

จากผลการก่อสร้างวิหารวัดภู่อายสิทธิ์ ซึ่งนิยมในล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 และธาตุศิวอักษรบนแผ่นอิฐ จึงสันนิษฐานว่าวัดภู่อายสิทธิ์นี้ น่าจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

รูปที่ ๑๖

13. วัดกัณภัยพลาน

សិទ្ធិបោះឆ្នោតរបស់ប្រជាជន ត្រូវតែមានសុវត្ថិភាព

1. វិសាម
2. ទេសធិបតី
3. គ្រូបង្គោលរដ្ឋបាល
4. ឯកសិប្បករ
5. ភ័ស្តុតាងសាក្សី

พ.ศ.2542-2543 พบว่าวัดคู่อัยยหาตามวางผังตามแนวทิศตะวันออก ตะวันตก
กำแพงแก้ว ซุ้มประตู (ซุ้มโขง) วิหาร เจดีย์ รอบจากเจดีย์มีบันได 3 ด้าน

รูปแบบบริหารแบบโกลา สันหาผู้นำที่คิดริเริ่มออก ปัจจุบันคงเหลือเพียงตัวฐาน
อีกเป็นอันหนึ่งที่ยังเหมือนเดิม ถ้าถือฐานจากฐาน ขยกเกิดจำหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1
ตอนเพื่อเป็นห้องประชุมพระประฐาน โดยฐานถูกขึ้นสร้างเสริมพื้นที่ ให้เด่นด้วย
คำบริหารวัดปุ่บด้อม วัดปุ่บด้อม วิถีคิดต่างและวิถีดนตรีเป็นต้น ไตร่ตรอง
หลังคาเป็น ฆ้องระฆังเป็นต้น มีบันไดด้านหน้าวิหาร ประตูเป็นโถงประตูด้านหน้า

เจดีย์ที่อยู่ด้านหลังวิหาร ห่างออกไปประมาณ 2.50 เมตร ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะฐานฐานเชิงซ้อนด้านล่างในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส จากการขุดแต่งบูรณะพบว่า ก่อนการสร้างเจดีย์องค์นี้ ได้มีการปรับพื้นที่ให้เป็นป้อม แล้วยึดขอบด้วยดินลูกรัง จากนั้นจึงก่อรากฐานเจดีย์ขึ้นมาสองประมาณ 76 เซนติเมตร แล้วจึงก่อเจดีย์

ในการวิเคราะห์รูปทรงเจดีย์ โดยอ้างอิงจากลักษณะฐานเจดีย์และลวดลายปูนปั้นที่พบ เจดีย์วัดภูวียงหลานน่าจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆัง และน่าจะมีการประดับลวดลายปูนปั้นจระนำด้วย เนื่องจากพบลวดลายปูนปั้นรูปทรงแหลมคล้ายปีกเปกาจำนวนหนึ่ง

กำหนดแก้ว ปรางค์ให้เฝ้าทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก และทิศใต้ เฉพาะด้านทิศตะวันออกมีขุมประตูปะตูมเข้า (ขุมโอง) มีการก่ออิฐรูปเป็นทางเดินเชื่อมต่อกับบันไดทางเข้าวิหาร ทั้งนี้รูปแบบของขุมโองวัดคู่ซ้ายหลานมีลักษณะเช่นเดียวกับขุมโองวัดศรีโสม วัตถุประสงค์ให้ วัดคู่ให้คนละวัดพัฒนาอาราม เป็นต้น

ในการจุดแสดงศึกษา พบประติมากรรมปูนปั้น บริเวณฐานเจดีย์และส่วนท้ายวิหาร ลวดลายหินอ่อนถูกขูดขีด ส่วนรูปสัตว์ เช่น นาค สิงห์ และรูปเทพาจำนวมาก ยานลวดลายได้รวมพุทธศตวรรษที่ 21

สำหรับรายประจําวันที่ใช้ระดับตามคุณขึ้นหน้ากระดาษ และรายประจําวัน
วัดออกของค่าธรรมเนียม มีความคล้ายคลึงกับผลรวมที่ประจําของเจ็ดวิธีดําลัก
อ.เชื่องสน จ.เชื่องราย เมื่อเปรียบเทียบผลรวมฐานเป็นที่ยอมรับในวงวิชาการแล้ว
พบว่าผลรวมรายประจําวันของวัดกัณฑ์หลาน อาจเป็นรูปแบบที่เกี่วข้องได้

นอกจากนี้ยังมีพระพิมพ์ดินเผา ซึ่งส่วนพระพุทธรูปดินเผาลงรักปิดทอง ปางนารายิณี ศิลปะล้านนา ทศพุทธาวาสที่ 21-22 และภาชนะดินเผาลงรักปิดทอง เทวสถานกำแพง แหล่งเตาเวียงกาหลง แหล่งเตาสันทราย แหล่งเตาบ้านม่วง แหล่งเตาเวียงเหนือ และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-1987) และราชวงศ์ชิง (พุทธศตวรรษที่ 22-23)

จากคความนิยมในการสร้างเจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆัง ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 19 และรูปแบบลวดลายปูนปั้นที่กำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ประกอบกับโบราณวัตถุที่มีอายุในระยะเวลาใกล้เคียงกัน โบราณสถานวัดภูเจ้ายพลาณ น่าจะสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 19-21

วัดภูเจ้ายพลาณ

14. วัดเจดีย์เหลี่ยม (กุ้คำ)

ผังโบราณสถานวัดเจดีย์เหลี่ยม

1. วิหาร
2. เจดีย์

วัดเจดีย์เหลี่ยมตั้งอยู่ในตำบลท่าวันตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ในตำนานเรียกวัดกุ้คำ เชื่อกันว่าสร้างขึ้นในสมัยพญามังราย เพราะมีหลักฐานบันทึกไว้ในเอกสารทางประวัติศาสตร์หลายฉบับ เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่บันทึกไว้ว่า "...เจ้ามังรายจึงได้อำมาตย์คนหนองต่างมาก่อเจดีย์กุ้คำวันนั้นแล..."

หรือในชินกาลมาลีปกรณ์ที่บันทึกไว้ว่า "...ต่อจากได้ขึ้นชนพระเจ้าภูมิกแล้ว พระเจ้ามังรายได้สร้างนครกุมกาม แล้วโปรดให้สร้างเจดีย์กุ้คำขึ้นในนครนั้น เรียงรายไปด้วยพระพุทธรูป 60 องค์..."

ประวัติการสร้างวัดเจดีย์เหลี่ยมนี้ ก็ปรากฏในพงศาวดารโยนกเช่นกัน ดังว่า "...พุทธศักราช 650 (พ.ศ.1831) มีชาว สมุทรอศิก เจ้าหนวรายให้เอาดินที่ขุดต่างหนองต่างมาก่อเจดีย์กุ้คำไว้ในวังกุมกาม..."

อีกทั้ง ไคลงนิราศหริภุญชัยในบทที่ 45 ก็ระบุว่าพญามังรายทรงสร้างกุ้คำเพื่อเป็นที่บรรจุพระอัฐิพระมหาลิองค์หนึ่งของพระองค์ ดังมี

“อารามยศเม้น มังราย
นามกุ้คำหลวงหลาย เช่นฟ้า
ทุกสิบสนมญาณ อัครธรรมา
แปลอัฐิขุนอินน้ำ นานาไธรา

ศ.ดร. ประเสริฐ ณ นคร^{๑๑} ถอดความไว้ว่า วัดอินน้ำขึ้นรมย์ของพญามังราย ชื่อวัดกุ้คำหลวง สร้างไว้มานานหลายชั่วกษัตริย์แล้ว มีพระพุทธรูปทุกสิบองค์เรียงรายอยู่ตลอดคูขาม สร้างเจดีย์ไว้กระตุมกมเหลื้ท่านด้วยความโศกเศร้า

จุดประสงค์ในการสร้างนี้ ยังปรากฏในศิลาจารึกวัดศรีวิไลวงศ์คำ จ.ศ.885 (พ.ศ.2066) ซึ่งกำหนดอายุไว้ในสมัยพระเมืองแก้ว(.2038-2068) ระบุว่ากุ้คำเป็นที่บรรจุพระธาตุ (ของพระพุทธรูปเจ้าหรือของพระอรหันต์) ความว่า "...คำกุมกามไว้ธาตุลูกช้างขวาไว้ธาตุมือขวา..."

หลังจากเรียงกุมกามพินกลับเป็นเมืองอีกครั้งสมัยรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2451 เจดีย์เหลี่ยมได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ โดยหลวงโยนการวิจิตร (มอญปันโย-อุปโยติน) หรือพระยาตะก่า คหมติขามอนุสัญญาชาติพม่าที่ทำการค้าขายในเมืองเชียงใหม่

หลวงโยนการวิจิตรได้ปฏิสังขรณ์องค์พระเจดีย์เหลี่ยมด้วยการได้ฉัตรใหญ่ ฉัตรเล็ก และได้เปลี่ยนแปลงงานประดับเจดีย์ทั้งหมด เช่น ลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มจะระนำ ลวดลายเจดีย์ประจำมุม พระพุทธรูปในซุ้ม อีกทั้งยังได้เพิ่มซุ้มจะระนำในส่วนฐานตอนล่างอีกด้านละ 1 ซุ้มทั้งสี่ด้าน จึงทำให้พุทธรูปประจำซุ้มวัดเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มจาก 60 องค์เป็น 64 องค์ เท่าอายุของหลวงโยนการวิจิตรในขณะนั้น

ในช่วงปี พ.ศ.2538-2539 เรียงกุมกามเกิดน้ำท่วมซัง ส่งผลให้ลวดลายปูนปั้นวัดเจดีย์เหลี่ยมชำรุดหลุดร่วง กรมศิลปากรจึงได้ดำเนินการบูรณะและเสริมความมั่นคงโบราณสถานวัดเจดีย์เหลี่ยมอีกครั้ง

^{๑๑} ประเสริฐ ณ นคร, ราชบัณฑิตยสถาน, 2526, 47-48

วัดพนมไพร

โบราณสถานที่สำคัญภายในวัดเจติยเหล็กได้แก่ เจติยประธานด้านหลังวิหารซึ่งหันหน้าสู่ทิศตะวันออก และด้านทิศเหนือของวิหารเป็นที่ตั้งของพระอุโบสถ

เจติยประธาน เป็นเจติยทรงปราสาทในสมัยเขมรโบราณ ก่ออิฐถือปูน เฉพาะส่วนฐานก่อเสริมด้วยศิลาแลง (ในการบูรณะ การก่อสร้างได้เปิดส่วนผิวนอกของฐานตอนล่าง ปรากฏส่วนฐานทำด้วยศิลาแลงทางด้านทิศเหนือ) ซึ่งเป็นรูปทรงที่ถ่ายแบบมาจากเจติยคู่กุด วัดจามเทวี จังหวัดสุพรรณ

ส่วนฐานตอนล่างเป็นฐานเขียงในสมัยเขมรโบราณ รองรับฐานปัทมที่องไม่ถูกแก้วยกเก็จ ตอนกลางเป็นเรือนธาตุทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสต่อขึ้นไปเป็นชั้นสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนลดหลั่นกัน 5 ชั้น

เรือนธาตุแต่ละด้านประดับประดับปูนจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปด้านละ 3 องค์ ดังนั้นเรือนธาตุชั้นในจึงมี พระพุทธรูป 12 องค์ รวม 5 ชั้นมีพระพุทธรูปทั้งหมด 60 องค์ ตกแต่งปูนจะนำด้วยลวดลายปูนปั้นลายหินขลุ่ยทุกขา ทั้งนี้ปูนจะนำในชั้นที่ 2 และชั้นที่ 3 ตกแต่งกรอบปูนด้วยพญานาคเศียรคัน ส่วนยอดมีลักษณะคล้ายบัวกลุ่มซ้อนกัน 2 ชั้น รองรับปัทมและฉัตร

บริเวณมุมเรือนธาตุแต่ละชั้นประดับด้วยเจติยจำลองประจำมุม สำหรับมุมของฐานเขียงตอนล่างประดับด้วยสิงห์ปูนปั้นทั้ง 4 มุม และในคอนกลางแต่ละด้านเป็นปูนจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับในปางต่างๆ

ปูนจะนำด้านทิศตะวันออกประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ ทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท ทิศเหนือประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่อง และทิศใต้ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย

รอบองค์เจติยมีลานประทักษิณ และกำแพงแก้วที่มีทางเข้าด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ ลักษณะสิ่งประดับประดาและพระพุทธรูปที่เจติยเหล็กนี้ เป็นลักษณะพระพุทธรูปศิลปะพม่าในราวพุทธศตวรรษที่ 25 อันเป็นงานบูรณะในสมัยหลวงโยนการวิจิตร

จากการขุดค้นศึกษาชั้นดินบริเวณลานประทักษิณพบว่า มีการสร้างทับซ้อนกันถึง 7 สมัย ซึ่งครึ่งหลังสุดคงเป็นระยะหลังจากการบูรณะในปี พ.ศ.2461 โดยอาจสร้างขึ้นในปี พ.ศ.2479 ซึ่งเป็นระยะเดียวกับการสร้างแผ่นบูชาหน้าเจดีย์ด้านทิศตะวันออกก็เป็นได้

ทั้งนี้โบราณวัตถุที่พบจากการขุดค้นศึกษาชั้นดินทางโบราณคดีบริเวณฐานเจดีย์ประธาน ได้แก่ หม้อบรรจุกระดูก ภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาสันกำแพง แหล่งเตาเวียงกาหลง แหล่งเตาศิวีลีซานนีย ภาชนะดินเผาแบบหริภุญชัย รวมทั้งเครื่องถ้วยจีนเขียนรูปตัวทศน์ รูปบุคคล เขียนสีแดงบนเคลือบ และโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ เช่น กระเบื้องมุงหลังคา ตะปูจีน ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นและสำริดเป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบพระพักตร์พระพุทธรูปแบบศิลปะหริภุญชัย และลวดลายปูนปั้นแบบล้านนา ซึ่งคงเป็นงานประดับจุ่มจะนำเดินก่อนการบูรณะ กำหนดอายุลวดลายปูนปั้นราวพุทธศตวรรษที่ 21

โบราณวัตถุที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งคือ เศษจารึกหินทราย ที่พบบริเวณลานประทักษิณ (ซึ่งเป็นรูปแบบอักษรไทยแบบแรกที่พบในล้านนา) สันนิษฐานว่าน่าจะมียุทธะหว่าง พ.ศ.1835-1900

ตามเอกสารทางประวัติศาสตร์ระบุว่า วัดเจดีย์เหลี่ยมสร้างโดยพญามังราย เมื่อ พ.ศ.1831 และได้รับการบูรณะเรื่อยมา แม้ปัจจุบันคือปรภมที่ประดับเจดีย์เหลี่ยมจะเป็นแบบพม่าทั้งหมด เนื่องจากการบูรณะในสมัยหลวงโยนการวิจิตร แต่โครงสร้างหลักของเจดีย์ก็ยังเป็นรูปแบบศิลปะหริภุญชัยแบบวัดแก้ว

ฐานพระพุทธรูป มีนิกายเถรวาทแบบโยนการวิจิตร

15. วัดช้างค้ำกานโถม (การโถม, กาดโถม)

วัดช้างค้ำกานโถมตั้งอยู่หมู่ที่ 11 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษา ในพ.ศ.2527 ประชาชนอุทธรณ์โบราณสถานและพระพิมพ์ดินเผาแบบต่างๆ บริเวณสนามหญ้าโรงเรียนวัดช้างค้ำ (ปัจจุบันรื้อถอนไปแล้ว) กรมศิลปากรจึงได้เข้าไปดำเนินการขุดค้นพบแหล่งโบราณคดี พบว่าโบราณสถานนั้น คือ วัดกานโถมเดิม ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตวัดช้างค้ำ และได้เรียกชื่อรวมกันว่า “วัดช้างค้ำกานโถม”

ในพงศาวดารโยนกบันทึกว่า วัดช้างค้ำกานโถมในปัจจุบัน สร้างโดยพญามังราย เสร็จเมื่อจุลศักราช 652 (พ.ศ.1833) ในครั้งนั้นพญามังรายให้หล่อพระพุทธรูปยืนกร 5 องค์ เป็นพระนั่ง 3 องค์ พระยืน 2 องค์ มีขนาดเท่าพระองค์ แล้วจึงโปรดให้นายช่างกานโถมหรือกาดโถม สร้างวิหารคลุมพระพุทธรูป

เชื่อกันว่าพระพุทธรูปยืนองค์หนึ่งที่พญามังรายสร้าง คือพระประธานปางสมาธิวัดพระเจ้าเม็งราย (วัดคานคอด หรือ วัดกาละกอด) ที่เรียกกันว่า พระเจ้าคำดิง-พญามังราย แต่หากวิเคราะห์ที่ลักษณะพระพุทธรูปแล้วพบว่า เป็นศิลปะล้านนาที่มีอิทธิพลสูงจากราพุทธศตวรรษที่ 20 ไม่เข้าไปถึงสมัยพญามังราย

พงศาวดารยับันที่กล่าวต่อไปอีกว่า ในปี พ.ศ.1834 พญามังรายโปรดให้สร้างเจดีย์กว้าง 6 วา สูง 4 วา มีอุโมงค์ 2 ชั้น ชั้นล่างมีพระพุทธรูปประทับนั่ง 4 องค์ ชั้นบนไว้พระพุทธรูปยืนองค์หนึ่ง แล้วสร้างรูปพระสาวกบุตร พระโมคคัลลานะ พระอินทร์และนางอรุณี ไว้คอยรักษาพระพุทธรูป ต่อมาได้มีการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ 2 องค์ไว้ภายใน

เจดีย์องค์ดังกล่าวน่าจะถูกซ่อมโดยการก่ออิฐมาตั้งแต่สมัยพญามังราย¹⁶ การซ่อมเจดีย์กานโถมครั้งสุดท้าย น่าจะเกิดขึ้นในปลายสมัยวิกาลที่ 5 ผลของการซ่อมทำให้รูปแบบเจดีย์ประธานวัดช้างค้ำกานโถมในปัจจุบันนี้เป็นเจดีย์แบบพม่า

เจดีย์ประธานวัดช้างค้ำกานโถม

¹⁶ สันติ ธีระบุณย, เชียงใหม่, 2531 : 68

วิหารวัดกานโถง เป็นปูชนียสถานบริเวณวัดช้างค้ำกานโถง

มีหลักฐานว่าพญามังรายได้ก่อสร้างวัดขึ้นและผู้คนจากเมืองหงสาวดี 500 คน ให้แก่วัด และพญาแสนเมืองมาก็ได้หล่อพระพุทธรูปองค์หนึ่ง และก่อสร้างที่ดินถวายวัด นางบุญยวงได้ถวายข้าคน 12 คน ให้เป็นข้าพระคตยุดแลรักษาพระพุทธรูป และได้หล่อพระพุทธรูปขึ้นอีกองค์หนึ่ง นอกจากนี้นายฮ้ายได้สร้างอุโบสถหลังหนึ่งถวายวัดกานโถง

นอกจากเจดีย์ประธานวัดช้างค้ำกานโถงแล้ว บริเวณด้านทิศใต้ของเจดีย์ ยังปรากฏวิหารและมณฑปฝ่ายวิหาร

วิหารนั้นเป็นวิหารโถง ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าสู่ทิศตะวันตก ปรากฏให้เห็นเฉพาะส่วนฐาน จากการขุดแต่งพบร่องรอยการสร้างวิหารทับซ้อนกัน 2 ครั้ง ลักษณะวิหารยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน พื้นที่ยกเก็จด้านหลังไม่มีฐานขลุ่ยประดับฐานพระพุทธรูป แต่ทำเป็นทางเชื่อมต่อกับมณฑปฝ่ายวิหารแบบวิหารทรงปราสาท เช่นเดียวกับวิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร และวิหารวัดปราสาท จังหวัดเชียงใหม่

ภายในมณฑปฝ่ายวิหารมีฐานปัทม์ก่ออิฐรูปแปดเหลี่ยม เหนือฐานปัทม์น่าจะเป็นแท่นสี่เหลี่ยมสูงเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ทิศ ส่วนยอดนั้น อาจเป็นทรงหลังคาลาดซ้อนลดกัน โดยยอดบนสุดเป็นรูปดอกบัวตูมคล้ายอาคารทำยวiharขนาดเล็กในคือปทุมาม¹¹ ภายในอาคารมีก่อแท่นสี่เหลี่ยมสูงขึ้นรับน้ำหนักของส่วนหลังคา อาจเป็นยอดทรงคิรหรือเจดีย์ทรงระฆังก็ได้ เช่น วิหาร Kubyaukgyi เป็นต้น หรืออาจเป็นฐานของเจดีย์แปดเหลี่ยมก็ได้¹²

จากการขุดแต่งศึกษาวัดช้างค้ำกานโถงเมื่อปี พ.ศ.2527 พบพระพิมพ์ดินเผาแบบหริภุญชัย อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นจำนวนมาก จากการตรวจสอบขึ้นดินทางโบราณคดี พบว่ากลุ่มพระพิมพ์ดินเผาดังกล่าวเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ก่อน และไม่มีความสัมพันธ์กับการก่อสร้างวิหารกานโถง นอกจากนี้ยังพบคนโทดินเผาเนื้อหยาบ มีลายขูดขีดแบบหริภุญชัย ซึ่งภายในมีจารบรรจุอยู่ พระพุทธรูปปูนองค์ทางพระทิศแบบ

¹¹ ใจสันติ เกษมศึกษา, รายงานการขุดแต่งและวิจัยโบราณคดีและการอนุรักษ์โบราณวัตถุภายในเขตอุทยาน, ๒๕๓๖ : ๒๔

¹² สุทธิธ ชาติโยธ, ๒๕๓๖ : ๒๒

พริกขุช้อย ส่วนโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ ที่พบ ได้แก่ เศียรพระพุทธรูปปูนปั้น หนือ
ดินเผาสีน้ำตาล เมื่อแกะรังเคลือบสีน้ำตาลจากแหล่งเตาสันกำแพง ภายในบรรจุแหวน
ทองคำประดับอัญมณี และเงินชาติมหรือเงินเจียง ซึ่งเป็นเงินโบราณล้านนา ประทับ
อักษร "หม" หมายถึง "เชียงใหม่" ทุกก้อน

นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนศิลาจารึกจำนวน 5 ชิ้น จารึกเป็นอักษรธรรมอูย อักษร-
ฝักขาม และอักษรรูปแบบผสมระหว่างอักษรไทยและมอญ ทั้งนี้ ดร.ธันส์ เพนซ์
วิเคราะห์ว่าน่าจะอยู่ในหลักเดียวกัน แต่จารึกคนละสมัย โดยมีจารึกอักษรธรรมอูย
เป็นการจารึกที่เก่าที่สุด กำหนดอายุราว พ.ศ.1750-1850 จารึกอักษรรูปแบบผสม
ระหว่างอักษรไทยและมอญ กำหนดอายุราว พ.ศ.1750-1850 ส่วนจารึกอักษร
ฝักขามกำหนดอายุราว พ.ศ.1940

จากหลักฐานทางโบราณคดีประกอบกับศิลาจารึก แสดงให้เห็นว่าก่อนที่
พญามังรายจะทรงสร้างวัดกานโถม บริเวณนี้มีชุมชนในวัฒนธรรมแบบพริกขุช้อยมา
ก่อนแล้ว ซึ่งพญามังรายทรงสร้างวิหารวัดกานโถมทับบนวัดโบราณ หลังจากนั้น
วัดกานโถมก็ได้รับการทำนุบำรุงโดยกษัตริย์ในราชวงศ์มังรายมาอย่างต่อเนื่อง
ดังปรากฏหลักฐานในตำนานโบราณล้านนาหลายฉบับ

16. วัดธาตุขาว

ผังโบราณสถานในวัดธาตุขาว

1. วิหาร
2. เจดีย์
3. มณฑป
4. อุโบสถ

วัดธาตุขาวตั้งอยู่ในเขตตำบลท่าวังศาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเวียงกุมกาม ชื่อวัดธาตุขาวในปัจจุบันเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียก ตามลักษณะองค์เจดีย์ที่ฉาบปูนสีขาว

กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งศึกษาโบราณสถานวัดธาตุขาวเมื่อ พ.ศ.2528-2529 พบว่าประกอบด้วยวิหารตั้งอยู่หน้าเจดีย์ อุโบสถและมณฑป

วัดธาตุขาวมีการก่อสร้าง 2 ระยะด้วยกัน โดยในระยะแรกคงมีเฉพาะเจดีย์ วิหาร และอุโบสถเท่านั้น

ต่อมาจึงมีการก่อสร้างมณฑปสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปเพิ่มเติม

วิหารวัดธาตุขาวเป็นวิหารโถง หันหน้าสู่ทิศตะวันออก ปัจจุบันปรากฏเฉพาะส่วนฐานปัทม์ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่ออิฐ ฉาบปูนขาว ออกเเก็จด้านหน้า 1 ตอน ภายในมีเสา 4 คู่ ห้องด้านหลังมีฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระประธาน มีบันไดทางขึ้น 1 แห่งด้านหน้าวิหาร โครงสร้างหลังคาไม้ มุงกระเบื้องดินเผา

เจดีย์ด้านหน้าวิหาร ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะส่วนฐานเขียงตอนล่างในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับฐานปัทม์ยกเก็จ 2 ตอน ซึ่งภายหลังการสร้างมณฑปทางทิศใต้ในระยะที่ 2 แล้ว คงมีการสร้างแนวกำแพงแก้วเชื่อมต่อทางด้านท้ายมณฑปล้อมรอบองค์เจดีย์ไปจรดท้ายวิหารด้านทิศตะวันตก

สำหรับอุโบสถวัดธาตุขาวสร้างขึ้นในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเสมาหินปึกกำหนดเขตโดยรอบ ซึ่งอุโบสถภายในเวียงกุมกามที่พบเสมาหินล้อมรอบชัดเจน มีเพียง 3 แห่งเท่านั้น คือวัดธาตุขาว วัดป่าเยี้ย และวัดหัวหนอง

ทางทิศใต้ของวิหารเป็นอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหลังเป็นฐานชุกชีสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป มีบันไดอยู่ทางด้านหน้า ในปี พ.ศ.2528 พบชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นบริเวณด้านหลังของแท่นฐานชุกชี ศรัทธาชาวบ้านจึงได้ร่วมกันบูรณะพระประธานดังปรากฏในปัจจุบัน

จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรม และโบราณวัตถุสำคัญที่นำมากำหนดอายุการสร้าง ได้แก่ อิฐจารึกอักษรฝักขาม กำหนดอายุตัวอักษรได้ว่าพุทธศตวรรษ

ที่ 21 สอดคล้องกับหลักฐานด้านศิลปกรรมซึ่งนิยมสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 วัดธาตุขาวจึงน่าจะสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21-22

วัดธาตุขาว

17. วัดธาตุน้อย

วัดธาตุน้อยตั้งอยู่ในเขตบ้านช้างค้ำ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ สภาพโบราณสถานก่อนการขุดแต่งเป็นเนินดิน ปรางค์ก่อด้วยอิฐล้อมรอบขุดหาโบราณวัตถุโดยมีเจดีย์เป็นหลุมขนาดใหญ่

ต่อมาปี พ.ศ.2528 กรมศิลปากร ได้ดำเนินการขุดแต่งศึกษา พบฐานเจดีย์ และวิหาร โดยวิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ มีแท่นบูชารูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ตั้งระหว่างเจดีย์และวิหาร 1 แท่น

วิหารเป็นวิหารโถงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าสู่ทิศตะวันออก ก่ออิฐ ฉาบปูนขาว ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอนเป็นห้องประดิษฐานพระประธาน พบลวดลายปูนปั้นประดับซุ้มปราสาทบริเวณฐานชุกชีอย่างวิจิตรอุกบิณ

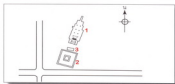
ภายในวิหารประกอบด้วยเสากลม 8 คู่ ฐานเสาก่อด้วยศิลาแลง ด้านบนก่ออิฐซ้อนกันขึ้นไป โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ มีบันไดทางด้านหน้าและบันไดเล็กทางทิศตะวันตกอีก 1 แห่ง

จากการขุดแต่งศึกษา พบร่องรอยการก่อสร้างวิหารซ้อนทับกันอย่างน้อย 1 ครั้ง โดยในครั้งหลังได้ก่ออิฐเสริมผนังด้านข้างของซุ้มปราสาทให้หนาขึ้น สร้างฐานชุกชีเลียนบริเวณด้านซ้ายของซุ้มปราสาทและแท่นบูชาอีก 1 แห่ง

สำหรับเจดีย์นั้น พบเพียงส่วนฐานเขียนในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซ่อนบนฐานเขียนขนาดใหญ่ (ฐานประทักษิณ) จากการที่พบประติมากรรมปูนปั้นจำนวนมาก ทั้งรูปเทวดา ยักษ์แบก นาค หงส์ กิณี และลวดลายประดับกรอบซุ้มบริเวณรอบเจดีย์ จึงสันนิษฐานว่า เจดีย์วัดธาตุน้อยน่าจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทที่เรือนธาตุแต่ละด้านมีซุ้มจะนำสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป และผนังเรือนธาตุประดับด้วยลวดลายปูนปั้นแบบวัดโพธารามมหาวิหาร (วัดเจ็ดยอด) อ.เมือง จ.เชียงใหม่^{๑๑}

โบราณวัตถุที่พบได้แก่ พระพุทธรูปสำริดปางนารวิชัย ศิลปะล้านนา พระพิมพ์ดินเผา (พระสิริสอง) ประติมากรรมปูนปั้นรูปเทวดา ยักษ์แบกนาค หงส์ กิณี และลวดลายปูนปั้นอุกบิณ นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุประเภทภาชนะดินเผา ที่ผลิตจากแหล่งเตาพื้นเมืองล้านนา

จากหลักฐานที่ปรากฏ จึงกำหนดอายุสมัยการสร้างวัดธาตุน้อยไว้ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20

ผังโบราณสถานในวัดธาตุน้อย

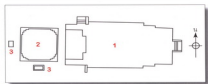
1. เจดีย์
2. วิหาร
3. แท่นบูชา

วัดธาตุน้อย

^{๑๑} กษัตริย์พงศ์, รายงานการขุดแต่งศิลปกรรมโบราณคดีวัดธาตุน้อย เชียงใหม่, 2528 : 8

18. วัดโบสถ์ (วัดอุโบสถ)

ผังโบราณสถานในวัดโบสถ์

1. วิหาร
2. เจดีย์
3. แท่นบูชา

วัดโบสถ์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองกุมาง ที่หมู่ 1 บ้านน้ำเปอะ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากในอดีต ชาวบ้านได้บูชาพระพุทธรูปและวัตถุมีค่าทางศาสนาจำนวนมากบริเวณเนินโบราณสถานแห่งนี้ จึงเชื่อกันว่าเป็นอุโบสถหรือโบสถ์ในอดีตก็ได้ จึงเรียกต่อ ๆ กันมาว่าวัดโบสถ์

กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดแต่งศึกษาเมื่อปี พ.ศ.2542-2543 พบวิหารและเจดีย์ โดยวิหารเป็นวิหารโถงในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ประกอบด้วยเสา 6 คู่ ฐานรองเสาเป็นศิลาแลง ตัวอาคารยกเก็จ 2 ตอนทางด้านหน้า และ 1 ตอนทางด้านหลังเป็นฐานสูงซึ่งสำหรับประดิษฐานพระประธาน โดยได้พบแนวผนังก่ออิฐที่ด้านท้ายวิหาร ด้านหลังขึ้นอยู่ด้านหลังและทั้งสองข้างของห้องด้านหลัง โครงสร้างหลังคาเป็นไม้ มุงกระเบื้องดินช่อตามที่ยึดมุงสร้างกันในล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 21

วิหารวัดโบสถ์มีการก่อสร้างทับซ้อนกัน 2 สมัย โดยสมัยหลังมีการถมพื้นที่ด้านนอกให้สูงขึ้นเหนือส่วนท้องไม้ของฐานวิหาร ในขณะที่พื้นภายในวิหารไม่ได้ถูกถมให้สูงขึ้นดังเช่นด้านนอก

ด้านหลังวิหารห่างไปราว 1.60 เมตรเป็นเจดีย์ ซึ่งปรากฏเฉพาะส่วนฐานเชิงตอนล่างในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ผลจากการขุดแต่งศึกษาค้างนี้ สามารถสันนิษฐานถึงรูปแบบเจดีย์ได้ว่า น่าจะเป็นทรงปราสาทขอมระฆัง ด้านทิศใต้และทิศตะวันตกของเจดีย์พบแท่นบูชาจำนวน 2 แท่น เป็นแท่นบูชาลักษณะเดียวกับที่พบตามโบราณสถานในบริเวณกุมาง กำหนดอายุได้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-22

สำหรับโบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่ง ได้แก่ ภาชนะดินจากแหล่งเตาลำปาง แหล่งเตาสันกำแพง แหล่งเตาเวียงกาหลง และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง ที่มีเนื้อดินขาวบางละเอียด ตกแต่งด้วยการเขียนลายสีน้ำเงินได้เคลือบ และเคลือบสีเขียว (พ.ศ.1911-2187)

นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูปหินทราย ประติมากรรมปูนปั้นรูปเศียรเทวดาทรงเครื่องแบบกัมพูชา ที่สามารถนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับประติมากรรมปูนปั้นรูปเทวดาที่พุทธารามมหาวิทยาลัยวัดเจ็ดยอด ซึ่งมีอายุสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และยังพบพระพุทธรูปหินเผาแบบพระสิริสอง ซึ่งนิยมสร้างกันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยล้านนา

ที่สำคัญได้พบแผ่นอิฐมีจารึกอักษรฝักขาม และภาษาไทย จำนวน 10 แผ่น ส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 21 มีรายละเอียดดังนี้
จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 1 ปรากฏตัวอักษร 2 บรรทัด ลักษณะเป็นอักษรฝักขาม อ่านได้ดังนี้

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	ดินนาโ...	ดินนาโ...
บรรทัดที่ 2	ดินนาฝ...	ดินนาฝ...

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 2 ปรากฏตัวอักษร 1 บรรทัด ลักษณะเป็นอักษรฝักขาม
ภาษาไทย อ่านได้ดังนี้

คำอ่าน	ปริวรรต
...ฤโท ศิ ...	...ฤโท ศิ ...

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 3 ปรากฏตัวอักษร 2 ด้าน ลักษณะเป็นอักษรฝักขาม
อ่านได้ดังนี้

ด้านที่ 1

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	ดิน ห...	ดิน ห...
บรรทัดที่ 2	อฮัน ดิน...	โยนดิน...

ด้านที่ 2

คำอ่าน	ปริวรรต
ดิน ...	ดิน...

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 4 ปรากฏตัวเลข 1 บรรทัด ลักษณะเป็นตัวเลขฝักขาม
อ่านได้ดังนี้

คำอ่าน	ปริวรรต
...2 1...	...21...

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 5 ปรากฏตัวอักษร 4 บรรทัด ลักษณะเป็นอักษรฝักขาม
อ่านได้ดังนี้

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	...ค ย ค บ อ	...คยค ป อ...
บรรทัดที่ 2	น ช ย ... ฮ	น ช ย ... ฮ
บรรทัดที่ 3	มา ณ... อ ำ เ	มา ณ... อ ำ เ
บรรทัดที่ 4	เ ฎ ี ี	เ ฎ ี ี

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 6 ปรากฏตัวเลข 2 บรรทัด ลักษณะเป็นตัวเลขฝักขาม
อ่านได้ดังนี้

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	ติ น พียา ม ๑	ตินพียาม๑
บรรทัดที่ 2	(๓) ๒	(๓) ๒

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 7 และ 8 ลักษณะจารึกเป็นรูปดวงชะตา

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 9 ปรากฏอักษรฝักขามเพียงตัวเดียว คือตัว "ค"

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 10 ปรากฏอักษรฝักขาม 2 ด้าน ทั้ง 2 ด้าน มีอักษรตัว
"ค" เพียงตัวเดียว

ภาพแสดงแผ่นจารึกจากหอพระไตรปิฎก

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ปรากฏซึ่งรูปแบบโบราณสถานและโบราณวัตถุ สันนิษฐานว่าวัดโบสถ์น่าจะมีการสร้างอยู่ระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้น พุทธศตวรรษที่ 22

โบสถ์

19. วัดบ่อน้ำทิพย์

ผังบริเวณสถานในวัดบ่อน้ำทิพย์

1. วิหาร
2. โบราณสถานรูปตัว L
3. โบราณสถาน 1
4. โบราณสถาน 2

วัดบ่อน้ำทิพย์

วัดบ่อน้ำทิพย์ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลหนองหอย อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ตรงบริเวณจุดตัดทางหลวงหมายเลข 107 กับถนนวงแหวนรอบใน (ฉ. 3) ไม่ปรากฏชื่อวัดบ่อน้ำทิพย์ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ใดๆ

ปี พ.ศ.2536 กรมโยธาธิการ มีแผนก่อสร้างถนนวงแหวนรอบในครั้งที่ 3 (ฉ. 3) ซึ่งมีแนวถนนตัดผ่านโบราณสถานวัดบ่อน้ำทิพย์ ดังนั้นกรมศิลปากร จึงประสานงานกรมโยธาธิการเพื่อขอผลการก่อสร้างและดำเนินการขุดค้นเบื้องต้น พบเนินโบราณสถาน 4 เนินดังนี้

1. เนินวิหาร พบพร้อมทั้งโบราณวัตถุจำพวกเศษภาชนะดินเผา ชิ้นส่วนปูนปั้น ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย และชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา
2. เนินโบราณสถานรูปตัว L ทางด้านเหนือของเนินวิหาร
3. เนินอาคารทิศตะวันตกของเนินวิหาร พบพร้อมทั้งโบราณวัตถุจำพวกเศษภาชนะดินเผาและหินสี (โบราณสถานหมายเลข 1)
4. เนินอาคารด้านทิศตะวันออกของเนินวิหาร (โบราณสถานหมายเลข 2)

ต่อมาปี พ.ศ.2546 จึงดำเนินการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ ทั้งนี้มีการขุดแต่งและบูรณะในส่วนของเนินวิหาร เนินโบราณสถานรูปตัว L และเนินอาคารทิศเหนือของวิหาร ปรากฏผลดังนี้

ฝั่งวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าสู่ทิศตะวันออก ออกเชิงด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน ลักษณะเป็นชั้นหน้ากระดาน เล็กๆ ซ้อนเหลื่อมกัน 2 ชั้น ฐานบัวคว่ำและชั้นหน้ากระดาน มีบันไดทิศขึ้นเฉพาะด้านหน้า หันวิหารไม่พบร่องรอยของอิฐปูพื้น

สำหรับอาคารรูปตัว L มีบันไดทางขึ้นทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ปัจจุบันปรากฏให้เห็นเฉพาะส่วนฐานวิหารซึ่งประกอบด้วย ฐานเชิง 1 ชั้นรับชั้นบัวคว่ำซ้อน 2 ชั้นอย่างวิหารวัดราชนิคม

ส่วนทางทิศใต้ของวิหาร มีเจดีย์รายในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

สำหรับโบราณวัตถุที่พบ ได้แก่ ภาชนะดินเผาแบบหริภุญชัย ภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาสันกำแพง ภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาเวียงกาหลง ชิ้นส่วนเครื่องถ้วยจีนเขียนสีน้ำเงินได้เคลือบ สมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-2187) ที่สำคัญในการขุดค้นครั้งนี้ได้พบอิฐมีจารึกอักษรธรรมล้านนา กำหนดอายุให้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

ทั้งนี้จากรูปแบบสถาปัตยกรรมและโบราณวัตถุที่พบ วัดบ่อน้ำทิพย์น่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22

ผังโบราณสถานวัดปูเปี้ย

1. วิหาร
2. เพรียง
3. อุโบสถ
4. สรูปปรมาณเจดีย์

เจดีย์ตั้งอยู่หลังวิหาร อุโบสถ สรูปปรมาณเจดีย์ และสทน์บูชา

วิหารวัดปูเปี้ยเป็นแบบวิหารโถง ตั้งอยู่บนฐานเขียงยกพื้นสูงต่อกับฐานประทักษิณของเจดีย์ ซึ่งฐานประทักษิณที่สูงมากเช่นเดียวกับวัดสีคิ้ว อาจเนื่องจากเป็นที่ลุ่มต่ำ และต้องปูหินแผ่นน้ำปิ้งก็ได้ และคงมีปัญหาเรื่องน้ำท่วมจึงด้วย

ปัจจุบันวิหารวัดปูเปี้ยคงเหลือเฉพาะส่วนฐานปัทม์ในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ห่องด้านหลังฐานชุกชีเต็มพื้นที่ห่อง เช่นเดียวกับวัดสีคิ้ว วัดภู่อายสี วัดภู่อายหลาน และวัดพญามังราย ถัดจากห่องประดิษฐานพระประธานเป็นคูหา (ห่องคั่นอุฎ्ฐี) แบบวิหารวัดสีคิ้ว วิหารวัดกานโถม และวิหารวัดพญามังรายก็ได้ รวมทั้งอาจมีหลังคาแบบเครื่องยอด ดังเช่นที่วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร²² และวิหารวัดปราสาทก็ได้

ภายในวิหารมีเสาท่อนอิฐ 6 คู่ มีบันไดหลักด้านหน้า 1 แห่ง และบันไดเล็กท้ายวิหาร 2 แห่ง ทั้งมีบันไดและห่องคูหาท้ายวิหาร (ห่องคั่นอุฎ्ฐี) นั้นเชื่อมต่อกับลานประทักษิณของเจดีย์

จากการขุดแต่ง พบว่าวิหารวัดปูเปี้ยมีการก่อสร้างทับซ้อนกัน 2 สมัย โดยสมัยหลังได้มีการขยายวิหาร เพิ่มเสาท่อนอกวิหารบริเวณผนังด้านข้าง เพื่อรองรับชายคาปีกนกทั้งสองข้าง ย้ายเสาอุโบสถ และสร้างคูหาท้ายวิหาร (ห่องคั่นอุฎ्ฐี) สร้างมุขโถงตอนหน้าสร้างบันไดทางขึ้นด้านหน้า และตกแต่งหน้าเสาดด้วยตัวหนา

สำหรับเจดีย์ประธานนั้น ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณด้านหลังวิหาร มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ฐานประทักษิณทางทิศตะวันออกเฉียงใต้มีบันไดทางขึ้น 1 แห่ง

รูปแบบเจดีย์เป็นทรงปราสาทยอดระฆัง ส่วนฐานตอนล่างเป็นฐานเขียงไม่มีสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับชั้นหน้ากระดานสี่เหลี่ยมในผังยกเก็จซ้อนกัน 3 ชั้น และฐานฐานปัทม์ยกเก็จซ้อนกัน 2 ชุด แต่ละชุดประกอบด้วย ฐานปัทม์เรียงซ้อนกัน 2 ชั้น และคั่นไว้ด้วยชั้นหน้ากระดานที่ยึดสูงมาก

ส่วนตอนกลางเป็นเรือนธาตุทรงสี่เหลี่ยม ยกเก็จลัดกับส่วนฐาน มีซุ้มจะนำประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งสี่ด้าน มุมเรือนธาตุตกแต่งด้วยลายสถาปนา กาบสำ ส่วนองค์เรือนธาตุตกแต่งด้วยลายปูนปั้นแบบล้านนาที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน เช่นเดียวกับซุ้มโถงวัดหัวหนอง วัดเจดีย์ยอด วัดบันสาท และวัดหนองจัน ซึ่งมีอายุ

²² หนองคายภรณ์ 4. รายงานการปฏิบัติงานสถาปนาและ อนุรักษ์โบราณสถาน วัดปูเปี้ย จังหวัดน่าน 2539 : 20

วัดพนม

ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 21¹¹ ทว่าบางท่านมีความเห็นว่าเป็นสวดลายที่ผสมกันระหว่างศิลปะร่วมสมัยกับศิลปะอยุธยาตอนต้น¹²

เหนือเรือนธาตุขึ้นไปเป็นชั้นฐานปัทมมครูป รองรับชั้นมาลัยเถาและองค์ระฆังในผังแปดเหลี่ยม ซึ่งชั้นมาลัยเถาวิคปูเบียมมีลักษณะไม่ตรงตามแบบแผนของเจดีย์ล้านนามากนัก เหนือขึ้นไปเป็นบัวลี้ก่หลายเหลี่ยมหรืออาจเป็นบัวลี้ก่ทรงกลมก็ได้ ส่วนบนทั้งหลายไม่ทราบรูปแบบ

ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม ให้ความเห็นเกี่ยวกับเจดีย์วัดพนมเบี๋ยว่า เป็นเจดีย์ล้านนาที่นำองค์ประกอบของเจดีย์ทรงระฆังมาไว้เหนือเรือนธาตุสี่เหลี่ยมของเจดีย์ทรงปราสาท¹³ อันเป็นพัฒนาการของเจดีย์ทรงปราสาทในราวพุทธศตวรรษที่ 21 เช่นเจดีย์บรรจุพระเจดีย์โลกราช (พ.ศ.2030) เจดีย์วัดหนองจวิน (ครึ่งแรกปลายพุทธศตวรรษที่ 21) และเจดีย์วัดโลกโมฬี (พ.ศ.2071) เป็นต้น

ทว่ารูปแบบของเจดีย์วัดพนมเบี๋ยมีวิวัฒนาการในด้านความสูงของฐานอย่างมากทั้งฐานเขียงและฐานปัทมมคกึ่งสูงซ้อนกัน 2 ชุด ซึ่งมีความแตกต่างไปจากเจดีย์ทรงปราสาทในระยะก่อน ดังนั้นควรเป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นในราวครึ่งหลังปลายพุทธศตวรรษที่ 21

สำหรับอุโบสถหันหน้าสู่ทิศตะวันออก วางผังขนานไปกับแนววิหารและเจดีย์ตั้งบนฐานเขียงที่มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ผนังกำแพงมีช่องประตูปากบาท มีบันไดทางขึ้นทางด้านหน้า ภายในกำแพงแก้วมีเสมาหินทรายกลมสี่แฉกกับสี่เสา อุโบสถก่ออิฐฉาบปูนขาว ปิฐฐานคงเหลือเฉพาะส่วนฐานปัทมม ในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน ห้องด้านหลังเป็นฐานชุกชีประดิษฐานพระประธานภายในอาคารไม่มีเสารองรับโครงสร้างหลังคา แต่ใช้เทคนิคแบบผนังรับน้ำหนักแทน บริเวณฐานหน้ากระดานห้องไม้ตกตั้งสวดลายปูนปั้นรูปเมฆ นวี่ลายกรอบช่องกระจากโดยรอบ

¹¹ วิไลศักดิ์ อภราชกุล, รายงานการสืบเสาะประวัติและในสมัยอาณาจักรขอมโบราณ, กรุงเทพฯ : ๖ สิงหาคม 2545 : 49

¹² อ. น. บวรวิภา, สวดลายพื้นเมืองล้านนา, กรุงเทพฯ : 2532 : 85

¹³ สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะล้านนาสมัยใหม่, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์, 2539 : 149-152

สถาปัตยกรรมตั้งอยู่ด้านหน้าอุโบสถ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ คงเหลือเฉพาะส่วนฐานมีลักษณะเป็นบัวคว่ำ เหนือขึ้นไปเจาะช่องประตูปากบาฬเช่นเดียวกับผนังกำแพงแก้วของอุโบสถ ด้านละ 2 ช่อง ที่เหลือพังทลาย แต่จากการพบแผ่นทองจังโกที่ใช้ประดับส่วนปล้องไฉนในบริเวณสถาปนินี้ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นสถาปัตยกรรมที่ส่วนยอดเป็นองค์ระฆัง ปล้องไฉน และฉัตร และคงเป็นสถาปัตยกรรมของบุคคลสำคัญ เพราะพบหม้อดินเผาเนื้อไม่แกร่ง และเศษกระดูกสัตว์ครึ่งคนครึ่งสัตว์หรือเท้าของมนุษย์ ด้านหน้าของสถาปัตยกรรม เป็นที่ตั้งของแท่นบูชาแบบฐานปัทม์ต้องไม่ถูกแกว่งออกไป

จากการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานวัดปุTTY ได้พบ โบราณวัตถุที่สำคัญ ได้แก่ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริด พระพุทธรูปแก้ว พระพุทธรูปหินทราย พระพุทธรูปปูนปั้น พระพุทธรูปขนาดเล็กเนื้อตะกั่ว ด้านหลังมีการจารึกคำกล่าว พระพิมพ์ดินเผาประเภทพระคงและพระสิริสอง

นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาชั้นกำแพงเวียงกาหลง และภาชนะดินเผาแบบหริภุญชัย ส่วนโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ ได้แก่ แผ่นอิฐมีลวดลาย แก้วหัวแหวนหินสี ลูกปัดหินสี ใบมีดเหล็ก และทองเบ็ญ เป็นต้น

โบราณสถานภายในวัดปุTTY มีขนาดใหญ่ และอยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ แสดงให้เห็นว่าวัดปุTTY น่าจะเป็นวัดที่มีความสำคัญมากในเวียงกุมกาม โดยได้รับการบูรณะอย่างต่อเนื่อง

จากการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบของสถาปัตยกรรมวิเคราะห์ร่วมกับโบราณวัตถุ จึงกล่าวได้ว่าโบราณสถานวัดปุTTY น่าจะมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 22

เจดีย์โบราณวัดปุTTY

21. วัดพระเจ้าองค์ดำ

วัดพระเจ้าองค์ดำตั้งอยู่ในหมู่ที่ 1 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ สถาปนาขึ้นตั้งแต่เป็นเนินโบราณสถานขนาดใหญ่ 2 เนิน ชาวบ้านเรียกว่าเนินพญามังรายและเนินพระเจ้าองค์ดำ ภายหลังการขุดแต่งในปี พ.ศ.2532 จึงแยกเป็นวัดพญามังราย และวัดพระเจ้าองค์ดำ

สำหรับวัดพระเจ้าองค์ดำ เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกกัน เนื่องจากพบพระพุทธรูปสำริด (โพใหม่) สีดำโบราณสถานภายในวัดประกอบด้วยวิหารหันหน้าสู่ทิศเหนือ ด้านหลังวิหารเป็นเจดีย์ และพบฐานอาคารอีก 3 หลังในบริเวณใกล้เคียงกัน

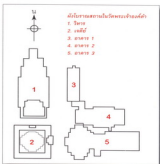
วิหารวัดพระเจ้าองค์ดำเป็นวิหารโถง ปัจจุบันปรากฏเฉพาะส่วนฐานปัทม์ห้องไม้ลูกแก้วอกไก่ ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน ห้องด้านหลังมีร่องรอยของฐานชุกชี มีบันไดอยู่ทางด้านหน้าวิหาร โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินร่อน

ส่วนเจดีย์ คงเหลือเฉพาะส่วนฐานเชิงตอนล่างในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส 2 ชั้น กับชั้นนาคกระดานยกเก็จ ซึ่งจากหลักฐานปูนปั้นที่พบสันนิษฐานว่าเจดีย์องค์นี้น่าจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆัง

ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ พบกลุ่มอาคาร 3 หลังเชื่อมต่อกัน โดยอาคารหลังที่ 1 หันหน้าสู่ทิศเหนือเช่นเดียวกับวิหาร มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดทางด้านหน้าและด้านหลัง

อาคารหลังที่ 2 เป็นวิหารโถง วางผังในแนวทิศตะวันออกตะวันตก มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดทางด้านหน้า และทางเดินเชื่อมต่อไปยังอาคารหลังที่ 1 และฐานอาคารหลังที่ 3

อาคารหลังที่ 3 ประกอบด้วยวิหารโถง 2 หลังเชื่อมต่อกัน หันหน้าไปทางทิศตะวันออกหนึ่งหลัง ไปทางทิศตะวันตกอีกหนึ่งหลัง วิหารทั้ง 2 นี้ คงสร้างขึ้นไม่พร้อมกัน กล่าวคือ วิหารโถงหลังที่ 2 น่าจะสร้างขึ้นก่อน แล้วจึงสร้างวิหารโถงหลังแรกเชื่อมต่อไปภายหลัง เนื่องจากกระเบื้องรอยต่อของวิหารทั้ง 2 หลัง ไม่ได้ติดส่วกันนัก

ผังโบราณสถานในวัดพระเจ้าองค์ดำ

1. วิหาร
2. เจดีย์
3. ปราสาท 1
4. ปราสาท 2
5. ปราสาท 3

วัดพระเจ้าองค์ดำ

โบราณวัตถุที่พบในการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ.2532 ซึ่งเป็นโบราณวัตถุที่พบจากวัดพระเจ้าองค์ดำร่วมกับวัดพญามังราย ได้แก่พระพุทธรูปสำริดแบบล้านนาพุทธศตวรรษที่ 20-21 พระพุทธรูปนาคปรกทรงเครื่องสำริดศิลปะสุโขทัย พระพุทธรูปปูนปั้นและพิมพ์ดินเผาแบบล้านนาที่ทำสืบเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

นอกจากนี้ ยังพบชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้นเป็นจำนวนมากบริเวณฐานเจดีย์และวิหาร ประกอบด้วยลวดลายที่ใช้ประดับชั้นจระนำ ลายกระหนกปลายซุ้ม ลายพันธุ์พฤกษา ประติมากรรมรูปคนแคระและสิงห์แบก เป็นต้น

ทั้งนี้ลวดลายปูนปั้นส่วนใหญ่ มีลักษณะใกล้เคียงกับลวดลายปูนปั้นที่วัดพญามังรายและลวดลายที่ใช้ประดับวัดโพธารามมหาวิหาร (วัดเจ็ดยอด) ซึ่งกำหนดอายุในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 21

ส่วนโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ ได้แก่ ชิ้นส่วนบัวปากกระบัง แผ่นโลหะฉลุลายปิดทอง ใช้สำหรับประดับเจดีย์ ตัวเหลาเชิงรวาบันได ชิ้นส่วนภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาสันกำแพง แหล่งเตาเวียงกาหลง และเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-2187)

กลุ่มโบราณสถานวัดพระเจ้าองค์ดำ เป็นกลุ่มโบราณสถานที่สร้างทับซ้อนกันหลายสมัย จากการวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรม และโบราณวัตถุที่พบร่วมกัน อาจกล่าวได้ว่าน่าจะสร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21

รอย跡วัดพระเจ้าองค์ดำ

ปูชนียวัตถุโบราณดินเผาในเขตวัดพระเจ้าองค์ดำ

22. วัดพระธาตุ

วัดพระธาตุ ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 5 ตำบลหนองม่วง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ปี พ.ศ.2538 สำนักงานทางหลวงที่ 1 ได้กำหนดเส้นทางเพื่อตัดถนนสาย ณ 3 ขึ้น (ปัจจุบันคือถนนวงแหวนรอบในช่วงที่ 3) กรมศิลปากร และสมาชิกอาสาสมัครท้องถิ่นในการอนุรักษ์ธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรม (อส.มศ.) ได้ร่วมกันสำรวจพื้นที่บริเวณเส้นทางก่อสร้างถนนสาย ณ 3 พบเนินโบราณสถานหลายแห่งอยู่ในแนวพื้นที่การก่อสร้างถนน เฉพาะบริเวณวัดพระธาตุพบเนินโบราณสถาน 1 แห่งและเนินดินที่คาดว่าจะมีโบราณสถานอีก 3 แห่ง

ต่อมาในปีพ.ศ.2542 กรมศิลปากรจึงได้ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานนี้ ปรากฏ และขุดตรวจเจดีย์ที่เหลือ 3 เนิน เพื่อหาร่องรอยหรือแนวรากฐานอาคารโบราณสถานที่ยังคงเหลือ ในปัจจุบันจึงมีการขุดแต่งโบราณสถานภายในวัดพระธาตุ

จากการขุดแต่งพบว่า วิหารวัดพระธาตุเป็นวิหารโถงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าสู่ทิศตะวันออก ยกเก็จด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ 2 ตอน มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าวิหาร ภายในประกอบด้วยฐานเสาจำนวน 2 คู่ โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงกระเบื้องดินขอ ซึ่งเป็นรูปแบบวิหารที่สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22

เจดีย์ตั้งอยู่ด้านหลังวิหาร เหลือเฉพาะฐานเชิงตอนล่างในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ร่องรอยชั้นหน้ากระดาน 3 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นชั้นบัวคว่ำ ทั้งนี้มีการปฏิรูปเป็นลานรอบองค์เจดีย์

นอกจากวิหารและเจดีย์ ยังพบโบราณสถานอีก 4 แห่ง คงเหลือเฉพาะส่วนฐานเท่านั้น

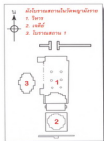
โบราณสถานวัดพระธาตุ เป็นโบราณสถานที่ถูกรบกวนและถูกทำลายเป็นอย่างมาก ส่งผลให้ไม่สามารถระบุรูปแบบที่ชัดเจนของโบราณสถานได้ ดังนั้นในการกำหนดอายุจึงต้องอาศัยหลักฐานโบราณวัตถุที่พบจากการขุดค้นขุดตรวจ ทั้งนี้ในปี พ.ศ.2538 และปี พ.ศ.2542

จากชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้น และภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาบ้านนา อันกำหนดอายุได้เป็นราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 และจากรูปแบบศิลปสถาปัตยกรรมที่คล้ายโบราณสถานหลายแห่งในเวียงกุมกาม ซึ่งส่วนใหญ่สร้างขึ้นระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-22 โบราณสถานวัดพระธาตุจึงน่าจะมีการสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22 เช่นเดียวกัน

วัดพระธาตุ

23. วัดพญามังราย (วัดพระเจ้ามังราย)

วัดพญามังราย

วัดพญามังราย ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 1 ตำบลท่าวังศาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ทางทิศตะวันออกของกลุ่มโบราณสถานวัดพระเจ้าองค์คำ ห่างกันประมาณ 30 เมตร สภาพที่ยังคงการขุดแต่งเป็นเนินโบราณสถานขนาดใหญ่ 2 เนิน ชาวบ้านเรียกกันว่า เนินพญามังรายและเนินพระเจ้าองค์คำ ภายหลังการขุดแต่งในปี พ.ศ.2532 จึงแยกเป็นวัดพญามังราย และวัดพระเจ้าองค์คำ

จากการขุดแต่งบูรณะพบว่ากลุ่มโบราณสถานวัดพญามังราย ประกอบด้วยวิหารหน้าเจดีย์ หันหน้าสู่ทิศเหนือ ฐานอาคารหนึ่งหลังทางทิศตะวันตกของเจดีย์ แนวกำแพงแก้วเฉพาะด้านทิศเหนือและมุมโขง

วิหารวัดพญามังรายเป็นวิหารโถง ปัจจุบันปรากฏเฉพาะส่วนฐานปัทม์ ถูกแกวออกโค้ง ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหลังเป็นห้องประดิษฐานพระประธานที่มีการสร้างฐานซุกซีเต็มพื้นที่ห้องเช่นเดียวกับวัดคู่อัยสิริ วัดคู่อัยหลาน วัดคู่อัยด้อม และวัดกุ่มกาม เป็นต้น ถัดจากห้องนี้ มี

คูหาทำวิหาร (ห้องคี่เกอญี) แบบวิหารรัตนโกสินทร์ วัดปู่เข็ง และวัดยี่ด่าง เป็นต้น

พื้นวิหารปูด้วยอิฐ มีเสาจำนวน 3 คู่ ฐานเสาทำด้วยหินแกรนิต มีบันไดหลักตรงมุมอกเก็ชทางทิศตะวันตกด้านหน้าวิหารและบันไดเล็กๆ ทำวิหารด้านทิศตะวันตกเช่นเดียวกัน โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินช่อ

ส่วนเจดีย์ด้านหลังวิหาร ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะส่วนฐานเชิงตอนล่างในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับฐานหน้ากระดานอกเก็ชซ้อนกัน 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นชั้น

ฐานปัทม์ถูกแกวออกโค้งอกเก็ช ซึ่งชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้นประดับยอดจุ่มและปลายจุ่มจะนำที่พบบริเวณรอบฐานเจดีย์ มีความเป็นไปได้ว่าเจดีย์องค์นี้ น่าจะเป็นเจดีย์ทรงปราสาท ที่เรือนธาตุประดับจุ่มจะนำทั้งสี่ด้าน ด้านทิศตะวันตกของวิหารและเจดีย์พบฐานอาคารที่อาจจะเป็นวิหารโถง ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า

โบราณวัตถุที่พบในการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ.2532 (พบร่วมกับวัดพระเจ้าองค์คำ) ได้แก่ พระพุทธรูปสำริดขนาดต่างๆ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริดติดเบ้าหน้าพระพุทธรศตวรรษที่ 20-21

นอกจากนี้ ยังพบชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้นเป็นจำนวนมากบริเวณฐานเจดีย์ ที่สำคัญได้แก่ ลวดลายพันธุ์พฤกษาที่ใช้ประดับจุ่มจะนำ ซึ่งเทียบได้กับลวดลายปูนปั้นที่วัดโพนางามหาวิหาร (วัดเจ็ดยอด) กำหนดอายุในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 และรูปสิงห์ปูนปั้นในกรอบลูกฟัก ที่มีลักษณะเช่นเดียวกับปูนปั้นประดับฐานกรอบจุ่มโขงที่วัดหัวหนอง เวียงกุ่มกาม (พุทธศตวรรษที่ 20-21)

จากรูปแบบทางสถาปัตยกรรม พิจารณาพร้อมกับโบราณวัตถุที่พบโบราณสถานวัดพญามังราย น่าจะสร้างขึ้นในระยะเวลาเดียวกันกับวัดพระเจ้าองค์คำ คือปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21

24. วัดพันเลา

วัดพันเลาตั้งอยู่ในเขตตำบลหนองผึ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ในปี พ.ศ.2545 กรมศิลปากรได้ดำเนินการขุดค้น ขุดแต่งโบราณสถานวัดพันเลา พบส่วนฐานอาคารจำนวน 11 หลัง ก่อสร้างหีบซ้อนกันหลายสมัย โดยกำหนดเป็นโบราณสถานหมายเลข 1-11

โบราณสถานหมายเลข 1,2 เป็นส่วนฐานวิหาร

โบราณสถานหมายเลข 3 เป็นส่วนอาคารรูปตัว L ก่อด้วยหิน ห่อหุ้มอาคารโถง โครงสร้างหลังคาเป็นไม้ ห่อหุ้มด้วยกระเบื้องดินเผา

โบราณสถานหมายเลข 4 เป็นฐานอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อด้วยหินออกโพทางทิศตะวันตก เชื่อมกับโบราณสถานหมายเลข 3

โบราณสถานหมายเลข 5, 6, 7, 9 สร้างเชื่อมต่อกัน สันนิษฐานว่าอาจเป็นแนวกำแพงก่ออิฐฉาบปูนหรือป้อมปราการ

โบราณสถานหมายเลข 8 เป็นแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป

โบราณสถานหมายเลข 10 เป็นวิหารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จ

โบราณสถานหมายเลข 11 ส่วนฐานของอาคารไม่สามารถระบุรูปทรงได้

ในการขุดแต่งพบว่าส่วนฐานโบราณสถานหมายเลข 3-9 ตั้งอยู่บนชั้นทับถมของตะกอนทราย กลุ่มอาคารดังกล่าวจะสร้างขึ้นในสมัยหลัง ส่วนโบราณสถานหมายเลข 1, 2, 10 ฐานของอาคารอยู่ในระดับต่ำ น่าจะเป็นโบราณสถานทีสร้างขึ้นในช่วงแรก

จากการขุดแต่งศึกษา พบโบราณวัตถุที่สำคัญได้แก่ เศียรพระพุทธรูป คือแผ่นหน้าพุทธศตวรรษที่ 21 ประติมากรรมปูนปั้นลวดลายพันธุ์พฤกษา ลายก้านขด หัวบันไดรูปตัวเหว้า นอกจากนี้ยังได้พบโบราณวัตถุประเภทอื่นๆ เช่น กระเบื้องมุงหลังคา และชิ้นส่วนปล้องโหนด เป็นต้น

ในการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะทางศิลปสถาปัตยกรรมพบว่า ลักษณะของอาคารหลังหนึ่งมีแผนผังแบบเดียวกับที่วัดภู่อายสิทธิ์ ซึ่งกำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ 21 รวมทั้งพบบ่อน้ำทางทิศเหนือ แบบเดียวกับกลุ่มโบราณสถานวัดหัวหนอง รวมถึงหลักฐานโบราณวัตถุ จึงสันนิษฐานว่าโบราณสถานวัดพันเลาสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-22

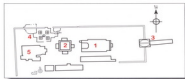
ผังโบราณสถานในวัดพันเลา

1. โบราณสถาน 1
2. โบราณสถาน 2
3. โบราณสถาน 3
4. โบราณสถาน 4
5. โบราณสถาน 5
6. โบราณสถาน 6
7. โบราณสถาน 7
8. โบราณสถาน 8
9. โบราณสถาน 9
10. โบราณสถาน 10
11. โบราณสถาน 11

วัดพันเลา

25. วัดหนานช้าง

แผนที่อาณาเขตภายในวัดหนานช้าง

1. วิหาร
2. เจดีย์
3. ประตู
4. อาคารหลังที่ 1
5. อาคารหลังที่ 2

พ.ศ.2545 และ 2546 พบกลุ่มโบราณสถานวางตัวตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ได้แก่ เจดีย์ทางด้านหลังวิหาร ชุ่มโอง กำแพงแก้ว บ่อน้ำ 5 บ่อทั้งในและนอกวัด และกลุ่มอาคารอีก 8 หลัง

วิหารวัดหนานช้างเป็นวิหารโถงในผังรูปสี่เหลี่ยม ยกเก็จเฉพาะตอนหน้า 1 ตอน มีบันไดทางขึ้นหลักทางด้านหน้า และบันไดเล็กท้ายวิหารอีก 1 แห่งที่ตกแต่งหัวบันไดด้วยปูนปั้นรูปตัวเหว้า เช่นเดียวกับรูปตัวเหว้าที่วัดบุญมี วัดยี่ด่าง และวัดพระเจ้าองค์ดำ

ภายในอาคารประกอบด้วยเสา 7 คู่ ฐานเสาใช้หินแม่น้ำขนาดใหญ่รับน้ำหนัก ท้ายวิหารเป็นฐานชุกชี ลักษณะแบบบัวทึบ ท้องไม้แต่งด้วยปูนปั้นรูปสัตว์หิมพานต์ คล้ายปูนปั้นประดับชุ่มวัดหัวหนอง ปูนปั้นประดับเจดีย์ประธานวัดน้อย และปูนปั้นประดับฐานชุกชีในวิหารวัดยี่ด่าง อันได้แรงบันดาลใจจากลวดลายในศิลปะจีน ซึ่งอาจอยู่ในสมัยพระเจ้าแสนภู (ครองเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก ปี พ.ศ.1860-1862 และครองเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง ในปี พ.ศ.1867-1870) กระทั่งสมัยพระเจ้าเมกุฏิ (ครองนครเชียงใหม่ พ.ศ.2038 - 2068)²⁴

วัดหนานช้าง

²⁴ พงษ์พิริยกุลย์ 4. ขอบเขตการบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานในเขตอุทยาน 2537 2538 : 80

วัดพนมช้าง

ส่วนเจดีย์ปรากฏเฉพาะฐานเขียง 3 ชั้นรองรับบัวคว่ำ โฉมสี่เหลี่ยม ยกเก็จ ส่วนเหนือขึ้นไปหักพังหลาย บริเวณมุมฐานเขียงด้านล่างพบเจดีย์ประดับมุมทรงระฆังบนฐานเขียงซึ่งสร้างหลังจากเจดีย์ประธาน ทั้งนี้บริเวณองค์ระฆังประดับลายปูนปั้นรูปดอกไม้อย่างเดียวกับพระราหูพิภพชัย จังหวัดลำพูน ตามหลักฐานที่ปรากฏในปัจจุบัน การประดับเจดีย์มุมในลักษณะเช่นนี้ ไม่เคยพบในเวียงกุมกาม

รอบเจดีย์ประธานขุดพบกรอบขี้ผึ้งโค้งซ้อนลวดสั้นกัน ปลายขี้ผึ้งเป็นรูปกระต่ายนาค ตอนกลางเหนือปลายขี้ผึ้งอาจตกแต่งด้วยปูนปั้นรูปกระสหรือกิ้งเก็น อย่างที่พบในการประดับเจดีย์ทรงปราสาทอยุธยา

สำหรับแท่นบูชาพบ 3 แท่นรอบเจดีย์ 3 ด้านคือทิศเหนือ ทิศใต้และทิศตะวันตก ลักษณะแท่นรอบเจดีย์มีหลังคาคลุม เฉพาะทางทิศตะวันตกเป็นมณฑป มีร่องรอยหาซาก รวบรวมได้ตกแต่งปูนปั้นรูปกระต่ายนาค แต่เดิมคงเคยใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป

ทางด้านหน้าวิหารเป็นขุ้มโองยกเก็จที่แบบขุ้มโองวัดหัวหนอง และยกเก็จที่กว้างขุ้มโองวัดกุมกามที่ประมาณหมายเลข 1 และขุ้มโองที่วัดเจ็ดยอดซึ่งกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ลักษณะขุ้มโองวัดพนมช้าง ฐานฐานตอนล่างนั้น เป็นฐานเขียงโน้มรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสรับขึ้นหน้ากระดานยกเก็จ บริเวณมุมยกเก็จอาจแต่งด้วยปูนปั้นรูปกิ้งกือเหนือขึ้นไปเป็นชั้นบัวมี ผลจากการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ.2545 พบว่าปลายขุ้มโองตกแต่งด้วยปูนปั้นรูปสัตว์ในกรอบช่องกระงกสลับลายนก ตอนกลางปลายขุ้มประดับเจดีย์องค์เล็ก ใช้เทคนิคการปั้นแบบที่นิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21

ภายในช่องประตูขุ้มโองบานประตูไม้ 2 บาน อาจคล้ายกับขุ้มวัดภูฟ้าล้อมและกุมกามที่ประมาณหมายเลข 1 ที่พบช่องสำหรับสอดดวงกบไม้ ระหว่างขุ้มโองและวิหารปูอิฐเป็นทางเดินนำเข้าสู่วิหาร เช่นเดียวกับแผนผังวัดภู่อายหลาน วัดภูไม้จิ้ง วัดพญาเมืองราย วัดหัวหนอง และวัดภูริคิโมี ทว่าทางเดินของวัดพนมช้างเริ่มตั้งแต่บริเวณหน้าปิงห้ามาสู่ตัววิหาร

บริเวณด้านหลังเจดีย์พบอาคารขนาดใหญ่ 2 หลัง คือ อาคารหลังที่ 1 ติดกำแพงด้านทิศตะวันตก เป็นอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 1 ตอน มีบันไดพาหุขึ้นหลังด้านหน้าลดแบ่งหัวบันไดด้วยปูนปั้นรูปมกร และบันไดด้านหลัง 2 ทาง ลักษณะตัวอาคารที่ปรากฏประกอบด้วยฐานเชิง 3 ชั้นรับขึ้นบันไดหน้าและห้องไม้ หน้าอาคารมีแท่นบูชา 1 แท่น หลังอาคารพบร่องรอยการต่อเติมอาคารอีกหลัง

อาคารหลังที่ 2 พบหลังเจดีย์ มีร่องรอยการต่อเติมหลายครั้ง ลักษณะคล้ายอุโบสถวัดภูเขียง อาจเคยเป็นอาคารที่ใช้ประกอบกิจกรรมและต่อมาเปลี่ยนเป็นอาคารที่พักสงฆ์

นอกจากนี้ทางด้านทิศตะวันออกพบอาคารอีก 3 แห่งใช้เป็นที่ทำนักร้อง และพบอาคารซึ่งคาดว่าเป็นห้องน้ำอีก 1 แห่งในบริเวณเดียวกัน

สำหรับโบราณวัตถุที่พบได้แก่ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปแก้วสีขาว คือ พระอุระ 1 ชิ้น กับชิ้นส่วนพระพุทธรูปดินเผา คือ พระอุระ 2 ชิ้น พระเศียร 1 ชิ้น พระกร 1 ชิ้น และพระพักตร์พระพุทธรูปทรงเครื่องอีก 1 ชิ้น พบปูนปั้นลายดอกไม้อย่างงดงาม รูปกเอน รูปสิงห์และรูปพระนารายณ์ (พญางูเห่า) เป็นต้น

ทั้งนี้ยังพบภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาล้านนา ได้แก่ แหล่งเตาสันกำแพง แหล่งเตาพาน แหล่งเตาเวียงกาหลง และแหล่งเตาสุโขทัย

สำหรับเครื่องถ้วยจีนพบเป็นจำนวนมากถึง 55 ใบ โดยพบในบริเวณด้านหลังอาคารพระปรางค์ที่ติดกำแพงด้านทิศตะวันตกจำนวน 47 ใบ มีลักษณะดินปัจจุบัน 1.80-2.00 เมตร เป็นชิ้นดินที่ชนขึ้นดินตะกอนน้ำท่วมและบรรจุในภาชนะดินเผาน้ำตาลทรงแหลมอย่างมากมายใบใหญ่ ด้านบนมีอิฐปิดทับภาชนะสำริดทรงกลม ลักษณะเป็นเครื่องถ้วยเบรราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-2187) เขียนสีน้ำเงินได้เคลือบมีสภาพสมบูรณ์ และอีก 8 ใบพบบริเวณบ่อน้ำนอกวัดทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเรียงตัวในลักษณะคั่นเรียงในชั้นทรายตะกอนน้ำพา

โบราณวัตถุประเภทอื่นๆ ที่พบได้แก่ เบ้าดินเผา หอยเบี้ย ดินสอเขียนกระดานชนวน แผ่นสำริด ปิ่นปักผมสำริด และช้อนสำริด เป็นต้น

วัดหนานช้างเป็นวัดใหญ่ มีสิ่งอาคารสร้างทับซ้อนกันหลายสมัย อาคารสมัยแรกๆ ได้แก่ วิหาร เจดีย์ กำแพงแก้ว และฐานชุกชีซึ่งน่าจะสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 เนื่องจากเจดีย์ประจําุมที่พบมีความคล้ายกับเจดีย์พระธาตุหริภุญชัย (ปลายพุทธศตวรรษที่ 20) และจากเครื่องถ้วยที่พบทั้งเครื่องถ้วยในล้านนาและเครื่องถ้วยจีนจำนวนมาก สามารถกำหนดศตวรรษเครื่องถ้วยได้ราวพุทธศตวรรษที่ 20-21

ทั้งนี้บริเวณกำแพงเครื่องถ้วยใบหนึ่งเขียนอักษรจีนว่า ตำหนิมหฺวันลี่ หมายถึง พระเจ้าตำหนิมหฺวันลี่ (พ.ศ.2116-2163) ซึ่งตรงกับสมัยพระมหาธรรมราชา พระนเรศวรและพระเอกาทศรถของอยุธยา และตรงกับสมัยมังรายราชองค์ต่อเนื่องถึงมอญองค์ต่อ กษัตริย์พม่าที่เข้ามาปกครองล้านนา

เครื่องถ้วยจีนนี้ชี้ให้เห็นว่า ในช่วงพม่าเข้าครองล้านนาเกิดความวุ่นวายเพราะสงคราม จึงมีคนนำเครื่องถ้วยอันมีค่ามาฝังซ่อนไว้ และจากชิ้นดินในการฝังเครื่องถ้วย ก็ชี้ให้เห็นว่าเหตุการณ์สำคัญนี้เกิดขึ้นก่อนน้ำท่วมและก่อนเวียงกุมกามจะถูกทิ้งร้างไปในเวลาต่อมา

26. วัดหัวหนอง

วัดหัวหนองตั้งอยู่ในเขตตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาค้นคว้าไม่ปรากฏชื่อวัดหัวหนอง ในหลักฐานโบราณล้านนาใดๆ โดยชื่อในปัจจุบันเป็นชื่อซึ่งชาวบ้านเรียกกัน อาจเนื่องมาจากวัดนี้ตั้งอยู่ใกล้หนองน้ำ

จากการขุดแต่งศึกษาและบูรณะโบราณสถานวัดหัวหนอง ในปีพ.ศ.2531-2532 โดยกรมศิลปากร พบว่าโบราณสถานวัดหัวหนองครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 4 ไร่เศษ นับเป็นโบราณสถานที่มีขนาดใหญ่มากรุ่นหนึ่งในบริเวณกลุ่ม ประกอบด้วยโบราณสถานจำนวน 5 กลุ่ม ได้แก่

โบราณสถานกลุ่มที่ 1 ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัด ประกอบด้วยเจดีย์ช้างล้อม วิหาร และเจดีย์ด้านซ้ายวิหาร

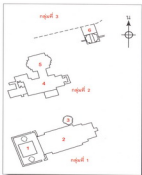
รูปแบบวิหารในโบราณสถานกลุ่มที่ 1 เป็นวิหารโถงมีสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน สำหรับประดิษฐานพระประธาน บริเวณฐานชุกชีพระประธานมีร่องรอยการสร้างทับซ้อนกัน 2 สมัย มีบันไดทางขึ้นหลักด้านหน้า และด้านข้างวิหาร โครงสร้างหลังคาไม่มุงกระเบื้องดินเผา หน้าวิหารปรากฏร่องรอยการก่อฐานประตูทางเข้า

สำหรับเจดีย์หลังวิหาร ลักษณะทรงปราสาท จากการขุดแต่งพบว่าสร้างทับเจดีย์องค์เดิมแบบช้างล้อมไว้ โดยส่วนฐานเจดีย์ช้างล้อม ลักษณะแบบฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น บนฐานเชิงชั้นที่ 2 ประดับประติมากรรมปูนเป็นรูปช้างหมอบในท่าคู่ขาหน้า ปล้องยวงจรดพื้นดิน ไม่ต่อเนื่องจากฐานเพียงครึ่งตัว ด้านละ 5 เชือก

ในการก่อเจดีย์ครั้งหลังได้ก่ออิฐฉาบปูนปิดทับรูปช้างทั้งหมด กลายเป็นฐานหน้ากระดานเกลี้ยง ผนังฐานเดิมด้วยหินและปูนด้วยอิฐ ทั้งยังก่อกำแพงอิฐเดี่ยวล้อมรอบองค์เจดีย์ กรมศิลปากรจึงเปิดให้เห็นส่วนฐานที่มีช้างล้อมเฉพาะด้านทิศใต้เพียงด้านเดียว

เมื่อพิจารณาฐานเจดีย์ที่มีช้างล้อม สามารถนำไปเปรียบเทียบกับเจดีย์ที่วัดเจดีย์สี่ห้อง นอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ของเมืองสุโขทัย (ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 21) เจดีย์วัดป่าแดงหลวง วัดเจดีย์หลวง และวัดเชียงมั่น ในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งสร้างขึ้นในลักษณะกำแพงสี่ด้านที่โคกพระเข้าสู่ด้านหน้าในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 21 อาจเป็นในคราวที่พระมหาธรรมคัมภีร์กลับมาจากลังกา และทำการอุปสมบทพระภิกษุที่ท่ากาดกุงกานเมื่อ พ.ศ.1976 ภายหลังจากพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นไปไม่ปรากฏความนิยมสร้างเจดีย์ช้างล้อมในล้านนาอีก¹⁹

ลักษณะจำแนกพบในท่าคู่ขาหน้า ปล้องยวงจรดพื้นดิน ไม่ต่อเนื่องจากฐานเพียงครึ่งตัวในบริเวณกำแพงเห็นได้กับเจดีย์รายขนาดเล็ก สุวันเวสี ประเทศศรีลังกา

ผังโบราณสถานในวัดหัวหนอง

กลุ่มที่ 1-2-3

1. เจดีย์ช้างล้อม

2. วิหาร

3. เจดีย์ด้านวิหาร

4. ฐานชุกชี

5. มณฑป

6. ฐานโถง (กลุ่มที่ 3)

กลุ่มที่ 1

กลุ่มที่ 2

กลุ่มที่ 3

¹⁹ สุเมธ ธีรนิติกุล, *ล้านนาโบราณ*, 2539 : 93

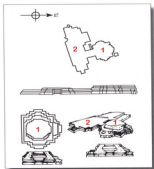
นอกจากนี้ด้านทิศเหนือ และทิศใต้ของเจดีย์ เป็นที่ตั้งของเจดีย์ขนาดเล็กอีก 2 องค์ สร้างสมัยเดียวกับเจดีย์ช้างเผือก เจดีย์ด้านทิศเหนือก่อในผนังที่เหลื่อมกันกับเจดีย์ 2 ตอน 3 ด้าน เฉพาะด้านที่อยู่ติดเจดีย์ช้างเผือกไม่ยกเก็จ

นอกจากนี้ยังพบเจดีย์ย่อมุมไม้ 20 ด้านข้างวิหารอีก 1 องค์ จากการขุดแต่งพบองค์ระฆังมีลักษณะคล้ายกลีบบัวเพียง 3 กลีบ ขั้วฐานรูปร่างคล้ายกลีบบัวเพียงครึ่งหนึ่ง บัลลังก์ประดับด้วยลายดอกจันทน์ คล้ายกับเจดีย์บิหารที่วัดมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี

ผังโบราณสถานในวัดหัวหนองกลุ่มที่ 2

1. มณฑป

2. อุโบสถ

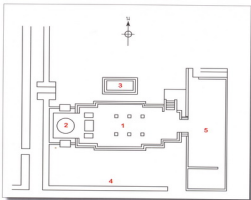
โบราณสถานกลุ่มที่ 2 ประกอบด้วยอุโบสถและมณฑป

อุโบสถหันหน้าสู่ทิศตะวันออก เป็นอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 1 ตอน มีบันไดทางขึ้นหลักด้านหน้า และบันไดขนาดเล็กด้านข้างของแนวยกเก็จตอนหน้าทั้ง 2 ข้าง บริเวณผนังอาคารด้านทิศใต้ก่ออาคารยื่นออกไปคล้ายระเบียง โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ด้านท้ายโบสถ์มีการก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมค่อนข้างซับซ้อน

ด้านทิศเหนือ มีมณฑปสร้างเชื่อมออกไปจากอุโบสถ ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะส่วนฐานปัทม์ยกเก็จ 3 ตอน 3 ด้านยกเว้นด้านทิศใต้ที่เป็นทางเดินเชื่อมต่อกับอุโบสถ

โบราณสถานกลุ่มที่ 3 อยู่ทางทิศเหนือสุดของวัดหัวหนอง ประกอบด้วยแนวกำแพงแก้ว และคูเมือง แผนผังของคูเมืองยกเก็จสี่เหลี่ยมคูเมืองที่วัดเจ็ดยอด (พุทธศตวรรษที่ 21)

ฐานคูเมือง ลักษณะแบบปัทม์ต้องไม่ถูกแก้วยกเก็จ ต้องไม่ตกแต่งด้วยประติมากรรมปูนปั้นนูนสูง รูปสัตว์ทึ่มพาดในกรอบกระฉก เช่น รูปกิ้งก่า พงส์ และสิงห์ ประติมากรรมปูนปั้นเหล่านี้ใกล้เคียงกับประติมากรรมปูนปั้นประดับเจดีย์ประธานที่วัดน้อย และฐานจุกชีในวิหารวัดศิลา ที่ได้รับแรงบันดาลใจจากลวดลายในศิลปะจีน

ผังโบราณสถานในวัดพิพิธออกกลุ่มที่ 5

1. วิหาร
2. เจดีย์
3. อุโบสถ
4. กำแพงแก้ว
5. อาคารหน้าวิหาร

โบราณสถานกลุ่มที่ 4 ตั้งอยู่ทางทิศเหนือสุดของวัดหัวหนอง พบแนวกำแพงแก้ว และฐานอาคารที่แบ่งเป็นห้องที่เหลื่อมขนาดต่างๆ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นหมู่กุฏิสงฆ์ ทางทิศใต้ของหมู่กุฏิเป็นบ่อน้ำ ถัดไปเป็นขุมโอง ซึ่งน่าจะเป็นทางเข้าออก เชื่อมต่อกับโบราณสถานกลุ่มที่ 5

โบราณสถานกลุ่มที่ 5 ตั้งอยู่ภายในแนวกำแพงแก้ว ประกอบด้วย เจดีย์ วิหาร อุโบสถ หันหน้าสู่ทิศตะวันออก และอาคารทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า วางผังตามแนวทิศเหนือ-ใต้ เชื่อมต่อกับวิหาร มีแนวสนามหินทรายและหินแกรนิตปักกำหนดเขตเป็นระยะๆ

รูปแบบบริหารโบโบราณสถานกลุ่มที่ 5 เป็นวิหารโถงในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน ห้องด้านหลังมีฐานลูกชี่สำหรับประดิษฐานพระประธาน มีบันไดทางขึ้นหลักด้านหน้า และบันไดเล็กร ด้านทิศเหนือของแนวยกเก็จด้านหน้า โครงสร้างหลังคาทำด้วยไม้ มุงด้วยกระเบื้องดินขอ

ส่วนเจดีย์ตั้งอยู่ด้านหลังวิหารบนฐานเดียวกัน (ฐานโพธิ์) ปรากฏให้เห็นเฉพาะฐานล่างในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับฐานหน้ากระดานกลม โดยส่วนยอดได้พังทลายไปไม่ทราบรูปแบบที่ชัดเจน

นำลักษณะารูปแบบของการสร้างเจดีย์และวิหารบนฐานเดียวกันนี้ พบมากในโบราณสถานที่ตั้งสร้างในสมัยล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ 21 ลงมา เช่นเดียวกับรูปแบบของวัดปู่เปี้ย วัดอีคำง วัดกุ่มะเกือ และวัดคูไม้ซึ่ง

เจดีย์ช้างเผือก วัดพนม

สำหรับอุโบสถตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของวิหาร พื้นหน้าสู่ทิศตะวันออก คงเหลือเพียงส่วนฐานอาคารในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า ด้านข้างอุโบสถมีใบเสมาหินปึกกำหนดเขตไว้ 1 แห่ง การพบแนวเสมาหินทรายและหินแกรนิตปึกกำหนดเขตเป็นระยะๆ แสดงให้เห็นการแบ่งสัดส่วนให้แตกต่างกันอย่างชัดเจน อาจเป็นใบได้ว่า สร้างขึ้นต่างสมัยกันหรือสร้างขึ้นในนิยามต่างกัน หรือต่างคติที่เปลี่ยนแปลงไป

ในการขุดแต่งศึกษาครั้งนี้ พบโบราณวัตถุที่สำคัญได้แก่ ชิ้นส่วนประติมากรรมปูนปั้นบริเวณซุ้มโถง ของโบราณสถานกลุ่มที่ 3 จากการเปรียบเทียบลวดลายปูนปั้นที่ปรากฏในเวียงกุ่มกามแล้ว สามารถกำหนดอายุได้ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21

นอกจากนี้ ยังพบภาชนะดินเผาเคลือบและไม่เคลือบที่ผลิตจากแหล่งเตา-ต้นกำเนิด แหล่งเตาโสมกาทอง และพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ.1911-2187) เป็นจำนวนมาก รวมทั้งโบราณวัตถุประเภทพระพุทธรูป ที่ส่วนใหญ่พบจากการขุดแต่งโบราณสถานกลุ่มที่ 1-4 อายุสมัยราวพุทธศตวรรษที่ 19-20

โบราณวัตถุที่พบได้แก่ ชิ้นส่วนศิลาจารึกหินทราย จำนวน 11 ชิ้น จารึกบนแผ่นอิฐ 1 ชิ้น จารึกอักษรไทยล้านนา หรืออักษรฝักขาม ซึ่งนายเทียม มีเต็ม นักภาษาโบราณ กรมศิลปากร วิเคราะห์ว่ามีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 21-22

ดร.ธันท์ เพนซ์ ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลาจารึกล้านนา สันนิษฐานว่า ข้อความในจารึกบางคำน่าจะเขียนภาษาไทยภาคกลางโบราณ เช่นคำว่า โสมณา ปาเรอ บัมิไม่มี ชื่อที่ดิน เป็นต้น ซึ่งแปลความได้ว่า คนภาคกลางได้เข้ามาทำบุญในเวียงกุ่มกาม (โดยกษัตริย์ล้านนาอนุญาต)²⁴

ข้อความในจารึกสอดคล้องกับข้อสังเกตของจิรศักดิ์ เศรษฐัญญา ที่มีความเห็นว่าชิ้นส่วนองค์ระฆังแบบกมิลมะเหือง ที่พบในโบราณสถานกลุ่มที่ 1 นั้น มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ระฆังของเจดีย์ที่ย่อมุนในศิลปะอยุธยาตอนกลาง รวมทั้งชิ้นส่วน

²⁴ ผลิตโดยศูนย์วิจัยภาษาฯ สถาบันวิจัยสมเด็จย่าฯ จาฬาลงกรณ์ฯ

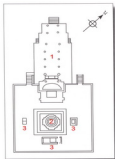
ฟุตบาทคูวัดหัวหนอง

ศาลาอยู่เป็นซี่ฟุตบาทคูวัดหัวหนอง

สถาปัตยกรรมบางชิ้นน่าจะเป็นชิ้นส่วนยอดทรงปัทมฉัตร ซึ่งแสดงถึงการติดต่อกันระหว่างชุมชนในบริเวณกัมกับชุมชนทางอยุธยา

โบราณสถานวัดหัวหนองมีการบูรณะต่อเนื่องกันหลายสมัย ซึ่งโบราณสถานที่เกิดขึ้นในระยะแรกๆ ได้แก่ โบราณสถานกลุ่มที่ 1 ทั้งนี้จากการวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมกับโบราณวัตถุที่พบ อาจกล่าวได้ว่าโบราณสถานวัดหัวหนองน่าจะสร้างขึ้นในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 20-21 และคงได้รับการบูรณะสร้างเพิ่มเติมอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ผังบริเวณสถานในวัดอิคคัง

1. วิหาร
2. เจดีย์
3. ศาลาบูชา

วัดอิคคัง หรือวัดอิคก้าง ตั้งอยู่หมู่ที่ 11 ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ทางด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำปิงสายเก่า (ปิงห่าง)

ไม่ปรากฏชื่อวัดอิคคัง ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ฉบับใดๆ คำว่า อิคคังหรืออิคก้างเป็นภาษาถิ่นที่มีความหมายว่า ลิงหรือค่าง ซึ่งอดีตเคยมีฝูงลิงหรือค่างอาศัยบริเวณจากวัดร้างแห่งนี้ ชาวบ้านจึงเรียกว่า วัดอิคก้าง นอกจากนี้ยังปรากฏเรื่องเล่าสืบต่อกันว่า มีนางค่างตัวหนึ่งทำประโยชน์แก่พระวราชามาก เมื่อนางค่างตายลงพระวราชจึงสร้างวัดนี้ให้แก่นางค่างตัวนี้

เดิมสภาพโบราณสถานวัดอิคคังเดิมไปด้วยป่ารก มีไม้ยืนต้นขึ้นหนาแน่น ในปี พ.ศ.2528-2529 กรมศิลปากรได้ดำเนินการปรับปรุงบริเวณจุดตั้งศึกษาทางโบราณคดี โดยขุดลอกฐานและเสริมความมั่นคงเจดีย์ และดำเนินการต่อเนื่องในส่วนวิหารและฐานประตูกิ่วเจดีย์ในปีถัดไป

ในปี พ.ศ.2546 กรมศิลปากรทำการขุดแต่งโบราณสถานทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของวัดอิคคัง พบโบราณสถานเพิ่มเติม ได้แก่ อาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของ

วิหาร และแนวกำแพงแก้วทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเจดีย์ ดังนั้นโบราณสถานภายในวัดอิคคังในปัจจุบันจึงประกอบด้วย กำแพงแก้ว เจดีย์ตั้งอยู่หลังวิหาร มีแท่นบูชาบนเจดีย์ 3 ด้าน และอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า

จากการวิเคราะห์ทางธรณีวิทยาพบว่า ชั้นดินบริเวณรอบวิหารวัดอิคคังประกอบด้วยตะกอนดิน หยาบ กรวด ในลักษณะที่น้ำพัดมาทับถมมีความสูงถึง 2.30 เมตร ซึ่งเห็นถึงความรุนแรงและเร็วของกระแสน้ำที่หลากเข้าท่วมบริเวณภูมิ

วิหารวัดอิคคังเป็นแบบวิหารโถง ปัจจุบันคงเหลือเฉพาะส่วนฐานปัทม์ ในผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังวิหารมีห้องคูหา (คันชุก) อยู่ด้านหลังห้องประธาน เช่นเดียวกับวิหารวัดป่าเยี้ย และวัดพญาเม็งราย ซึ่งภายในห้องคูหา มีแท่นฐานชุกชี 1 แท่น มีบันไดสู่ฐานประตูกิ่วขึ้นทั้งด้านทิศตะวันออกและตะวันตก พื้นวิหารปูอิฐ ฉาบปูนขาว ประกอบด้วยฐานเสารั้ว 8 คู่ ทำด้วยศิลาแลงรูปกลมซ้อนด้วยอิฐฐานเหลี่ยมฐานโค้ง มีบันไดทางขึ้น 3 ทาง บันไดหลักเป็นแบบบันไดนาค เนื่องจากได้พบชิ้นส่วนปูนปั้นรูปเกล็ดนาคบริเวณฐานวิหารด้านหน้า

จากการขุดแต่งพบว่าวิหารวัดอิคคังมีการก่อสร้างทับซ้อน 2 สมัย สมัยหลังสร้างวิหารทับฐานวิหารเดิม สร้างห้องคูหาเพิ่มเติมตอนท้าย เชื่อมต่อกับฐานประตูกิ่วหลังห้องรับเจดีย์ เนื่องจากพบร่องรอยการก่อสร้างบริเวณฐานชุกชีและมุมยกเก็จด้านทิศตะวันตกของฐานวิหารด้านหลัง

ส่วนเจดีย์ประธานตั้งอยู่บนฐานประตูกิ่วที่เชื่อมต่อกับท้ายวิหาร เป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนา ฐานตอนล่างเป็นฐานเขียงในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส รองรับฐานแปลนเหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น ซึ่งอาจเป็นงานซ่อมแซมครั้งหลังก็ได้ ถัดขึ้นไปเป็นชั้นฐานปัทม์ห้องไม่ถูกแก้วออกไปซ้อนกัน 2 ชั้น

ส่วนตอนกลางองค์เจดีย์เป็นชุดฐานเขียงในผังกลม ซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น รองรับมาลัยเถาห้องไม่ถูกแก้วออกไปในผังกลม 3 ชั้น รองรับองค์ระฆังที่มีบัวปาก

วัดชีค่าง

ระพัง เหนือขึ้นไปเป็นปลัดังก์ ส่วนบนทั้งทลายไม่ทราบรูปแบบที่ชัดเจน

ลักษณะการซ้อนของชุดฐานนี้ ช่วยเพิ่มความสูงของฐานเจดีย์ด้านนาแบบเดิม เนื่องจากการปิดช่องขึ้นฐานส่งผลให้องค์ระพังมีขนาดเล็กและเหี่ยวขึ้น ในการเดินนี้ บางท่านมีความเห็นว่าองค์ระพังวัดชีค่างมีลักษณะเกือบเท่าองค์ระพังของเจดีย์ทรงปราสาท น่าจะเป็นวิวัฒนาการของเจดีย์ด้านนาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22

การขุดแต่งศึกษาเมื่อปี พ.ศ.2528-2529 พบห้องกรุบริเวณใต้องค์ระพัง ลักษณะเป็นห้องทรงกลมฉาบปูนขาว เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 50 เซนติเมตร นอกจากนี้อีกพบองค์ระพังเดิมฉาบปูนขาวอยู่ภายในองค์ระพังปัจจุบัน ทำให้ทราบว่าเจดีย์ประธานวัดชีค่างนี้มีการสร้างเสริมในสมัยหลัง

รอบองค์เจดีย์เป็นที่ตั้งของแท่นบูชา 3 แท่น คือทางทิศตะวันออก ตะวันตก และทิศใต้ โดยด้านทิศใต้มีขนาดใหญ่ที่สุดและมีกำแพงล้อมรอบ ทั้งนี้เป็นบริเวณมุมกำแพงพบเสาและกระเบื้องดินขอ อาจเป็นไปได้ว่าแท่นบูชานี้มีหลังคาคลุม

สำหรับฐานประทักษิณรอบองค์เจดีย์ซึ่งเชื่อมต่อกันด้วยวิหารเป็นการสร้างเพิ่มเติมภายหลัง ทำให้บันไดทางขึ้นลงด้านข้างหน้าเจดีย์ขาดความสมดุล โดยมีรูปแบบและขนาดที่แตกต่างกัน ทั้งนี้แผนผังการก่อสร้างเชื่อมกันระหว่างฐานวิหารและฐานประทักษิณอาจเปรียบเทียบกับวัดปุบิเย (พุทธศตวรรษที่ 20-21)

ฐานประทักษิณของวัดชีค่าง มีความสูงมากกว่าวัดอื่นภายในเวียงกุมกาม ซึ่งสาเหตุนี้อาจเนื่องมาจากสภาพพื้นที่ของวัดเป็นที่ลุ่มต่ำ และตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง คงได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมมาก จึงต้องแก้ปัญหาโดยการสร้างฐานให้สูงขึ้น²⁷

สำหรับอาคารรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ได้จากการขุดแต่งในปี พ.ศ.2546 ตั้งขนานกับฐานวิหาร มีสภาพที่พังทลายมาก คงเหลือเฉพาะส่วนฐาน ลักษณะอาคารวางผังตามแนวทิศตะวันออกตะวันตก พบเศษกระเบื้องดินขอบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก แสดงว่าอาคารหลังนี้น่าจะมีหลังคาคลุม และอาจเป็นอุโบสถก็ได้

²⁷ กรมศิลปากร, รายงานการขุดแต่งโบราณสถานด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตกของวัดชีค่าง, ๑๓-๑๔ ธ.ค. ๒๕๒๘, ๑๓๑-๑๓๒ หน้า ๒๕๕-๒๕๖, ๒๕๕-๒๕๖

จากการศึกษาชั้นดินพบว่าอาคารหลังนี้มีการสร้างทับซ้อนกัน 2 สมัย โดยในสมัยแรกน่าจะสร้างขึ้นในคราวเดียวกับวิหารและเจดีย์ และสร้างซ้อนทับอาคารหลังแรกในสมัยต่อมา

โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่ง ได้แก่ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริด พระพุทธรูปแก้ว ยอดสถูปจำลองทำจากแก้วส่วนยอดพุทธองค์ พระพิมพ์ดินเผา แผ่นฉลุลายสำริด แผ่นโลหะสำริดสำหรับประดับปล้องไฉน และส่วนประกอบฉัตรสำริดปิดทอง ซึ่งพบเป็นจำนวนมากบริเวณรอบองค์เจดีย์ ทั้งยังได้พบลายปูนปั้นที่มีรอยไหม้ดำและเศษสำริดให้มีรอยฉีกขาดผ่านกระเบื้องดินช่อ บริเวณฐานชุกชีประดิษฐานพระประธานและรอบฐานวิหาร และยังพบชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินทราย เศียรพระพุทธรูปปูนปั้น เม็ดพระศกปูนปั้น และแผ่นอิฐที่มีรอยสลักรูปสัตว์ครึ่งสิงห์ครึ่งคนด้วย

สำหรับภาชนะดินเผานั้น พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผาที่ผลิตจากแหล่งเตาสันกำแพง เตาเวียงกาหลง เตาวังเหนือและเตาสู่โขทัย รวมทั้งเครื่องถ้วยจีน การพบภาชนะดินเผาที่วัดนี้ มีอายุนำมาร่วมพิจารณาในการกำหนดอายุโบราณสถานได้ เนื่องจากพบอยู่ในชั้นตะกอนทราย ที่อาจถูกนำพัดมาจากแหล่งอื่น ในคราวน้ำท่วมครั้งใหญ่ก็ได้

ส่วนโบราณวัตถุที่สำคัญอันเป็นหลักฐานที่สามารถกำหนดอายุ ได้แก่ แผ่นอิฐจารึกอักษรฝักขามและอักษรธรรมล้านนา ที่มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 จำนวน 7 ชิ้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 1 ปรากฏตัวอักษร 3 บรรทัด ลักษณะเป็นอักษรฝักขามอ่านได้ดังนี้

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	กัน ทา...เสา...นา	กันทา...เสา...นา
บรรทัดที่ 2	กบปิ...โย...ไถ	กบปิ...โย...ไถ
บรรทัดที่ 3	๒๐๐ ไ...กอน แล	๒๐๐ ไ...กอน แล

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 2 ปรากฏตัวอักษร 3 บรรทัด ลักษณะเป็นอักษรฝักขามอ่านได้ดังนี้

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	ธ...ก...	ธ...ก...
บรรทัดที่ 2	ทิด...แก่ ร...	ทิด...แก่ ร...
บรรทัดที่ 3	แล...	แล...

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 3 ปรากฏตัวอักษร 2 บรรทัด ลักษณะเป็นอักษรธรรมล้านนา อ่านได้ดังนี้

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1		
บรรทัดที่ 2	ส ร ก	ศักราช

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 4 ปรากฏตัวอักษร 2 บรรทัด ลักษณะเป็นอักษรฝักขาม อ่านได้ดังนี้

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	๒๐๗๐	๒๐๗๐
บรรทัดที่ 2	...	...

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 5 ปรากฏตัวอักษร 4 บรรทัด ในบรรทัดที่ 2 ใช้อักษรธรรมล้านนา นอกนั้นใช้อักษรฝักขาม อ่านได้ดังนี้

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	...๑...๙ ๙	...๑...๙ ๙
บรรทัดที่ 2	สาม เ (โห) ส ห...	สาม เ (โห) ส ห...
บรรทัดที่ 3	...น ไค ๑๐๐๐	...น ไค ๑๐๐๐
บรรทัดที่ 4	...พ...น	...พ...น

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 6 ปรากฏตัวเลข 1 บรรทัด ลักษณะเป็นตัวเลขฝักขาม อ่านได้ดังนี้

	คำอ่าน	ปริวรรต
	ค ก ห.	ค ก ห.

จารึกแผ่นอิฐชิ้นที่ 7 ปรากฏตัวอักษร 2 บรรทัด ลักษณะเป็นอักษรฝักขาม อ่านได้ดังนี้

	คำอ่าน	ปริวรรต
บรรทัดที่ 1	...มม เอีย	...มม เอีย
บรรทัดที่ 2	...ไค เท	...ไค เท

จารึกบนแผ่นอิฐโคลีส่วนแผ่นที่ 1

จารึกบนแผ่นอิฐโคลีส่วนแผ่นที่ 2

จารึกบนแผ่นอิฐโคลีส่วนแผ่นที่ 3

จารึกบนแผ่นอิฐโคลีส่วนแผ่นที่ 4

จารึกบนแผ่นอิฐบริเวณคันคันที่ 5

จารึกบนแผ่นอิฐบริเวณคันคันที่ 6

จารึกบนแผ่นอิฐบริเวณคันคันที่ 7

จากรูปแบบโบราณสถานภายในวัดอีค่างที่มีขนาดใหญ่ และอยู่ในเขตที่-
กลางเวียง อาจเข้าข่ายลักษณะคติการสร้างวัดมหาธาตุในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19
เป็นต้นมา ซึ่งจากการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบของสถาปัตยกรรมวิเคราะห์ร่วมกับ
โบราณวัตถุ จึงกล่าวได้ว่าโบราณสถานวัดอีค่างน่าจะมีความอยู่ระหว่างปลายพุทธ-
ศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22

อภิธานศัพท์

กำแพงแก้ว วัดสมณวิหาร

กำแพงเตี้ยๆ ที่ล้อมรอบเขตพุทธาวาส เช่น วิหาร อุโบสถและเจดีย์ ทำนึ่งแบบหนึ่งของการทำสมาธิโดยเอาศีรษะทาบขาซ้าย (หากนั่งใช้วิชาโดยหายใจเข้าเพื่อขึ้นถึงสองข้าง เรียกว่าวัดสมณวิหาร)

คันธกุฎี เวินเจียง

ห้องในมณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูป (เวินชาคิม) เวินตราสมัยล้านนา สืบจากโลหะจีน, สังกะสี, ดินเผาเคลือบ รูปคล้ายเรือกลึงสองวงต่อกัน บริเวณที่ต่อกันตกแต่งด้วยสีจันทน์คอกัวเพื่อให้หักแบ่งได้ง่ายเมื่อต้องการทอน เวินรูปแบบนี้เริ่มใช้เมื่อสมัยสุโขทัย บนขาเวินเจียงประทับอีกพระพุทธรูปหนึ่งชื่อเมือง เช่น หม (เขื่อนใหม่) บ้างใช้ในพิธีกรรม เช่น งานแต่งงาน (เวินก้นถุงของคู่บ่าวสาว) หรือใช้ในพิธีเช่นให้ผู้มีบรรพบุรุษ ช่อดินๆ ที่ประดับบนเวินธาตุของเจดีย์เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป หรือทองลึงโก คือทองเหลืองที่นำมาตีเป็นแผ่นบาง ใช้หุ้มองค์เจดีย์ แทนทองรับหรือประดิษฐานพระประธานในอุโบสถหรือวิหาร

จะนำ จิงโก ชุกชี ชุ่มไข ปางมารวิชัย

เป็นคำพื้นเมืองทางภาคเหนือของประเทศไทยใช้เรียกขลุ่ยประเภทหนึ่ง ใช้เรียกทำแบบหนึ่งของพระพุทธรูป คือนั่งวัดสมณวิหาร พระหัตถ์ขวาวางลงบนพระชานุ ปลายนิ้วพระหัตถ์ชี้ลงด้านล่างแสดงถึงการอ้างเอาพระธรรมเป็นพระยาในการตรัสรู้ ส่วนพระหัตถ์ซ้ายวางหลายฝ่าพระหัตถ์อยู่บนพระเพลา

ดินขอ

คำพื้นเมืองทางภาคเหนือของประเทศไทย หมายถึงกระเบื้องดินเผา ลักษณะเป็นแผ่นแบนบางรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ปลายด้านหนึ่งหักงอใช้เกี่ยวกับกระเบื้องหลังคา เพื่อกันแดด ลม และฝน "ดิน" หมายถึงกระเบื้องดินเผา "ขอ" หมายถึงปลายด้านหนึ่งที่หักงอ รวมเรียกกระเบื้องลักษณะดังกล่าวว่า "ดินขอ"

ตะคัน

เครื่องปั้นดินเผารูปวงคล้ายถ้วยขนาดเล็ก ใช้ใส่น้ำมันและใส่เชือก สำหรับจุดไฟให้แสงสว่าง

พระสาม

(เวียงท่ากาม) พระพิมพ์ดินเผา ศิลปะลพบุรี หรือ พระชนนภกัณฐ์เรือนแก้ว ลักษณะเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องสามองค์ประทับในขุมเรือนแก้ว องค์กลางแสดงปางมารวิชัย อีกสององค์ทางด้านซ้ายและขวาแสดงปางสมาธิ ขุมเรือนแก้วมีลักษณะเป็นขุมเรือนแก้วของพระปางค์

พระสิบสอง

เป็นพระพิมพ์ดินเผา พบตามวัดโบราณของเมืองสุโขทัย มีพระปางกฏอยู่ในพระพิมพ์ 12 องค์ เป็นพระประธาน 1 องค์ ทรงเครื่อง ศิลปะอินเดียราชวงศ์ปาละ สสม ศิลปะทวารวดี ภายในเรือนแก้วมีองค์เป็นคอกบัว มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยองค์เล็กๆ ประทับอยู่ ขอบเรียบขึ้นไปถึงสองด้านรวม 7 องค์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15

พระสามโพธิ์

มีลักษณะคล้ายใบโพธิ์ มีรูปพระพุทธรูปปางมารวิชัยเรียงกัน 3 องค์ภายในขุมและ มีรูปพระพุทธรูปขนาดเล็กนั่งเรียงกันที่ฐานข้างละ 3 องค์

พระสามเหลี่ยม

มีลักษณะเป็นรูปทรงสามเหลี่ยม ภายในมีรูปพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับบนฐานสูง มีพระสาวกข้างละ 1 องค์

พุทธศตวรรษ

รอบหนึ่งร้อยปีนับจากปีที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน ปีแรกปีนี้เป็นกำลังเป็นพุทธศตวรรษที่ 1, ปีที่หนึ่งร้อยถึงปีที่หนึ่งร้อยเก้าสิบเก้าเป็นพุทธศตวรรษที่ 2 นับทุกๆ หนึ่งร้อยปีจนถึงปัจจุบันเป็นพุทธศตวรรษที่ 26

พุทธาวาส	ส่วนหนึ่งของวัด ประกอบด้วย โบสถ์ วิหาร เจดีย์ ซึ่งจัดเป็นที่ประกอบสังฆกรรม โดยมีกำแพงกั้นไว้ต่างหากจากส่วนที่พระภิกษุสามเณรอาศัย (สังฆาวาส)
โพธิ์	ลักษณะพื้นหรือฐานรอบอาคารพระราวงค์หรือเจดีย์
มณฑป	อาคารแบบหนึ่ง มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคาเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกันสอป้านเป็นหลังคารูปปลอกหม้อหรือทรงเหลี่ยม ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปที่เป็นพระประธานของวัด
มูรธา	เป็นภาษาบาลี หมายถึง การแสดงกิริยาท่าทางต่างๆ ของพระพุทธรูปหรือปางต่างๆ ของพระพุทธรูปที่แสดงเรื่องราวหรือเหตุการณ์ด้วยมือทั้งสองข้าง เช่น ธยานมูรธา คือ ปางสมาธิ หรือภูมิมิสฺสธมมูรธา คือ ปางมารวิชัย เป็นต้น
ลาประพักนิคม	เส้นทางเดินหรือลานทางเดินล้อมรอบเจดีย์ สำหรับเดินเวียนขวาในวันสำคัญทางศาสนา
วิหารโถง	วิหารที่ไม่มีผนังด้านข้าง อาจมีผนังเฉพาะด้านหน้าและด้านหลังเท่านั้น ส่วนด้านข้างอาจประดับฝาไม้แกะสลักเป็นรูปต่างๆ ย้อยเป็นชายไม้ฉลุลาย
สังฆาวาส	บริเวณที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ ประกอบด้วยกุฏิ หอฉัน ศาลาการเปรียญเป็นต้น
อักษรฝักขาม	อักษรโบราณแบบหนึ่งที่ใช้ในล้านนา พัฒนามาจากอักษรสุโขทัยแต่รูปอักษรมีลักษณะกลมสูงกว่าและมีอักษรบางประการแตกต่างจากอักษรสุโขทัย นิยมจารึกลงบนศิลาในช่วงประมาณ พ.ศ. 2000-2100
ศาลมีเสื่อ	สถานที่สถิตของพระเสื่อมือง

- ไกรสิน ชุ่มใจจันทร์. **เรื่องอุณกาน : ราชธานีลพบุรีของล้านนา**. เอกสารจัดสำเนา. 2546.
- คณะกรรมการการชำระประวัติศาสตร์ไทย. **สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี**. **เมืองมรดกหลังอุณกานโบราณในล้านนา**. กรุงเทพฯ : มหามาลัย สมศร. , 2539.
- คณะกรรมการการสังคายนาและชำระ. **สำนักงาน. เรื่องอุณกานแหล่งอารยธรรมและมรดกของล้านนา**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์. 2545.
- คณะกรรมการการวิจัยคำ. **พจน. 38 ประการ ประวัติเรื่องอุณกาน ปะเรสิริโคธช้างคำ (กาฬโยม) ส.หาวิธสาธ อ.สารวิ จ.เชื่องโหม. พิมพ์ครั้งที่ 3**. 2530.
- คณะกรรมการการตรวจและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี**. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด เชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ จัดพิมพ์เพื่อร่วมสมโภชน์เมืองเชียงใหม่ในวาระที่มีอายุครบ 700 ปี. 2539.
- จิรศักดิ์ เศรษฐ์ญา. **ประวัติศาสตร์เรื่องอุณกาน**. เอกสารจัดสำเนาเสนอสำนักงานในภาคใต้และพิพิธภัณฑ์ของกรมราชทัณฑ์ 6 เชียงใหม่. 2545
- จิรศักดิ์ เศรษฐ์ญา. **พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่**. กรุงเทพฯ : วรรณกิจ. 2541.
- จิรศักดิ์ เศรษฐ์ญา. **พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วันดีสาม จำกัด. 2539.
- จิรศักดิ์ เศรษฐ์ญา. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **รายงานการศึกษาประวัติศาสตร์และศิลปกรรมในชุมชนโบราณเรื่องอุณกาน อ.สารวิ จ.เชื่องโหม. เอกสารจัดสำเนา**. 2545.
- ข้อพิจารณาต่าง. **ฝ่ายผู้ส่วนเจ้าเกิด**. **รายงานการขุดค้นบริเวณป่าค้อ**. 2546. เอกสารจัดสำเนา.
- นาย กวิน. **ฝ่ายผู้ส่วนเจ้าเกิด**. **รายงานเบื้องต้นของการขุดค้นบริเวณบ้านช้าง**. 2546. เอกสารจัดสำเนา.
- พิว วิจิตรพิเศษ และ โสภณ สอดจำนง. บรรณาธิการ. **ตำนานล้านนา เชียงใหม่ เชียงตุง สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่**. 2536.
- พจนศิริ วงศ์สารสวัสดิ์. **คู่มือการศึกษามรดกทางศิลป. ศาสตร์จากนิเวศศาสตร์ คณะสิ่งแวดล้อมและนิเวศวิทยาเชียงใหม่**. ๙. ๙. **ล้านนา. ลานปูชนีย มรดกศิลปวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ. 2532.
- ประจักษ์ศิลปจักร. **พจน. (๒๒๒ มุมมอง)**. **พงศาวดารโยนก**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีวิชัย. พิมพ์ครั้งที่ 3. 2556.
- ประเดือน นวโนหราชกุล ณ อุรุราช. **เอกสารงานสำรวจ และสืบประวัติ เรื่องอุณกาน อ.สารวิ จ.เชื่องโหม. เอกสารจัดสำเนา**. 2546.
- ประเสริฐ ณ นคร. **ศ.ศ. ล้านนาอุณกาน**. **เชียงใหม่ เชียงตุง**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การพิมพ์. 2537.
- ประเสริฐ ณ นคร. **ศ.ศ. ไตรนิบาตวิสุทธิ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์. 2526.
- นพคุณ พุทธิญา. **พจน. (๒๒๒ มุมมอง)**. **ล้านนาพื้นเมืองเชียงใหม่**. บรรณาธิการ นายชน สมวัน. **คณะกรรมการการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักงานนายกรัฐมนตรี วันที่ 22 มีนาคม 2514**. 2514.
- รัตนปัญญานนท์. **พจน. (๒๒๒ มุมมอง)**. **ล้านนาพื้นเมืองเชียงใหม่**. บรรณาธิการ นายชน สมวัน. **คณะกรรมการการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักงานนายกรัฐมนตรี วันที่ 22 มีนาคม 2514**. 2514.
- รัตนปัญญานนท์. **พจน. (๒๒๒ มุมมอง)**. **ล้านนาพื้นเมืองเชียงใหม่**. บรรณาธิการ นายชน สมวัน. **คณะกรรมการการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักงานนายกรัฐมนตรี วันที่ 22 มีนาคม 2514**. 2514.
- วรวิทย์ บุญสุวรรณ์. **พจน. (๒๒๒ มุมมอง)**. **ล้านนาพื้นเมืองเชียงใหม่**. บรรณาธิการ นายชน สมวัน. **คณะกรรมการการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักงานนายกรัฐมนตรี วันที่ 22 มีนาคม 2514**. 2514.
- วิชัย พงศ์ศิริพิจาร. **ปาปาสัญญา**. **ล้านนาพื้นเมืองเชียงใหม่ เอกสารประวัติศาสตร์ล้านนา**. คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ล้านนาและเอกสารภาษาจีน สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์และเผยแพร่เป็นหนังสือพิมพ์สืบค้นการค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ล้านนาและเชียงใหม่โดยสถาบันวิจัยสังคมเชียงใหม่และสถาบันมานุษยวิทยา วันที่ 12 เมษายน 2539 ; กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองการพิมพ์. พิมพ์ครั้งที่ 1. พ.ศ. 2539.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (ประจักษ์ปัญญานนท์และอุณกาน). 2532.
- ศิริ นวโนหราช. **การศึกษาและสืบค้นตำนานกษัตริย์ล้านนา**. **ล้านนาพื้นเมืองเชียงใหม่**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ. 2532.
- ศิลปากร. กรม. **กองโบราณคดี ฝ่ายวิชาการ โครงการสำรวจแหล่งโบราณคดี**. **เชเรนิคคิลิปประเทศไทย จุด 3 แหล่งสำคัญ**. **เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 6/2532**.

ตีพิมพ์, กทม. โดยโบราณคดี ฝ่ายวิชาการ, กรมศิลปากรและพิพิธภัณฑ์พระพิฆเนศ ชั้น 6 (ภาคเหนือ), เขตสาทร กรุงเทพมหานคร
หมายเลข 6/2534.

คือปากกร, กรม, กองโบราณคดี มีาขงูไรกาพิสการการรพำกนัและประคิการกรมลิตที, ไรตเจดบลด จัหวไรตเชียงไหญ่
กรุงวทช : กรมลิตปากกร, 2536.

ข้อมูลนี้จัดทำขึ้นโดยกรมการขนส่งทางบก กระทรวงคมนาคม เพื่อใช้ในการประเมินผลสัมฤทธิ์ของโครงการตามแผนปฏิบัติการด้านการขนส่งและจราจร ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๓

จากงานการบูรณาการและระบบบริหารงานการยุติธรรมในวาระของการโยกย้ายทางเศรษฐกิจตาม จีเอทีเอซีเออีพี

[illegible][illegible]

รายงานการสำรวจในทางสถิติเมื่อเร็ว ๆ นี้. เอกสารประกอบในภาคนี้ หมายเลข 9/2530.

[illegible]

คือภาพ, ตาม ปรัชญหองสาวขาว ภาวที่ 82 เรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของ บริษัทนิเวศิน
ทรงฉอพรรณ พิมพ์เมื่อ 2 กรกฎาคม : ตามคือภาพ, 2537.

สืบปากการ, ภาว. สำนักข่าวในราชบัณฑิตยสถานฉบับราชบัณฑิตที่ 6 เรียบเรียง. การพูดและเขียนภาษาอีสานตาม
วิถีชุมชน. โขง. พจน. ปุณณโกศล, 2543.

[illegible]

คือป่ากรบ, กรม. สำนักภายในโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่. รายงานการขุดตรวจโบราณสถาน
วัดพระธาตุ (ร้าง) ตำบลหนองผึ้ง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่. 2542.

คือปาก, ๓๗. สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่. รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีและ
ปรับสภาพภูมิทัศน์ ณ โบราณสถานวัดเกาะกลาง, โขง พงศ. ๒๕๓๖ กทม. 2542.

ข้อมูลจากกรมการขนส่งทางบก กระทรวงคมนาคม รายงานการขนส่งผู้โดยสารรายวันโดยรถประจำทางประจำปี 2545 พบว่า มีผู้โดยสารโดยรถประจำทางประมาณ 1.5 พันล้านคนต่อปี คิดเป็นร้อยละ 10 ของจำนวนประชากรทั้งหมด

ข้อมูลการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการประจำปี ๒๕๕๖

ศิลปากร, กรม. สำนักหอสมุดและคลังบริการของกรมศิลปากรปีที่ 6. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การพิมพ์ของกรมศิลปากร, 2545.

เอกสารที่อ้างถึง : 2545.

คือฝ่ายกร. กรม. สำนักบริหารในทางคดีหรือคดีอาญาของศาลอาญาระดับชาติที่ 6 เชียงใหม่. รายงานการชั่งตวงวัดปริมาณสารพิษ
จากดินเผา ด.พจนนีย์ อ.สาธิต จ.เชียงใหม่. เก็บสารพิษสำเนา. 2545.

[illegible]

คือ ปาณ, กรรม, สำนึกบาปในวาระสุดท้ายของชีวิตก่อนจากโลกาซึ่งมี 6 เรื่องใหม่, ขาดงานการบูชาพระและปฏิบัติบุญดี
ในวาระสุดท้ายของชีวิตที่มี ๓.๑ ขณธมมนี้ อ.สารภี จ. เชียงใหม่, โศภ ๒๕๖๑ กทม. ๒๕๔๕.

คือป่ากรบ, วรรณ. สำนักวิทยบริการในราชภัฏวชิรเวศน์จังหวัดราชบุรีมี 6 เล่มประกอบ. รายละเอียดการสำรวจขึ้นทะเบียนในราชภัฏวชิรเวศน์มีดังนี้ ๑. สำนักวิชา ๒. สาขา ๓. เล่มประกอบ. เลขสารบัญสำเนา. 2541.

คือป่าพรุ, ปรุ, ป่า, ลำน้ำขนาดเล็กและลำน้ำขนาดใหญ่ที่ 6 เวียงใหม่, จากแผนการสำรวจพื้นที่บริเวณป่าพรุ
สถานีวิจัยป่าพรุ อ.ลำน้ำตาล อ.สารภี จ.เชียงใหม่, เอกสารสืบค้น, 2545.

คือ บาร, กรม, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, รายงานการสำรวจหินบริเวณในภาค
อุทยานโบราณขุขาร อ.ท่าเรือ, อ.สารภี จ.เชียงใหม่, เก็บสารปีค.ศ. 2541.

ตีพิมพ์, กรม, สำนักพิมพ์โบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่, รายงานการสำรวจหินเขียนโบราณ
สถานวัดป่าสักสิทธิ์ ต.หนองน้ำ อ.สารภี จ.เชียงใหม่, 2545.

สำนักงาน ก.รม. สำนักงานนโยบายและแผนพิเศษ กองการต่างประเทศที่ 6 เชียงใหม่ จากงานการสำรวจพื้นที่เขื่อนใบตอง
สถานวัดไร่กิ้ง (วัดบ้าน) ต.ท่าเรือลำด. อ.สารภี จ.เชียงใหม่. เอกสารอ้างอิง. 2541.

ตีพิมพ์, กรม สำนึกงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ 5 เล่มก่อน, รวมบทความด้านต่างเผ่าพันธุ์ที่ 1
โครงการบูรณะโบราณสถานวัดเจ็ดยอดที่เมืองนครศรีธรรมราช (เจ้า) ศ.พ.วิมล อ.สาวิจิ จ.เมืองใหม่
โดย บริษัทเอกชน จำกัด, นครสวรรค์สำนักงาน, 2639.

นางสาวกมลทิพย์ นามะระ, นักวิชาการบริหารระดับกลางชำนาญการพิเศษ, ตำแหน่ง: นักวิชาการบริหารระดับกลางชำนาญการพิเศษ, 6 เดือนใหม่, จากงานเบื้องต้นการดูแล
 งานบริหารงานทั่วไป, หน่วยงาน: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ปีงบประมาณ: 2560, 2560.

คือฉากร, กรม, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ ขาดงานเนื่องด้วยการขาดคน
เก็บรวบรวม ณ.สาขา จ.เชียงใหม่ (เจ้านิน), โดย พจน.ปราณีรัตน์ เอกสารจัดสำเนา 3543

ศึกษาการ, การ, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์แห่งชาติที่ 6 เวียดนาม, การงานเบื้องต้นทางพฤกษศาสตร์
ศึกษาโบราณสถานหรือคู่มือพิมพ์ เวียดนาม กว. อ.สารก. จ.เขียนพิมพ์โดย นาง.ผู้แทนวิทย์, เอกสารที่ดำเนินการ,
2643

[illegible][illegible]

ในทางสหภาพวิสุทธิได้ เป็นอยู่ตาม อ.สารทิพย์ จ.บุรีรัมย์ โดย นาง.สุภาวดีทิพย์, เลขสารทิพย์ส่วน,

ศิริเกษ, กรม. สำนักบริหารโครงการพิเศษและฝึกอบรมของสถานบันราชภัฏที่ 6 เชียงใหม่. รายงานเบื้องต้นเกี่ยวกับการขุดค้นและศึกษา
 โบราณสถานหรือคู่อำเภอเมืองเวียงกุมกาม อ.สารภี จ.เชียงใหม่. ใสศ พ.ศ. ๒๕๒๓. ๖๓ หน้า.

คณาจารย์, กรม, สำนักงานโครงการและพิธีกรรมของสถาบันพระราชาธิ์ 6 เชียงใหม่, จางานเมื่อต้น, การจุดคบไฟพิธี
โบราณสถานหรือกลุ่มงานเขียน, เวียงกุมกาม, อ.สารภี, จ.เชียงใหม่, โดย พจ.ปฐมาภรณ์, เอกสาร
ที่ ๑๖๖, ๒๕๕๓

สืบสาร, กรม สำนักราชเลขาธิการและอธิบดีกรมการศาสนาและราชพิธี 6 เรืออเนก ราชธานีเนื่องในการฉลองวันเสด็จ
ไปราชสถานหรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าราชธานี โดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

ศึกษาการ, การ, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ของกรมศิลปากรมี: ๑. เรืออู่โรมัน, จานจานเบี่ยงเบนการจุดแสงสีทึบ
โบราณสถานวัดอุโบสถ เกือบถูกค้น, อ.สารกิจ, จ.เชียงใหม่, โดย พญ.ปารวณิก, เสกสรรค์ดัดสำเนา,
2543.

คือภาพกร, การ, สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ ๕ เชียงใหม่, ทางด้านเนื้อหาค้นหาพบข้อมูลที่มี
 ทำนองเหมือน-คล้ายหรือรวมกัน, อ.สารวิ, จ.เชียงใหม่, โฉม ๒๑๒, ๒๑๓, ๒๑๔, ๒๑๕, ๒๑๖, ๒๑๗, ๒๑๘, ๒๑๙, ๒๒๐, ๒๒๑, ๒๒๒, ๒๒๓, ๒๒๔, ๒๒๕, ๒๒๖, ๒๒๗, ๒๒๘, ๒๒๙, ๒๓๐, ๒๓๑, ๒๓๒, ๒๓๓, ๒๓๔, ๒๓๕, ๒๓๖, ๒๓๗, ๒๓๘, ๒๓๙, ๒๔๐, ๒๔๑, ๒๔๒, ๒๔๓, ๒๔๔, ๒๔๕, ๒๔๖, ๒๔๗, ๒๔๘, ๒๔๙, ๒๕๐, ๒๕๑, ๒๕๒, ๒๕๓, ๒๕๔, ๒๕๕, ๒๕๖, ๒๕๗, ๒๕๘, ๒๕๙, ๒๖๐, ๒๖๑, ๒๖๒, ๒๖๓, ๒๖๔, ๒๖๕, ๒๖๖, ๒๖๗, ๒๖๘, ๒๖๙, ๒๗๐, ๒๗๑, ๒๗๒, ๒๗๓, ๒๗๔, ๒๗๕, ๒๗๖, ๒๗๗, ๒๗๘, ๒๗๙, ๒๘๐, ๒๘๑, ๒๘๒, ๒๘๓, ๒๘๔, ๒๘๕, ๒๘๖, ๒๘๗, ๒๘๘, ๒๘๙, ๒๙๐, ๒๙๑, ๒๙๒, ๒๙๓, ๒๙๔, ๒๙๕, ๒๙๖, ๒๙๗, ๒๙๘, ๒๙๙, ๓๐๐, ๓๐๑, ๓๐๒, ๓๐๓, ๓๐๔, ๓๐๕, ๓๐๖, ๓๐๗, ๓๐๘, ๓๐๙, ๓๑๐, ๓๑๑, ๓๑๒, ๓๑๓, ๓๑๔, ๓๑๕, ๓๑๖, ๓๑๗, ๓๑๘, ๓๑๙, ๓๒๐, ๓๒๑, ๓๒๒, ๓๒๓, ๓๒๔, ๓๒๕, ๓๒๖, ๓๒๗, ๓๒๘, ๓๒๙, ๓๓๐, ๓๓๑, ๓๓๒, ๓๓๓, ๓๓๔, ๓๓๕, ๓๓๖, ๓๓๗, ๓๓๘, ๓๓๙, ๓๔๐, ๓๔๑, ๓๔๒, ๓๔๓, ๓๔๔, ๓๔๕, ๓๔๖, ๓๔๗, ๓๔๘, ๓๔๙, ๓๕๐, ๓๕๑, ๓๕๒, ๓๕๓, ๓๕๔, ๓๕๕, ๓๕๖, ๓๕๗, ๓๕๘, ๓๕๙, ๓๖๐, ๓๖๑, ๓๖๒, ๓๖๓, ๓๖๔, ๓๖๕, ๓๖๖, ๓๖๗, ๓๖๘, ๓๖๙, ๓๗๐, ๓๗๑, ๓๗๒, ๓๗๓, ๓๗๔, ๓๗๕, ๓๗๖, ๓๗๗, ๓๗๘, ๓๗๙, ๓๘๐, ๓๘๑, ๓๘๒, ๓๘๓, ๓๘๔, ๓๘๕, ๓๘๖, ๓๘๗, ๓๘๘, ๓๘๙, ๓๙๐, ๓๙๑, ๓๙๒, ๓๙๓, ๓๙๔, ๓๙๕, ๓๙๖, ๓๙๗, ๓๙๘, ๓๙๙, ๔๐๐, ๔๐๑, ๔๐๒, ๔๐๓, ๔๐๔, ๔๐๕, ๔๐๖, ๔๐๗, ๔๐๘, ๔๐๙, ๔๑๐, ๔๑๑, ๔๑๒, ๔๑๓, ๔๑๔, ๔๑๕, ๔๑๖, ๔๑๗, ๔๑๘, ๔๑๙, ๔๒๐, ๔๒๑, ๔๒๒, ๔๒๓, ๔๒๔, ๔๒๕, ๔๒๖, ๔๒๗, ๔๒๘, ๔๒๙, ๔๓๐, ๔๓๑, ๔๓๒, ๔๓๓, ๔๓๔, ๔๓๕, ๔๓๖, ๔๓๗, ๔๓๘, ๔๓๙, ๔๔๐, ๔๔๑, ๔๔๒, ๔๔๓, ๔๔๔, ๔๔๕, ๔๔๖, ๔๔๗, ๔๔๘, ๔๔๙, ๔๕๐, ๔๕๑, ๔๕๒, ๔๕๓, ๔๕๔, ๔๕๕, ๔๕๖, ๔๕๗, ๔๕๘, ๔๕๙, ๔๖๐, ๔๖๑, ๔๖๒, ๔๖๓, ๔๖๔, ๔๖๕, ๔๖๖, ๔๖๗, ๔๖๘, ๔๖๙, ๔๗๐, ๔๗๑, ๔๗๒, ๔๗๓, ๔๗๔, ๔๗๕, ๔๗๖, ๔๗๗, ๔๗๘, ๔๗๙, ๔๘๐, ๔๘๑, ๔๘๒, ๔๘๓, ๔๘๔, ๔๘๕, ๔๘๖, ๔๘๗, ๔๘๘, ๔๘๙, ๔๙๐, ๔๙๑, ๔๙๒, ๔๙๓, ๔๙๔, ๔๙๕, ๔๙๖, ๔๙๗, ๔๙๘, ๔๙๙, ๕๐๐, ๕๐๑, ๕๐๒, ๕๐๓, ๕๐๔, ๕๐๕, ๕๐๖, ๕๐๗, ๕๐๘, ๕๐๙, ๕๑๐, ๕๑๑, ๕๑๒, ๕๑๓, ๕๑๔, ๕๑๕, ๕๑๖, ๕๑๗, ๕๑๘, ๕๑๙, ๕๒๐, ๕๒๑, ๕๒๒, ๕๒๓, ๕๒๔, ๕๒๕, ๕๒๖, ๕๒๗, ๕๒๘, ๕๒๙, ๕๓๐, ๕๓๑, ๕๓๒, ๕๓๓, ๕๓๔, ๕๓๕, ๕๓๖, ๕๓๗, ๕๓๘, ๕๓๙, ๕๔๐, ๕๔๑, ๕๔๒, ๕๔๓, ๕๔๔, ๕๔๕, ๕๔๖, ๕๔๗, ๕๔๘, ๕๔๙, ๕๕๐, ๕๕๑, ๕๕๒, ๕๕๓, ๕๕๔, ๕๕๕, ๕๕๖, ๕๕๗, ๕๕๘, ๕๕๙, ๕๖๐, ๕๖๑, ๕๖๒, ๕๖๓, ๕๖๔, ๕๖๕, ๕๖๖, ๕๖๗, ๕๖๘, ๕๖๙, ๕๗๐, ๕๗๑, ๕๗๒, ๕๗๓, ๕๗๔, ๕๗๕, ๕๗๖, ๕๗๗, ๕๗๘, ๕๗๙, ๕๘๐, ๕๘๑, ๕๘๒, ๕๘๓, ๕๘๔, ๕๘๕, ๕๘๖, ๕๘๗, ๕๘๘, ๕๘๙, ๕๙๐, ๕๙๑, ๕๙๒, ๕๙๓, ๕๙๔, ๕๙๕, ๕๙๖, ๕๙๗, ๕๙๘, ๕๙๙, ๖๐๐, ๖๐๑, ๖๐๒, ๖๐๓, ๖๐๔, ๖๐๕, ๖๐๖, ๖๐๗, ๖๐๘, ๖๐๙, ๖๑๐, ๖๑๑, ๖๑๒, ๖๑๓, ๖๑๔, ๖๑๕, ๖๑๖, ๖๑๗, ๖๑๘, ๖๑๙, ๖๒๐, ๖๒๑, ๖๒๒, ๖๒๓, ๖๒๔, ๖๒๕, ๖๒๖, ๖๒๗, ๖๒๘, ๖๒๙, ๖๓๐, ๖๓๑, ๖๓๒, ๖๓๓, ๖๓๔, ๖๓๕, ๖๓๖, ๖๓๗, ๖๓๘, ๖๓๙, ๖๔๐, ๖๔๑, ๖๔๒, ๖๔๓, ๖๔๔, ๖๔๕, ๖๔๖, ๖๔๗, ๖๔๘, ๖๔๙, ๖๕๐, ๖๕๑, ๖๕๒, ๖๕๓, ๖๕๔, ๖๕๕, ๖๕๖, ๖๕๗, ๖๕๘, ๖๕๙, ๖๖๐, ๖๖๑, ๖๖๒, ๖๖๓, ๖๖๔, ๖๖๕, ๖๖๖, ๖๖๗, ๖๖๘, ๖๖๙, ๖๗๐, ๖๗๑, ๖๗๒, ๖๗๓, ๖๗๔, ๖๗๕, ๖๗๖, ๖๗๗, ๖๗๘, ๖๗๙, ๖๘๐, ๖๘๑, ๖๘๒, ๖๘๓, ๖๘๔, ๖๘๕, ๖๘๖, ๖๘๗, ๖๘๘, ๖๘๙, ๖๙๐, ๖๙๑, ๖๙๒, ๖๙๓, ๖๙๔, ๖๙๕, ๖๙๖, ๖๙๗, ๖๙๘, ๖๙๙, ๗๐๐, ๗๐๑, ๗๐๒, ๗๐๓, ๗๐๔, ๗๐๕, ๗๐๖, ๗๐๗, ๗๐๘, ๗๐๙, ๗๑๐, ๗๑๑, ๗๑๒, ๗๑๓, ๗๑๔, ๗๑๕, ๗๑

โดยกรมสถานการณ์และภัยพิบัติ กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย กระทรวงมหาดไทย

นอกจากนี้ กรม สำนึกงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 6 เชียงใหม่ จดทะเบียนเลขอนุสรณ์โบราณคดี
กรมศิลปากรเพื่ออนุรักษ์ซ่อมแซมงานศิลปกรรมและศาสนสถานที่ได้รับผลกระทบจากภาวะน้ำท่วมปี 2539
ซึ่งงานการบูรณะพระเจดีย์ชั้นล่าง (ถ้ำน้ำ) วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ เอกสารที่ส่งสำเนา 2539.

ศิลปากร, กรม. หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ กองโบราณคดี. รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี แหล่งโบราณคดี
ทุ่งฝาง. 2532.

ศิลปากร, กรม. หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ กองโบราณคดี. รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี แหล่งโบราณคดี
ธาตุขี้เหล็ก ปะเยาประมาณ 2532. เอกสารจัดสำเนา. 2532.

ศิลปากร, กรม. หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ กองโบราณคดี. เวียงกุมกาม รายงานการขุดแต่งเสนาสนะบูรณะ
โบราณสถานปี พ.ศ.2531-2532. เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 14 / 2534. 2534.

ศิลปากร, กรม. เวียงกุมกาม รายงานการขุดแต่งเสนาสนะบูรณะโบราณสถาน. กรุงเทพฯ : บริษัทสำนักพิมพ์สมานพิมพ์
จำกัด. 2534.

ศิลปากร, กรม. หน่วยศิลปากรที่ 4 เชียงใหม่ กองโบราณคดี และ G.E.C.F PROJECT. รายงานการขุดแต่งทาง
โบราณคดี และการบูรณะเสนาสนะความสำคัญแหล่งโบราณคดี วัดพระจำอวดคำ. 2533.

สถาปนิกวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สำเนาเขียนจำราชวงศ์ แผนที่ 1 ชุดที่ 1-2. เชียงใหม่ : สถาปนิกวิจิตรศิลป์.
2524.

สถาปนิกวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. สำเนาเขียนจำราชวงศ์ ภาคปริวรรต แผนที่ 2 ชุดที่ 3-5. เชียงใหม่ :
สถาปนิกวิจิตรศิลป์. 2525.

สโรชาติ ต่อสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เชียงใหม่. 2529.

สโรชาติ ต่อสกุล. เวียงกุมกาม การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนโบราณในล้านนา. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เชียงใหม่. 2537.
สันติ เบิกสุพรรณ. ศิลปะภาคเหนือ : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เชียงใหม่โบราณ. 2538.

สุจิตต์ วงศ์เทศ. นาคในประวัติศาสตร์สุโขทัย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน. 2546.

สุทธสิทธิ์ สุทธสิทธิ์. น.ล. "ลายปูนปั้นสุโขทัย ถูกลอบขโมยที่ถ้ำน้ำทิพย์ จันทบุรี". วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 23
ฉบับที่ 4 (ตุลาคม-ธันวาคม) 2540.

สมณ นิคม. ศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ. 2539.

องค์การตำรวจภูธร. ประชุมพงศาวดาร ฉบับ 34 ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61 (เล่ม 62) พงศาวดารเมือง
น่าน (เล่ม 62) เขียนสมณ ว่าด้วยเรื่องตูลงเจ็ดเมืองสุพรรณโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุภาพสาธิตพิมพ์.
2512.

อรุณรัตน์ วิจิตรเชียร. วิถีบ้านเวียงเชียงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โอเอส.พริ้นต์ดีไซน์ จำกัด. 2539.

ISBN 974-417-575-3

9 789744 175755